परीक्षा

Pariksha

पूर्णाङ्क ५

२०७४

नेपाल सरकार

शिक्षा मन्त्रालय

परीक्षा नियन्त्रण कार्यालय

सानोठिमी, भक्तपुर

फोन नं. ०१-६६३०८१९/०१-६६३००७०

Website: www.soce.gov.np

परीक्षा, २०७४

वार्षिक शैक्षिक पत्रिका पूर्णाङ्क ५ Annual Educational Journal

प्रधान सम्पादक
अम्बिकाप्रसाद रेग्मी

Chief Editor
Ambika Prasad Regmi

संयोजक
गेहनाथ गौतम

Coordinator
Geha Nath Gautam

सदस्यहरू
होमनाथ न्यौपाने
जगन्नाथ उपाध्याय
डा. तोयानाथ खनाल
अर्जुन खनाल

Members
Hom Nath Neupane
Jaggannath Upadhay
Dr. Toyanath Khanal
Arjun Khanal

भाषा सम्पादन
इन्दु खनाल

Indu Khanal

नेपाल सरकार
शिक्षा मन्त्रालय
परीक्षा नियन्त्रण कार्यालय
सानोठिमी, भक्तपुर

परीक्षा

PARIKSHA

असार, २०७४ पूर्णाङ्क ५

प्रकाशक

नेपाल सरकार
शिक्षा मन्त्रालय
परीक्षा नियन्त्रण कार्यालय
सुचना प्रविधि तथा तथ्याङ्क शाखा
सानोठिमी, भक्तपुर

प्रकाशन वर्ष : २०७४ असार
सङ्ख्या :
सर्वाधिकार : **परीक्षा नियन्त्रण कार्यालय**
फोन नं. ०१-६६३०७३९, ०१-६६३००७०, ०१-६६३०८१९
फ्याक्स : ०१-६६३११४६
इमेल : info@soce.gov.np
वेभसाइट : www.soce.gov.np

यस प्रकाशनमा समाविष्ट अनुभूति तथा लेख रचनामा व्यक्त विचारहरू लेखकका निजी हुन् ।

मुद्रण : फाष्ट एण्ड फाइन प्रेस, कौशलटार, भक्तपुर । फोन नं. ०१-६६३९२००

सम्पादकीय

परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयबाट वार्षिक प्रकाशनका रुपमा परीक्षा तथा मूल्याङ्कनसँग सम्बन्धित लेख रचना र अन्य विविध पक्षहरू समावेश गरी **परीक्षा** नामक पत्रिकाको यो पाँचौ अङ्क प्रकाशन गरिएको छ । यस अङ्कमा परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयका उपलब्ध पूर्व प्रमुखहरूको सामान्य विवरण तथा उहाँहरूबाट आफ्नो कार्यावधिको अनुभवसहित परीक्षा पद्धतिमा सुधारका लागि महत्त्वपूर्ण सुझाव पनि प्रस्तुत गरिएको छ । यसका साथै Study on Student Performance in SLC, Main Report, 2006 का मुख्य निश्कर्ष र सुझावहरू साभार प्रस्तुत गरिएको छ । माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा स्थानीय तहको अधिकार क्षेत्रमा सूचीवद्ध गरिएको मुलुकको परिवर्तित सन्दर्भमा यी विषय वस्तुहरू समग्र शिक्षा प्रणालीसहित परीक्षा र मूल्याङ्कन पद्धति सवल बनाउने र सामयिक सुधार गर्ने दिशामा उपयोगी हुने अपेक्षा गरिएको छ ।

माध्यमिक तहलाई कक्षा ९-१२ कायम गरिए पछि अब क्रमशः कक्षा १० को राष्ट्रिय परीक्षाप्रतिको परम्परागत सोच र मान्यतामा परिवर्तन आएको छ । एसइइ परीक्षाको सञ्चालन, व्यवस्थापन र नतिजाको अवस्थालाई समग्र शिक्षा पद्धति तथा परीक्षा प्रणालीको समीक्षा गर्ने तथा विद्यार्थीको भावी विषयगत शैक्षिक उत्कृष्ठताको क्षेत्र तथा पेशागत गन्तव्य पहिचान गर्ने दिशामा उपयोग गर्न सक्नुपर्दछ । यसमा सुधारका लागि मूलतः कक्षामा गरिने सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलापमा सुधार गर्ने, विद्यालयमा उचित सिकाइ वातावरण सुदृढ गर्ने, पाठ्यक्रममा आधारित सिकाइ र पाठ्यक्रम मै आधारित मूल्याङ्कन पद्धति सुदृढ गर्ने थप प्रयास आवश्यक छ । अबका दिनमा परीक्षा प्रणालीमा आन्तरिक तथा निरन्तर मूल्याङ्कनमा जोड दिँदै सिकाइ सुधार अभियान नै सञ्चालन गर्न आवश्यक छ । यसका लागि सम्बद्ध सबै पक्षमा सुधार आवश्यक छ । परीक्षा नियन्त्रण कार्यालय आफ्नो दायित्व निर्वाह गर्न सदैव तत्पर रही आएको छ ।

अन्तमा, यस प्रकाशनका लागि आफ्नो संक्षिप्त विवरणसहित अमूल्य अनुभव र सुझाव उपलब्ध गराइ सहयोग गर्नुहुने पूर्व नियन्त्रकज्यूहरू र आफ्नो अमूल्य लेख रचना उपलब्ध गराइ सहयोग गर्नु हुने सबैप्रति कृतज्ञतासहित यसको प्रकाशनमा सहयोग पुऱ्याउनु हुने सबैप्रति आभार व्यक्त गर्दछौँ ।

– सम्पादक

परीक्षा

विषयसूची

सम्पादकीय

खण्ड १

१. कार्यालयको संक्षिप्त परिचय **१**
२. पूर्व नियन्त्रक /कार्यालय प्रमुखहरूको नामावली **८**
३. पूर्व नियन्त्रकहरूको व्यक्तिगत विवरण तथा धारणा **९**
श्री खड्गमान श्रेष्ठ ९
श्री ईश्वरप्रसाद उपाध्याय ११
श्री विश्वनाथ अर्याल १२
श्री चन्द्रबहादुर खड्का १४
श्री अर्जुनबहादुर भण्डारी १५
डा. सहदेव भट्ट १७
श्री वीरेन्द्रकुमार सिंह १९
श्री गजेन्द्रलाल प्रधान २०
श्री हर्कप्रसाद श्रेष्ठ २१
श्री वीरेन्द्रकुमार झा २६
श्री चित्रप्रसाद देवकोटा २७
श्री सूर्यप्रसाद गौतम ३०
श्री डिल्लीराम रिमाल ३२
श्री खगराज बराल ३८
श्री विष्णुबहादुर द्वारे ३९
श्री खगेन्द्रप्रसाद नेपाल ४१
श्री कृष्णप्रसाद काप्री ४२
नियन्त्रक श्री अम्बिकाप्रसाद रेग्मीसँग ६ प्रश्न **४३**
परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयमा हाल कार्यरत कर्मचारीहरू **४५**

खण्ड २

समसामयिक लेखहरू

१.	शिक्षणदेखि परीक्षणसम्म	विश्वनाथ अर्याल	४७
२.	शिक्षालाई प्रभावकारी एवम् गुणस्तरीय बनाऔँ,	डा सहदेव भट्ट	५०
३.	परिवर्तित सन्दर्भमा : परीक्षा तथा मूल्याङ्कन सुधार	हर्क प्रसाद श्रेष्ठ	५३
४.	Some Issues of Mathematics in Nepalies Education	Chitra P. Devkota	७१
५.	नियन्त्रकको एक वर्षे कार्यकालको मेरो अनुभव	खगराज बराल	७७
६.	पनिकाको अभिलेख व्यवस्थापन र वितरण	जगन्नाथ उपाध्याय	९१
७.	इसइइ परीक्षामा अङ्क छुट हुनाका कारण र समाधानको उपाय	होमनाथ न्यौपाने	९७
८.	एसएलसी परीक्षाको अभिलेखमा पाईएका केही तथ्यहरू	हेमराज खतिवडा	१०१
९.	एउटा कठिन परीक्षामा उत्तीर्ण गरेको सम्झना	डा.तोयानाथ खनाल	१०६

खण्ड ३

दस्तावेज

१. **Study on Student Performance in SLC, Main Report, 2006**
का मुख्य निश्कर्ष र सुझावहरू ११०

खण्ड १

कार्यालय परिचय

परीक्षा नियन्त्रण कार्यालय संङ्क्षिप्त परिचय

वि.सं.१९९० साल (सन् १९३४) मा दरबार हाईस्कुलका विद्यार्थीहरूको परीक्षा लिई सफल हुने विद्यार्थीलाई प्रमाणपत्र प्रदान गर्नका लागि स्थापना भएको एसएलसी बोर्ड नै हाल आएर परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयको रूपमा रहेको छ । नेपाल सरकारद्वारा स्वीकृत पाठ्यक्रम अनुरूपको विद्यालय शिक्षा (कक्षा १०) का परीक्षार्थीको परीक्षा लिई माध्यमिक शिक्षा उत्तीर्ण परीक्षा (एसएलसी) का रूपमा प्रमाणीकरण गर्ने मुख्य उद्धेश्य रहेको यस कार्यालयले राष्ट्रिय स्तरमा परीक्षाको व्यवस्थापन गर्दै आएको छ । शिक्षा ऐन, २०२८ मा मिति २०७३ असार १५ गते भएको संशोधनले कक्षा ९ देखि १२ सम्म माध्यमिक शिक्षा कायम गरेको सन्दर्भमा माध्यमिक शिक्षाको परीक्षाको व्यवस्थापन गर्न राष्ट्रिय परीक्षा बोर्ड गठन भएको र कक्षा १० को परीक्षाको व्यवस्थापनका लागि बोर्डबाट प्रत्यायोजित अधिकारअनुरूप परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयले कार्य गरिरहेको छ ।

शिक्षा ऐनमा भएको संशोधनका कारण परीक्षाको नाम समेत परिवर्तन भई कक्षा १० को परीक्षा 'माध्यमिक शिक्षा परीक्षा (कक्षा १०) र कक्षा १२ को परीक्षा 'माध्यमिक शिक्षा उत्तीर्ण, परीक्षा (कक्षा १२)' भएको अवस्था छ । स्थापनाको सुरूदेखि नै परीक्षाको नतिजा प्रकाशनमा अङ्क र श्रेणीमा आधारित पद्धति अपनाएको यस कार्यालयले अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास अनुरूप २०७१ देखि प्राविधिक धारतर्फका परीक्षार्थीहरूको र २०७२ देखि सबै परीक्षार्थीहरूको नतिजा अक्षराङ्कन पद्धतिबाट प्रकाशन गर्न थालेको छ । लामो समयदेखि अभ्यासमा रहेको पद्धतिमा परिवर्तन गरी अक्षराङ्कन पद्धतिबाट नतिजा प्रकाशन गरिएकाले यसबारे केही अन्योल, केही अस्पष्टता र केही जिज्ञासा रहनु स्वाभाविकै भए पनि हाल सरोकारवालाहरूमा धेरै स्पष्टता आएको महसुस भएको छ । परीक्षा नियन्त्रण कार्यालय आफ्नो स्थापना कालदेखि नै परीक्षाको वैधता, विश्वसनीयता र वस्तुपरकता कायम गर्न प्रतिबद्ध रहिआएको छ ।

कर्मचारी विवरण

यस कार्यालयमा रा.प. प्रथम श्रेणी (शिक्षा सेवा) का नियन्त्रक प्रमुख रहने व्यवस्था छ । हाल रा.प. द्वितीय श्रेणी (शिक्षा सेवा) का १० उप नियन्त्रक, १ लेखा नियन्त्रक सहित शिक्षा सेवा र प्रशासन सेवाका जम्मा ५९ जना कर्मचारीको दरबन्दी रहेको छ ।

मुख्य कार्यहरू

हाल राष्ट्रिय परीक्षा बोर्डले निधारण गरेका गरेका नीति, निर्देशनअन्तर्गत रही परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयले निम्न लिखित कार्यहरू गर्दछ:

१. प्रत्येक वर्ष मूल र पूरक गरी दुई पटक एसइइ (तत्कालीन एसएलसी) परीक्षा सञ्चालनसम्बन्धी योजना बनाउने, सो योजना कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने,

२. माध्यमिक शिक्षा परीक्षा (कक्षा १०) सञ्चालन गर्ने,

३. परीक्षा सञ्चालन सम्बन्धी कार्यविधि तयार गर्ने,

४. आवश्यकताअनुसार उत्तर पुस्तिका परीक्षण केन्द्रको व्यवस्था गर्ने, गराउने,

५. परीक्षामा अनियमित कार्य हुन नदिने र परीक्षाको नियम उल्लङ्घन गर्नेलाई निष्काशन गर्ने, गराउने,

६. एसइइ परीक्षा सञ्चालन गर्न केन्द्राध्यक्ष र अन्य आवश्यक कर्मचारीको व्यवस्था गर्ने, गराउने,

७. प्रश्नपत्र निर्माण गर्ने र उत्तर पुस्तिका परीक्षण गराउने,

८. उत्तरपुस्तिका परीक्षण गर्ने कार्यमा क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशनालय र जिल्ला शिक्षा कार्यालयहरूलाई अधिकार प्रत्यायोजन गरी सोअनुसार गर्न लगाउने,

९. परीक्षाको गोपनीयता कायम राख्ने वा राख्न लगाउने,

१०. परीक्षाफल प्रकाशन गर्ने र उत्तीर्ण परीक्षार्थीहरूलाई प्रमाणपत्र प्रदान गर्ने,

११. परीक्षा सुधारका लागि सेमिनार, गोष्ठी र कार्यशाला सञ्चालन गर्ने,

१२. परीक्षाको विश्वसनीयता र वैधता कायम गर्न अनुसन्धानात्मक क्रियाकलाप सञ्चालन गर्ने ।

परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयका शाखाहरू

यस कार्यालयबाट सेवा प्रदान गर्न हाल कायम रहेका शाखाहरू र शाखागत कार्य विवरण देहाय बमोजिम रहेका छन् :

१.योजना तथा कार्यक्रम शाखा

१. योजना, कार्यक्रम र बजेटको मस्यौदा तयार पारी पेश गर्ने,

२. स्वीकृत कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि आवश्यक नीति निर्माणका लागि समन्वय गरी कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि आन्तरीक शाखाहरू, क्षेत्र र जिल्लालाई प्रबोधीकरण गर्ने,

३. स्वीकृत कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने, गराउने,

४. प्रगति प्रतिवेदन तयार गरि पेस गर्ने,

५. माध्यमिक शिक्षा उत्तीर्ण परीक्षा समितिबाट निर्देशित कार्यहरू गर्ने,

६. कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि शाखाहरूबिच समन्वय गर्ने,

२. रजिष्ट्रेशन/आवेदन शाखा

१. रजिष्ट्रेशन तथा आवेदन फाराम विकास र वितरण गर्ने,

२. सूचना प्रकाशन गर्ने,

३. रजिष्ट्रेशन तथा आवेदनसम्बन्धी तालिम समन्वय गर्ने,

४. फाराम तथा तथ्याङ्क इन्ट्रि र रुजु गराउने,

५. जिल्लाबाट सङ्कलन गराउने,

६. अभिलेखीकरण तथा छपाइसम्बन्धी,

७. जिल्लाबाट फाराम वितरणसम्बन्धी निर्देशन,

८. परीक्षा केन्द्र निर्धारण भई आएको इन्ट्रि र रुजु गराउने अभिलेख राख्ने,

९. परीक्षा सञ्चालन सामाग्री व्यवस्थापन गर्ने,

१०. परीक्षण/सम्परीक्षण सामाग्री व्यवस्थापन गर्ने ।

३. परीक्षा सञ्चालन तथा नतिजा प्रकाशन शाखा

१. प्रश्नपत्र निर्माणसम्बन्धी कार्य गर्ने,

२. मोडरेशनसम्बन्धी कार्य गर्ने,

३. परीक्षा तालिम प्रकाशनसम्बन्धी कार्य गर्ने,

४. परीक्षासम्बन्धी क्षेत्र तथा जिल्लाका कर्मचारीलाई सचेतनासम्बन्धी कार्यक्रम गर्ने,

५. प्रश्नपत्र छपाइसम्बन्धी कार्य गर्ने,

६. प्रश्नपत्र वितरणसम्बन्धी कार्य गर्ने,

७. परीक्षा सञ्चालनसम्बन्धी कार्य गर्ने,

८. उत्तरपुस्तिका परीक्षण, सम्परीक्षण गर्ने,

९. उत्तरपुस्तिका तथा मार्क स्लिप सङ्कलन, व्यवस्थापन गर्ने,

१०. मार्क इन्ट्रि गर्ने, गराउने,

११. टेबुलेसन गर्ने, गराउने,

१२. नतिजा तयारी तथा प्रकाशनसम्बन्धी कार्य गर्ने,

१३. पुनर्योग तथा स्थगित नतिजासम्बन्धी कार्य गर्ने ।

४. अभिलेख व्यवस्थापन शाखा क (१९९० देखि २०५६ सम्म)

१. प्रत्येक वर्षको अभिलेख व्यवस्थापन गर्ने,

२. प्रतिलिपि प्रमाणपत्र जारी गर्ने (मार्कसिट, प्रमाणपत्र, माइग्रेसन),

३. शाखा अन्तर्गतका फाँटहरू बिच समन्वय गर्ने,

४. अभिलेख संशोधन तथा प्रमाणीकरण शाखासँग समन्वय गर्ने,

५. प्रतिलिपि प्रमाणपत्र जारी गर्न क्षेत्रीय कार्यालयहरूलाई आवश्यक निर्देशन दिने,

६. कार्यबोझका आधारमा काम बाँडफाट गर्ने,

७. मूल प्रमाणपत्र, मार्कसिट तथा अन्य प्रमाणपत्रहरूको प्रमाणीकरण गर्ने,

८. मूल प्रमाणपत्र, मार्कसिट तथा अन्य प्रमाणपत्रहरूको सत्यापन गर्ने ।

५. अभिलेख व्यवस्थापन शाखा ख (२०५७ देखि हाल सम्म)

१. प्रत्येक बर्षको अभिलेख व्यवस्थापन गर्ने,

२. प्रतिलिपि प्रमाणपत्र जारी गर्ने (मार्कसिट, प्रमाणपत्र, माइग्रेसन),

३. शाखाअन्तर्गतका फाँटहरू बिच समन्वय गर्ने,

४. अभिलेख संशोधन तथा प्रमाणिकरण शाखासँग समन्वय गरी अभिलेख अध्यावधिक गराउने,

५. प्रतिलिपि प्रमाणपत्र जारी गर्न क्षेत्रीय कार्यालयहरूलाई आवश्यक निर्देशन दिने,

६. कार्य बोझका आधारमा काम बाडफाँट गर्ने

७. मूल प्रमाणपत्र, मार्कसिट तथा अन्य प्रमाणपत्रहरूको प्रमाणिकरण गर्ने,

८. मूल प्रमाणपत्र, मार्कसिट तथा अन्य प्रमाणपत्रहरूको सत्यापन गर्ने ।

६. अभिलेख संशोधन तथा प्रमाणिकरण शाखा

१. पुराना प्रमाणपत्रहरूको त्रुटि सच्याउने कार्य गर्ने,

२. विभिन्न निकाय तथा व्यक्तिबाट माग भएबमोजिम नाम, थर र जन्म मिति प्रमाणिकरण गर्ने,

३. पनिकाले संशोधन गरेका अभिलेखहरू सम्बन्धित क्षेत्रमा संप्रेषण गरी मासिकरूपमा अध्यावधिक गराउने,

४. प्रत्येक क्षेत्रमा संशोधन गरेका अभिलेखहरू सम्बन्धित क्षेत्रबाट झिकाई मासिक रूपमा पनिकाको अभिलेख अध्यावधिक गराउने ।

७. तालिम तथा अनुसन्धान शाखा

१. तालिम सामग्री विकास, प्रकाशन तथा वितरण गर्ने,

२. प्रश्नपत्र निर्माणसम्बन्धी तालिम (जिल्ला, क्षेत्र तथा केन्द्र) आयोजना गर्ने,

३ उत्तरपुस्तिका परीक्षण तथा सम्परीक्षण प्रशिक्षण गर्ने,

४. रजिस्ट्रेशन र आवेदन तालिमसम्बन्धी कार्य (जिल्ला, क्षेत्र तथा केन्द्र)

५. जिल्लास्तरिय परीक्षाको आइटम निर्माण लगायत परीक्षा प्रणालीमा सुधारका कार्यहरू,

६. विद्यार्थी मुल्याङ्क्न र परीक्षा प्रणाली सुधारसम्बन्धी अनुसन्धान र प्रवोधिकरण,

७. परीक्षा प्रणालीमा नियमित सुधारका कार्यहरू ।

८. सुचना प्रविधि तथा तथ्याङ्क शाखा

१. वेभसाइटको सञ्चालन र सूचना सम्प्रेषणको कार्य गर्ने,

२. सूचना सङ्कलन तथा पाक्षिक, मासिक र बार्षिक सूचना प्रकाशन गर्ने,

३. परीक्षासँग सम्बन्धित लेख रचना रहेका पुस्तक प्रकाशन गर्ने,

४. विद्यार्थी मूल्याङ्कनसम्बन्धी पत्र पत्रिका प्रकाशन गर्ने,

५. सूचना सञ्जाल बिस्तार गर्ने,

६. जिल्ला र क्षेत्रसँग नेटवर्किङ गर्ने,

७. एलएलसी परीक्षाको तथ्याङ्क विश्लेषण र प्रकाशन गर्ने,

८. कार्यालयका सम्पूर्ण सूचनाको अभिलेखीकरण गर्ने ।

५. परीक्षा प्रणाली सुधार र गुणस्तर निर्धारण शाखा

१. परीक्षा प्रणालीको गुणस्तरका लागि अनुसन्धानात्मक कार्य सञ्चालन गर्ने,

२. परीक्षा प्रणालीलाई स्तरीकृत बनाउन आवश्यक मापदण्ड निर्माण गर्ने,

३. कार्यमुलक अनुसन्धान गरी आन्तरिक कार्य प्रणालीमा सुधार गर्ने,

४. परीक्षा प्रणाली सुधारका लागि अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड सङ्कलन तथा कार्यान्वयन गर्ने ।

१०. अनुगमन, मूल्याङ्कन शाखा

१. सञ्चालित कार्यक्रम अनुगमनका लागि सूचक र साधन विकास गर्ने गराउने,

२. कार्यक्रमको प्रगति विवरण सङ्कलन गर्ने र प्रगति तयार गर्ने,

३. मासिक, चौमासिक र वार्षिक प्रगति विवरण तयार गर्ने,

४. सञ्चालित कार्यक्रमहरूको औचित्यको आधारमा अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने गराउने,

५. परीक्षा अनुगमन सम्बन्धी कार्य गर्ने,

६. सञ्चालित कार्यक्रमहरूको नतिजामा आधारित अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने गराउने ।

११. प्रशासन शाखा

१. सामान्य प्रशासन तथा कार्यालयको दैनिक प्रशासनसम्बन्धी कार्य गर्ने,

२. खरिद तथा विज्ञापनसम्बन्धी कार्य गर्ने,

३. कर्मचारी प्रशासनसम्बन्धी कार्य गर्ने

४. आन्तरीक प्रशासन (भौतिक सम्पत्ति, जिन्सी सवारी साधन, सरसफाइ) गर्ने,

५. कर्मचारीहरूको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनसम्बन्धी कार्य गर्न समन्वय गर्ने ।

१२. आर्थिक प्रशासन शाखा

१. वार्षिक बजेट तयार गर्ने,

२. अख्तियारी प्राप्त भएपछि कोलेनिकाबाट खर्चको निकासा लिने व्यवस्था मिलाउने,

३. अख्तियारवालाको समन्वयमा बजेट खर्च गर्ने, अभिलेख राख्ने, विवरण तयार गर्ने,

४. खर्चको आ.ले.प.तथा म.ले.प. गराउने र बेरूजु संपरीक्षण तथा फछ्र्यौट गर्ने व्यवस्था मिलाउने,

५. राजस्व उठाउने र सोको आम्दानी बाध्ने तथा आ.ले.प., म.ले.प. गराउने,

६. धरौटी अभिलेख राख्ने नियमानुसार खर्च गर्न व्यवस्था मिलाउने तथा आ.ले.प., म.ले.प. गराउने,

७. आर्थिक कारोबारको विषयमा आर्थिक ऐन तथा नियमावलीअनुसार राय दिने,

८. आर्थिक प्रशासनका अन्य तोकिएका र आइपर्ने कार्यहरू गर्ने ।

परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयबाट व्यक्तिको नाम, थरको हिज्जे र जन्ममितिको अभिलेख सच्याउन आवश्यक पर्ने कागजातहरू

१. विद्यार्थीको निवेदन

२. सक्कल प्रवेशपत्र वा रजिष्टेसन स्लिप

३. विद्यालय र जिल्ला शिक्षा कार्यालयको सिफारिस

४. सच्याउन खोजेअनुसार मिलेको एसएलसी को चारित्रिक प्रमाणपत्र

५. नागरिकता वा जन्मदर्ता

६. कक्षा ८ वा एसएलसी भन्दा माथिको शैक्षिक प्रमाणपत्र

७. निवेदन वापत रू २००। र सच्याइ सकेपछि मार्कसिट र सर्टिफिकेटको लागि रू १०००। को राजस्व रसिद

८. सक्कल मार्कसिट र सर्टिफिकेट

९. जन्मदर्ता र नागरिकताको आधारमा जन्ममिति संशोधन गर्न सकिने छैन, सक्कल प्रवेश अनुसार मात्र संशोधन गर्न सकिने छ ।

एसएलसी परीक्षामा नयाँ केही नयाँ आयामहरू

१. वि.सं.१९९० साल कात्तिक १६ गते नेपालमा पहिलो पटक एसएलसी परीक्षा बोर्डको गठन भएको थियो । त्यसभन्दा पहिले विद्यार्थीहरू एसएलसी दिन भारतको कलकत्ता र पटना विश्वविद्यालय जानुपर्थ्यो । त्यसबेला नेपाल सरकारको लागि पटना विश्वविद्यालयले नै परीक्षासम्बन्धी सबै प्रक्रिया हेर्ने गर्दथ्यो । पहिलो पटकको एसएलसी परीक्षामा कुल ३४ जना परीक्षार्थी सहभागी भएका थिए ।

२. पहिलो पटक १९९० साल पुस अन्तिम सातादेखि परीक्षा सञ्चालन भएको थियो । तत्काल परीक्षा केन्द्र दरबार हाइस्कूलदेखि दक्षिणपट्टीको भवनमा थियो । परीक्षा आधाआधी हुँदा संवत् १९९० साल माघ २ गतेका दिन विनाशकारी महाभूकम्प गयो, जसका कारण केही दिन परीक्षा स्थगित गर्नु परेको थियो ।

३. वि.स.२०५७ साल देखि बोर्ड प्रथमसहितको उत्कृष्ट नतिजा प्रकाशन गर्न बन्द गरियो ।

४. वि.सं. २०६१ सालबाट प्रथम श्रेणीअन्तर्गत विशिष्ट श्रेणी (Distinction) थप गरियो ।

५. वि.सं. २०५७ सालबाट अङ्ग्रेजी विषयमा सुनाइ र बोलाइ सीप परीक्षण गर्न प्रयोगात्मक परीक्षणको प्रारम्भ गरियो ।

६. वि.सं. २०६२ सालबाट कक्षा १० को मात्र पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तकमा आधारित रही परीक्षा लिन प्रारम्भ गरियो । दुई विषय सम्ममा अनुत्तीर्ण परीक्षार्थीका लागि तत्काल पूरक परीक्षाको व्यवस्था २०५७ बाट प्रारम्भ गरियो । यस अघि खण्डे परीक्षाको व्यवस्था नयाँ शिक्षा लागु भएसँगै २०२९ देखि २९३५ सम्म कायम थियो ।

दुई वा सोभन्दा बढी सालको एसएलसी/एसइइ मार्कसिट वा ग्रेड सिटमा नाम, थर र जन्म मिति फरक परेमा परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयबाट अभिलेख सच्याउन आवश्यक पर्ने कागजातहरू

१. विद्यालयको सिफारिस

२. जिल्ला शिक्षा अधिकारीको सिफारिस

३. एसएलसी को चारित्रिक प्रमाण पत्र

४. नागरिकताको प्रमाण पत्र

५. बिग्रेको र नबिग्रेको दुवै सक्कल मार्क सिट वा ग्रेड सिट

७. वि.सं. १९९० सालदेखि अङ्क र श्रेणीमा आधारित रही परीक्षाफल प्रकाशन हुँदै आएकोमा २०७१ देखि प्राविधिक तथा व्यवसायिक धार तर्फका परीक्षार्थीहरूको नतिजालाई अक्षरमा आधारित अक्षराङ्कन पद्धति (Letter Grading System) मा प्रकाशन गर्न सुरू गरियो । यस वर्ष ६ ग्रेड कायम गरिएको थियो ।

८. २०७२ देखि सबै विषयका परीक्षार्थीहरूको नतिजालाई अक्षरमा आधारित अक्षराङ्कन पद्धति (Letter Grading System) मा प्रकाशन गरियो । एसएलसी परीक्षाको अङ्क र श्रेणी कायम गरी उत्तीर्ण र अनुत्तीर्ण हुने व्यवस्थामा परिवर्तन गरी परीक्षार्थीको ज्ञान, सीप र अभिवृत्तिको स्तरलाई विभिन्न ९ स्तर वा ग्रेडमा व्याख्यासहित सूचित गर्न प्रारम्भ गरियो ।

९. शिक्षा ऐन, २०२८ (आठौं संशोधन, २०७३) को प्रमाणीकरण पछि विद्यालय शिक्षा कक्षा १२ सम्म र माध्यमिक शिक्षा कक्षा ९ देखि १२ कायम भएसँगै माध्यमिक शिक्षाको परीक्षा सञ्चालन, समन्वय र व्यवस्थापन गर्न हाल राष्ट्रिय परीक्षा बोर्ड गठन भएको छ । यस बोर्डले कक्षा १० को अन्त्यमा हुने परीक्षाको सञ्चालन, समन्वय र व्यवस्थापन गर्न परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयलाई जिम्मेवारी दिएको छ ।

१०. वि.सं.१९९० सालदेखि माध्यमिक शिक्षा उत्तीर्ण (School Leaving Certificate, SLC) परीक्षाका नाममा कायम रहेको यस परीक्षाको नाम ८२ वर्ष पछि २०७३ देखि माध्यमिक शिक्षा परीक्षा (Secondary Education Examination, SEE) कक्षा १० नामाकरण गरिएको छ ।

Reference

शैक्षिक सूचना, २०७३, शिक्षा मन्त्रालय

परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयको अभिलेख

https://ne.wikipedia.org

http://baahrakhari.com/news-details/20301/12khari

प्रस्तुति : गेहनाथ गौतम

परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयका हालसम्मका प्रमुख तथा नियन्त्रकहरू

सि.नं	नाम थर	कार्यवधि	सम्पर्क नं.
१	श्री हरमणि आचार्य दीक्षित	१९९० –२०१४	
२	श्री वीरबहादुर शाही	२०१५ –२०१७	
३	श्री दाताराम शर्मा	२०१८ –२०२०	
४	श्री प्रशन्नमान सिंह	२०२० –२०२१	
५	श्री हरिमोहन सिंह श्रेष्ठ	२०२१ –२०२१	
६	श्री शिवहरी उपाध्याय	२०२३ –२०२६	
७	श्री सूर्यप्रसाद उपाध्याय	२०२७ – २०३४ साउन	
८	श्री खड्गमान श्रेष्ठ	२०३४ साउन–२०३५ भदौ	०१४२७२६०९
९	श्री सूर्यप्रसाद उपाध्याय	२०३५ असोज –२०३८ साउन	
१०	श्री देवराज रेग्मी	२०३८ भदौ –२०३९ कात्तिक	
११	श्री कृष्णप्रसाद पन्त	२०३९ कात्तिक –२०४३ असोज	
१२	श्री ईश्वरप्रसाद उपाध्याय	२०४३ कात्तिक –२०४४ चैत	९८४१४१११४०
१३	श्री विश्वनाथ अर्याल	२०४५ बैशाख १ –२०४९ बैशाख ६	९८४१३३५५८८
१४	श्री लोकेन्द्रमान प्रधान	२०४९ बैशाख ७ –२०५१ भदौ ३०	स्वर्गीय
१५	श्री चन्द्रबहादुर खड्का	२०५१ असोज १ –२०५१ फागुन १७	९८५१०९९९३७
१६	श्री चुमानसिंह बस्नेत	२०५१ फागुन १८ –२०५२ फागुन ८	स्वर्गीय
१७	श्री अर्जुनबहादुर भण्डारी	२०५२ फागुन ८–२०५५ कात्तिक ९	९८५१०८९२६७
१८	श्री हरिबोल खनाल	२०५५ कात्तिक ९ –२०५६ भदौ १३	स्वर्गीय
१९	डा. सहदेव भट्ट	२०५६ भदौ १४ –२०६० साउन १४	०१६६३५७०१
२०	श्री वीरेन्द्रकुमार सिंह	२०६० साउन १५ –२०६२ असार ०७	९८४९८७३१५६
२१	श्री गजेन्द्रलाल प्रधान	२०६२ असार ८ –२०६३ भदौ १८	९८४१०१६३०१
२२	श्री पूर्णबहादुर रानाभाट	२०६३ भदौ २५ –२०६३ चैत ११	स्वर्गीय
२३	श्री अर्जुनबहादुर भण्डारी	२०६४ बैशाख ८ –२०६४पुस ४	दोहोरिएको
२४	श्री हर्कप्रसाद श्रेष्ठ	२०६४ पुस १२ – २०६५ मङसिर ८	९८४१६५२७१५
२५	श्री वीरेन्द्रकुमार झा	२०६५ मङसिर ८ –२०६६ असार २४	९८४९४८११३२
२६	श्री चित्रप्रसाद देवकोटा	२०६६ असार २४–२०६७ मङसिर ५	९८४१५८१८९९
२७	श्री सूर्यप्रसाद गौतम	२०६७ मङसिर ८ –२०६८ कात्तिक २२	९८५११४४८३०
२८	श्री डिल्लीराम रिमाल	२०६८कात्तिक २३ –२०६९ मङसिर १	९८५११२२८७५
२९	श्री खगराज बराल	२०६९ मङसिर ५ –२०७० मङसिर ९	९८५११३६२३१
३०	श्री विष्णुबहादुर द्वारे	२०७० मङसिर १२ –२०७२ मङसिर २१	९८५११६२४११
३१	श्री खगेन्द्रप्रसाद नेपाल	२०७२ मङसिर २१ –२०७२ माघ २९	९८४१५८४६४२
३२	श्री कृष्णप्रसाद काप्री	२०७२ फागुन ३ –२०७३ भदौ २९	९८५१२२७०४४
३३	श्री अम्बिकाप्रसाद रेग्मी	२०७३ असोज ५ – हालसम्म	९८४१४८२१९५

पूर्व नियन्त्रकज्यूहरूको व्यक्तिगत विवरण तथा धारणा (उपलब्ध मात्र)

१. डा .खड्गमान श्रेष्ठ

नाम थर : डा. खड्गमान श्रेष्ठ
जन्म मिति : मङ्सिर २० गते १९९८ (५ डिसेम्बर १९४१)
जन्म स्थानः ब्रह्मटोल, काठ्माडौँ, नेपाल ।
हालको वतन : ५५ ग, ओरालो गल्ली , कालिमाटी, कुलेश्वर
सरकारी सेवामा प्रवेश गरेको पद र मिति : प्राध्यापक, शिक्षा मन्त्रालय, पद्मकन्या कलेज रा. प .तृतीय श्रेणी - फाल्गुन ४ गते, २०२१ साल ।
परीक्षा प्रमुख भएको अवधि : २०३४ साउन–२०३५ भदौ
सरकारी सेवामा निवृत्त हुँदाको पद र मिति : महानिर्देशक शिक्षा विभाग, सानोठिमी - मङ्सिर २० गते, २०५६ साल ।

परीक्षा नियन्त्रण कार्यालय प्रमुख हुँदाको उल्लेखनीय कार्य र अनुभव

- २०३३ साल श्रावन देखि २०३५ साल आषाढ ११ गते सम्म प्रमुख, शिक्षा मन्त्रालय परीक्षा शाखा ज्ञानेश्वर रा. प. द्वितीय श्रेणी उपसचिव ।
- २०३५ साल असार १२ गते देखि परीक्षा नियन्त्रक, रा. प. प्रथम श्रेणी, प्राविधिक पदमा भाद्र महिनासम्म काम गरेको ।

गरेको उल्लेखनीय कार्य र अनुभव

- पुरानो शिक्षाको परीक्षा निर्देशिका तयार गरी छपाएको ।
- नयाँ शिक्षा योजनाको पाठ्यक्रम विस्तृत रूपमा बनेको हुँदा प्रशिक्षकहरूलाई अनुकुल हुने गरी सिलेबसको रूपमा तयार गरेको ।
- शाही निर्देशनअनुसार एस. एल.सी परीक्षाको पुरानो कोर्सको परीक्षाफल कम्प्युटरबाट ट्याबुलेसन गराएको र सुरूमा केही समस्याहरू देखापरेता पनि २०३५ सालको ट्याबुलेसन गराउँदा सजिलो भएको ।
- नयाँ शिक्षा योजनाको ट्याबुलेसन व्यक्तिबाट नै साविकअनुसार गराएको ।
- परीक्षा फल प्रकाशित भएपछि व्यावसायिक, माध्यमिक विद्यालयको उत्तरपुस्तिका पुनः परीक्षण गराउँदा हाई मार्किङ् भएको देखिएको ।

विद्यालय शिक्षामा परीक्षाको देन र अभिवृद्धिका लागि सुझाव

- विद्यालय शिक्षामा परीक्षा वा मूल्याङ्कनको ठूलो महत्त्व छ तर परीक्षाले विद्यार्थीलाई आतङ्कित तुल्याउनु हुँदैन । परीक्षा वा मूल्याङ्कनको महत्त्व गुरुकुलको समयदेखि रही आएको पाइन्छ ।

वर्तमान अवस्थामा मुल्याङ्कनलाई एक निरन्तर प्रक्रियाको रूपमा लिने गरिएको छ । कक्षा ३ सम्म विद्यार्थीलाई केवल मौखिकरूपमा मात्र प्रश्न गरी कक्षा चढाउने गरिएको छ तर पनि कक्षा १ मा भर्ना भएका विद्यार्थी कक्षा १० मा पुग्दा अत्यन्त न्यून मात्र रहने स्थिति छ । अमेरिका जस्तो उन्नत देशमा विद्यालय शिक्षा १ देखि १२ सम्म र कक्षा ९ सम्म आधारभूत शिक्षाको रूपमा लिने गरिएको छ । हाम्रो देशमा पनि कक्षा ११ र १२ लाई उच्च माध्यमिक शिक्षाको रूपमा लिइएको छ ।

- विद्यार्थीको सर्वाङ्गीण विकासको लागि शारीरिक, मानसिक एवम् वौद्धिक विकासका लागि वादविवाद प्रतियोगिता, वक्तृत्वकला प्रतियोगिता, साहित्यिक प्रतियोगिता, हाजिरीजवाफ प्रतियोगिता, खेलकुद प्रतियोगिता, चित्रकला प्रतियोगिता एवम् स्थलगत अध्ययन भ्रमण, सामाजिक सेवा कार्यक्रम गराउने, स्काउट, रेड क्रस, स्वास्थ शिविरमा लगी विद्यार्थीको विचारको क्षेत्र विस्तृत गर्ने गरिएको पाइन्छ । बोर्डिङको शिक्षामा कक्षा १ देखि १० सम्म सम्पूर्ण क्षेत्रमा विद्यार्थीले गरेको उपलब्धिलाई दृष्टिगत गरी बेस्ट इस्टुडेन्ट अफ दी इयर (Best Student of the Year) घोषणा गर्ने, विद्यार्थीको उपलब्धि ग्रेडिङ गरी क, ख, ग, घ (A,B,C,D) भनी मार्किङ गर्ने गरिएको छ । यो प्रक्रिया हाम्रो देशमा लागु भएको छ । यसमा शिक्षक वर्गलाई अभ्यस्त तुल्याउदै लैजानु आवश्यक छ ।

२. ईश्वरप्रसाद उपाध्याय

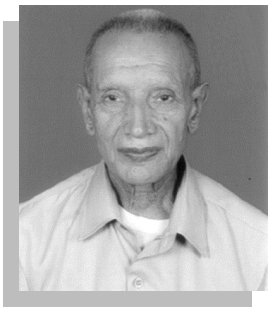

नाम, थर : ईश्वरप्रसाद उपाध्याय, पोखरेल
जन्म मिति : सन् ५ मे १९३९
जन्म थान : ग्रा. ढोढ्ना, सिराहा
हालको वतन : ८८, सनराइ होम्स, बालकुमारी , ललितपुर
सरकारी सेवामा प्रवेश गरेको पद, मिति :लेक्चरर, गणित २०२० मङ्सिर २७
नियन्त्रक पदमा बहाल रहेको अवधि २०४३ कात्तिक देखि २०४४ चैत्रसम्म ।
सरकारी सेवाबाट निवृत्त हुँदाको पद र मिति : मुख्यसचिव, २०५३।०८।२७

क) परीक्षा नियन्त्रक वा कार्यालय प्रमुख रहँदाको उल्लेखनीय कार्य र अनुभव :

म परीक्षा नियन्त्रक हुनुभन्दा अघिका परीक्षा नियन्त्रक श्री कृष्णप्रसाद पन्त अकस्मात् मन्त्रालय आउनु भयो । मलाई सरुवा हुनु पूर्व यसवारे केही जानकारी गराइएन । तत्कालीन सचिव स्व. नरसिंनारायण सिंहज्यूले दशैको ठिक अगाडि मौखिक जानकारी गराउनु भयो । त्यसपछि तत्कालीन शिक्षामन्त्री र राज्यमन्त्री श्री केशरबहादुर विष्टज्यूलाई मेरो सरुवा के कति कारणले भएको हो भनी सोध्दा सन्तोषजनक जवाफ पाइन । दशैंको विदा लगत्तै परीक्षा नियन्त्रण कार्यालय डिल्लीबजारमा मन्त्रालयबाट प्राप्त सरुवा चिठी लिई हाजिर हुन पुगें । त्यसबेला मेरो सम्झनाअनुसार माघ महिनामा एसएलसी परीक्षा हुन्थ्यो । प्रश्न पत्र निर्माण, छपाइ परीक्षा केन्द्रहरूमा प्रश्न पत्रहरूको प्याकेट पुऱ्याउने जस्ता कार्यहरू मेरा लागि ठूलो चुनौती थियो । तर त्यस कार्यालयका साथीहरूको सक्रिय सहयोगबाट ती कामहरू सम्पन्न गरी परीक्षा सञ्चालन पनि भयो । त्यसताका नियमित र पूरक गरी दुई चरणमा परीक्षा सञ्चालन हुन्थ्यो । पूरक परीक्षा एसएलसी परीक्षाको नतिजा पछि मात्र हुन्थ्यो ।

यसै बिच एउटा घटना सम्झना आयो । परीक्षा नियन्त्रकको कार्यालयमा हाजिर भएपछि के थाहा भयो भने परीक्षाका केही कर्मचारीहरू खास गरी परीक्षासम्बन्धी गोप्य काममा संलग्न केही केही साथीहरू तत्कालीन प्रहरी अनुसन्धान/सतर्कता केन्द्रमा हाजिर भइरहेका रहेछन् । यसको प्रत्यक्ष असर परीक्षासम्बन्धी गोप्य काममा कुनै पनि कर्मचारीहरू जान नमान्ने, परीक्षा नियन्त्रक आफैँले सबै काम गर्न पनि सम्भव थिएन । त्यसबेला त्यस केन्द्रका हाकिम मैले सम्झेसम्म बुधन ठाकुर हुनुहुन्थ्यो । उहाँलाइ मैले भेटी परीक्षासम्बन्धी काममा सम्लग्न त्यस केन्द्रमा हाजिर गराइएका साथीहरूलाई मेरो व्यक्तिगत जिम्मामा केन्द्रमा हाजिर गराउन छुटकारा दिलाएँ । यसको साथीहरूमा सकारात्मक असर पऱ्यो । ती साथीहरूले गोप्य काममा भरपर्दो किसिमबाट मलाइ सघाए । प्रश्नपत्र निर्माण भयो । उत्तरपुस्तिकाहरू पनि बाहिरै छपाउनु पर्ने, सो पनि भयो । प्रश्नपत्र पनि बाहिर छपाइ तोकिएकै मितिमा परीक्षा सम्पन्न भयो । त्यसबेला सञ्चारका माध्यमहरू जस्तै हुलाक सेवा ७५ ओटै जिल्लामा नखुलेको, यातायातको राम्रो व्यवस्था नभएको आदि कारणले कर्मचारीहरूलाई नै उत्तरपुस्तिका र प्रश्नपत्रका र गोप्य पोकाहरू दिई खटाउनु पर्दथ्यो । तर सबै काम सुचारू रूपले सञ्चालन भयो । उत्तरपुस्तिकाहरू जाँच गरी परीक्षकहरूबाट प्राप्ताङ्क संलग्न गरी सिंहदरबारमा अवस्थित राष्ट्रिय कम्प्युटर केन्द्रमा पठाउनु पर्दथ्यो । राष्ट्रिय कम्प्युटर केन्द्रले प्राप्ताङ्क डाटाहरू इन्ट्री गरी एक थान कम्प्युटरबाट र अर्को थान ट्यावुलेटरहरूबाट ट्यावुलेसन गरी अनि दुवै इन्ट्रीहरूलाई भिडाइ सकेपछि अन्तिम परीक्षाफल घोषित गरिन्थ्यो । सो सबै भयो र मैले सम्झेअनुसार जेठको दास्रो हप्तातिर अन्तिम परीक्षाफल घोषणा भई छापामा प्रकाशित भयो । दोस्रो वर्ष पनि यसै किसिमबाट परीक्षाफल प्रकाशित भयो जेठको तेस्रो हप्तामा ।

३. विश्वनाथ अर्याल

नाम, थर : विश्वनाथ अर्याल
जन्म मिति : वि.सं. १९९९ साउन २६
जन्म थान : जोरपाटी गाविस वडा नं ५, गोकर्ण दक्षिण ढोका, काठमाडौँ
हालको वतन : गोकर्णेश्वर नगरपालिका, वडा नं ६, जोरपाटी, काठमाडौ
सम्पर्क नं. ०१ ४९१५३४९, ९८४१३३५५८८
सरकारी सेवामा प्रवेश गरेको पद र मिति : सिनियर इन्स्ट्रक्टर (रा.प.अ.प्र.प्रा.), वि.सं २०२१ जेठ
नियन्त्रक पदमा बहाल रहेको अवधि २०४४।१२।२९ देखि २०५०।०३।३० सम्म ।
सरकारी सेवाबाट निवृत्त हुँदाको पद र मिति : सहसचिव, २०५७ साउन (२०५४।३।२२ देखि २०५८।३।२१ सम्म रोनास्ट (हाल नास्ट) को सचिव)

क) परीक्षा नियन्त्रक वा कार्यालय प्रमुख रहँदाको उल्लेखनीय कार्य र अनुभव–

जुनसुकै अवस्थामा पनि निर्धारित नीति नियममा रही कार्य सञ्चालन गर्नुपर्ने हुन्छ । त्यसले उल्लेखनीय कार्य भनेर आफूले आफैँलाई प्रशंसा गरे जस्तो गर्न त भएन । तैपनि यो प्रश्न आईसकेपछि आफ्नो समयमा भएका गरिएका केही कुराहरू उल्लेख गर्दछु ।

सर्वप्रथम शिक्षक प्रशिक्षकबाट पाठ्यक्रम अधिकृत हुदैँ परीक्षा नियन्त्रक पदसम्म पुग्दाको लामो यात्रामा फरक-फरक प्रकृतिका उत्तरदायित्वहरू वहन गर्नु पर्दो रहेछ । मलाई परीक्षा नियन्त्रकमा जान पटक्कै मन थिएन । तर तत्कालिन शिक्षा सचिव डा. ईश्वरप्रसाद उपाध्याय त्यतिखेर परीक्षा नियन्त्रक हुनुहुन्थ्यो र उहाँको अतिरिक्त सचिवमा बढुवा भएपछि परीक्षा नियन्त्रकमा जाने प्रेरणा र आँट मलाई डा. ईश्वरप्रसाद उपाध्यायज्यू बाटै मिलेको हो । यसरी परीक्षा नियन्त्रक पदको जिम्मेवारी लिएर गइयो । पुरै कार्यकाल नियमित काम सम्पन्न गरियो । सबैभन्दा कठिन समय थियो २०४७ सालको परीक्षा । आन्दोलनमा कर्मचारीहरूको संलग्नता हुँदा हुँदै पनि सहयोगी भाईहरूको लगन र मेहनतबाट पहिलो पटक नेपालमा नै प्रश्न पत्र छापेर परीक्षा सम्पन्न गरियो । प्रेमप्रसाद सुवेदी, केशव अर्याल, राजाराम श्रेष्ठ, इन्द्र बहादुर श्रेष्ठ, सीताराम ढकाल, जनार्दन अधिकारी आदि साथी भाइहरूले मलाई ठूलो सहयोग गर्नुभयो । केशव दाइ त वित्नुभो अरू सबैलाई धन्यवाद दिन्छु । सबैलाई सम्झन्छु, भेट्न पाएको बखत रमाउँछु ।

अर्को कुरा परीक्षामा प्रमाण पत्र शाखाको रेकर्डहरूलाई माइक्रो फिल्म बनाउने प्रारम्भ पनि मेरै कार्यकालमा भएको छ ।

म परीक्षा नियन्त्रक हुँदा एउटा अर्को महत्त्वपुर्ण काम के भयो भने हाम्रो देशको परीक्षा पद्धति एवम् स्तर सार्क मुलुकको पद्धति र स्तरसँग कति मिल्दो जुल्दो वा फरक छ भन्ने जानकारी गराउने ।

सार्क मुलुकका परीक्षा नियन्त्रकहरूको सम्मेलन काठमाडौँमा सम्पन्न गरियो । त्यसको उपलब्धिस्वरूप प्रश्न पत्र निर्माण, परीक्षण, टेबुलेसन कार्यमा हामीले व्यापक सुधार गर्ने प्रयास गऱ्यौ । यसै गरी परीक्षा परीक्षण

एवम् प्रश्न पत्र निर्माणसम्बन्धी कार्यविधिको अवलोकन गर्ने मौका पाइयो जसबाट केही सुधारका कदमहरू चाल्न सकियो ।

ख) विद्यालय शिक्षामा परीक्षाको स्तर अभिवृद्धिका लागि सुझाव

१) प्रश्नपत्र निर्माण गर्न आफ्नो नभई राम्रो, योग्य र सीप भएको व्यक्तिलाई मात्र दिने गर्नुपर्दछ ।
यसका लागि प्रत्येक वर्ष प्रश्नपत्र निर्माण गर्न दिनुभन्दा अगाडि नै सम्बन्धित व्यक्तिहरूलाई बोलाई व्यापक छलफल एवम् जानकारी गराएर मात्र प्रश्न पत्र निर्माण गर्न दिनु वेश हुन्छ ।

२) प्रश्न पत्र मुद्रणमा अति नै सजकता अपनाउनु पर्दछ ।

३) प्रश्न पत्रहरू केवल संज्ञान पक्षको मात्र नभई बौद्धिक एवम् सीपजन्य कार्य परीक्षण गरिएको देखिने खाले हुनुपर्दछ । यसबाट परीक्षामा नक्कल गर्नेलाई निरूत्साह गर्न सक्छ ।

४) हालको एक भन्दा बढी सेट प्रश्न पत्र व्यवहारमा ल्याएको राम्रो हो तर, समान स्तरको भए नभएको राम्रै मुल्याङ्कन गर्नुपर्ने हुन्छ । यस दिशामा विचार गर्नुपर्ने हुन्छ ।

५) परीक्षा केन्द्र स्थापना गर्दा पनि जहाँ धेरै गर्ने गरिन्छ त्यहाँबाट हटाई अर्कामा राख्न सके राम्रो हुन्थ्यो ।

६) त्यस्तै परीक्षक र संपरीक्षकहरूलाई अभिमुखीकरण कार्य सञ्चालन गरेर मात्र उत्तरपुस्तिका परीक्षण गर्न पठाउनुपर्छ ।

७) बढी ध्यान दिनुपर्छ, प्रश्न पत्र निर्माणमा होस वा नतिजा प्रकाशनमा होस ।

८) आन्तरिक मुल्याङ्कनमा अङ्कभार बढाउनु उपयुक्त हुन्छ ।

४. चन्द्रबहादुर खड्का

नाम, थर : चन्द्रबहादुर खड्का
जन्म मिति : २००० पौष १६
जन्म स्थान : काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला, मल्पी गाविस वडा नं. ५
(हाल पनौती नगरपालिका, वडा नं. ८)
हालको वतन : साविक काठमाडौँ महानगरपालिका १० (हाल वडा नं ३१) काठमाडौँ
सरकारी सेवामा प्रवेश गरेको पद र मिति :
नियन्त्रक पदमा बहाल रहेको अवधिः २०५१ असोज देखि २०५१ फागुनसम्म ।
सरकारी सेवाबाट निवृत्त हुँदाको पद र मिति : सहसचिव (कार्यकारी निर्देशक) शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्र, २०५८ पौष १५

क) परीक्षा नियन्त्रकको हैसियतले सुधार गर्नुपर्ने धेरै विषयमध्ये मलाई खड्किएका निम्न विषयमा सहयोगी स्व. गोरखबहादुर सिंह लगायतका कर्मचारीहरूको राय सल्लाह लिई तपसिलका विषयहरूमा सुधार गरियो :

(१) तत्काल निर्धारित धेरै ऐच्छिक विषयहरूलाई विषयवस्तुको ज्ञान, सीपमा फरक नपर्ने गरी ऐच्छिक विषयको सङ्ख्यालाई उल्लेखनीय ढङ्गमा न्यूनतम सङ्ख्यामा झारिएको ।

(२) तत्काल हिमाली भेग र पहाड, तराईमा बेग्ला बेग्लै समयमा बेग्ला बेग्लै प्रश्नपत्रद्वारा परीक्षा सञ्चालन गरिने प्रचलन थियो । अर्थात् हावा, पानी र मौसम हेरी समय किटान गरिएको थियो । यसबाट ठूलो धन राशी र स्रोत साधनको नोक्सानी भईरहेको महसुस भयो । एकै पटकको स्रोत साधन र श्रमबाट एकै पटकमा एकै प्रश्नद्वारा परीक्षा सञ्चालन गर्न कसरी सकिएला भन्ने विषयमा मन्थन गरियो । सोको लागि विज्ञहरू मार्फत राय सुझाव लिदै सभा, सेमिनार, गोष्ठी गराइयो । अन्तत हिमाल, पहाड र तराईमा मिल्दोजुल्दो मौसम हेरी एकै प्रश्न पत्रमा नेपाल भरी एकै पटकमा परीक्षा लिने व्यवस्थाको थालनी गरियो ।

(३) प्रवेशिका परीक्षाको स्तर उन्नतिका लागि अञ्चल, क्षेत्रीय र केन्द्रीय स्तरमा विषय विज्ञहरू सहितको गोष्ठी सम्मेलन गराइयो ।

(४) परीक्षा निष्पक्ष र मर्यादित तुल्याउनका लागि शिक्षक अभिभावकको गोष्ठी, भेला गराइएको ।

(५) उत्तरपुस्तिका परीक्षणलाई पारदर्शी तुल्याउनको लागि निश्चित परीक्षा केन्द्रमा परीक्षकलाई बोलाई उत्तरपुस्तिकाको परीक्षण गराउने कार्यको प्रारम्भ गरिएको ।

ख) **ख) विद्यालय शिक्षामा परीक्षाको स्तर अभिवृद्धिका लागि सुझाव**

स्तरीय पठनपाठनका लागि शिक्षालाई राजनीतिदेखि टाढा राख्नुपर्ने । विषयवस्तु पढाउँदा बाहेक विद्यालय हातभित्र राजनीतिक चर्चा छलफल गर्न निषेध गर्नुपर्ने । कुनैपनि राजनीतिक दल वा सङ्गठनको शाखा-उपशाखा खोल्न नपाईने नियम बसाल्नु पर्ने । नियमित र निष्पक्ष विद्यालय निरीक्षण हुनुपर्ने । निरीक्षकको प्रतिवेदनअनुसार दण्ड र पुरस्कारको व्यवस्था हुनुपर्ने ।

५. अर्जुनबहादुर भण्डारी

नाम, थर : अर्जुनबहादुर भण्डारी
जन्म मिति : २०।११।०२।०५
जन्म थान : गोरखा नगरपालिका १४, गोरखा
हालको वतन : मध्यपुर थिमी नगरपालिका, १ लोकन्थली, भक्तपुर

सम्पर्क नं. ९८५१०८९२६
सरकारी सेवामा प्रवेश गरेको पद र मिति :२०३२।११।१९, प्राविनि
नियन्त्रक पदमा बहाल रहेको अवधि २०५२।११।०६ देखि २०५५।०७।०९ सम्म तथा २०६४।०१।०८ देखि २०६४।०९।०४ सम्म
सरकारी सेवाबाट निवृत्त हुँदाको पद र मिति : सचिव (क्षेत्रीय प्रशासक) क्षेत्रीय प्रशासन कार्यालय, पश्चिमाञ्चल, पोखरा, २०६९।०२।०४

परीक्षा नियन्त्रक रहँदाको उल्लेखनीय कार्य र अनुभव :

१. नतिजा प्रकाशनमा सुधार : परीक्षा समाप्त भएको मितिबाट २ महिनाभित्रमा नतिजा प्रकाशन गर्ने पद्धतिको स्थापना,

२. कक्षा १० मा पूर्ण अवधि पठनपाठनको अवसर : असोज मसान्तभित्र एसएलसीको सेन्टअप टेस्ट परीक्षा र माघ महिनामा एसएलसी परीक्षा सञ्चालन हुने व्यवस्थालाई मङ्सिर महिनामा टेस्ट परीक्षा र चैत्र महिनामा एसएलसी परीक्षा सञ्चालन हुने नीतिगत व्यवस्था,

३. दुई विषयसम्म अनुत्तीर्णलाई पुनः परीक्षा दिन एक वर्षसम्म कुर्नु पर्ने अवस्थाको अन्त्य : एसएलसी परीक्षामा दुई विषयसम्म अनुत्तीर्ण हुनेहरूलाई अर्को वर्ष मात्र सामेल हुन पाउने व्यवस्थाको अन्त्य गरी एसएलसी परीक्षाको नतिजा प्रकाशन भएको मितिबाट एक महिनाभित्रमा पुनः परीक्षा सञ्चालन गर्ने र दुई महिनाभित्र नतिजा प्रकाशन गर्ने पद्धति स्थापित,

४. कम्प्युटर प्रणालीको पूर्वाधार विकासः राष्ट्रिय कम्प्युटर केन्द्रबाट करार (Out source) गरी परीक्षाको नतिजा प्रकाशन गर्ने व्यवस्थाको अन्त्य गरी आफ्नै कार्यालयमा (In house) कम्प्युटर प्रणालीको विकास गर्न पूर्वाधार विकास

५. पुनर्योग पद्धतिमा सुधारः पुनर्योगका लागि निवेदन दिने अवधि सकिएको न्युनतम एक महिनाभित्रमा यसको नतिजा प्रकाशन गर्ने पद्धतिको विकास,

६. उत्तरपुस्तिका परीक्षणमा विविधिकरणः पाँच ओटा क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशनालयहरू र परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयमा समेत गरी ६ ओटा उत्तर पुस्तिका परीक्षण केन्द्रहरू कायम रहेकामा २९ ओटा जिल्ला शिक्षा कार्यालयसमेत थप गरी ३५ केन्द्र कायम गरी सञ्चालन,

७. अभिलेख संशोधनमा विकेन्द्रीकरणः लब्धाङ्क पत्रको प्रतिलिपि, नाम थर, जन्ममिति सच्याउने र स्थानान्तर प्रमाण पत्र लिने केन्द्रीकृत व्यवस्थालाई क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशनालयहरूमा समेत विस्तार,

८. मार्किम स्किम र तालिमः मार्किम स्किमसम्बन्धी तालिम प्राप्त परीक्षकहरूबाट मात्र उत्तर पुस्तिका परीक्षण गर्न पाउने व्यवस्था कायम,

९. संस्थागत विद्यालयको उत्तर पुस्तिका परीक्षणः संस्थागत विद्यालयको उत्तर पुस्तिका परीक्षण राजधानीबाट मात्र हुने केन्द्रीय व्यवस्थालाई जिल्लास्तरसम्म विस्तार,

१०. उत्तर पुस्तिकामा कोडिङ : परीक्षण पूर्व केही विषयहरूको मात्र उत्तर पुस्तिका कोडिङ गर्ने व्यवस्था भएकोमा अनिवार्य सबै विषयको कोडिङ गर्ने व्यवस्था प्रारम्भ

११. प्रश्न पत्र निर्माणसँगै मार्किम स्किम तयारी : प्रश्न पत्र निर्माणसंगै मार्किम स्किमको समेत निर्माण गर्ने व्यवस्था गरी परीक्षा सञ्चालन भएकै दिन विषय विशेषज्ञहरूबाट प्रश्न पत्र यसको पुनरावलोकन गरी अन्तिमीकरण गर्ने व्यवस्थाको सुरुआत

१२. परीक्षा केन्द्रको सूचना : परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयबाट मात्र परीक्षा केन्द्रको सूचना भई आएकोमा यसबारे निर्णय गर्ने र सूचना दिने अधिकार जिल्ला परीक्षा समन्वय समितिलाई प्रत्यायोजन

१३. व्यवस्थित परीक्षा आनुगमन पद्धति : केन्द्रबाट परीक्षा अनुगमन गर्ने प्रक्रियालाई सहसचिवको नेतृत्वमा समूह बनाइ आफ्नै कार्यालयको स्रोत साधान प्रयोग गर्ने गरी समितिकरण गरिएको र जिल्ला र क्षेत्रलाई स्रोत साधनयुक्त तथा क्षमता विकास गर्ने पद्धतिको विकास,

१४. स्थगित परीक्षाको नतिजामा तीव्रताः परीक्षाफल स्थगित भएका परीक्षार्थीहरूको सम्बन्धमा स्थगित हुनका कारण र नतिजा प्रकाशनका लागि आवश्यक सामग्री बारे नतिजा प्रकाशन भएको भोलिपल्ट नै राष्ट्रिय पत्रिकाको माध्यमबाट सूचना प्रवाहित गर्ने व्यवस्थाको नीतिगत सुधार,

१५. संरचानात्मक व्यवस्थामा सुधार : विषयगत विशेषज्ञको प्रावधान नभएकोमा बिषय विशेषज्ञहरूबाट परीक्षा सुधारको नियमित अनुसन्धान र तालिमको निम्ति प्राविधिक इकाइको व्यवस्था गरी परीक्षा सञ्चालन र सुधार दुवै पक्षमा समान किसिमबाट अगाडि बढाइएको,

१६. प्रमाण पत्र वितरणः बिसौँ बर्षदेखि अस्थायी प्रमाणपत्र (Provisional Cetrtificates) विदेश जानेहरूलाई मात्र वितरण गर्ने गरिएकामा राष्ट्रिय कम्प्युटर केन्द्रबाट करार सम्झौता गरी Back log clear गर्न सुरूआत गरिएको ।

६. डा. सहदेव भट्ट

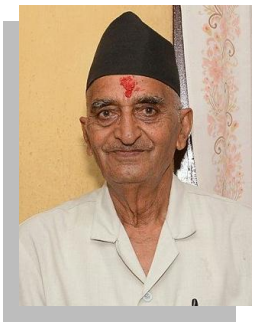

नाम थरः डा. सहदेव भट्ट

जन्म मितिः १५ जुलाइ, १९४६ ई.

जन्म स्थानः तल्ला सोराङा आमाचौरा गा.वि.स, वार्ड नं. १, बैतडी

(हाल पञ्चेश्वर गाउँपालिका)

हालको वतन :- मध्यपुर थिमी नगरपालिका, वार्ड नं. २, मगर गाउँ ।

सम्पर्क नम्बर : ६६३५७१०

सरकारी सेवामा प्रवेश गरेको पदः प्राथमिक विद्यालय निरीक्षक २०२८/९/३

नियन्त्रक पदमा बहाल रहेको अवधिः २०५६/४/२४ देखि २०६०/४/१४ सम्म

सरकारी सेवाबाट निवृत्त हुँदाको पद र मिति : सहसचिव, शिक्षक सेवा आयोग, १४ जुलाइ २००४ ई. ।

(क) परीक्षा नियन्त्रक रहँदाको उल्लेखनीय कार्य र अनुभवः-

स्थानान्तरको क्रममा २०५६ साल श्रावण २४ गते परीक्षा नियन्त्रकका रूपमा उक्त कार्यालयमा उपस्थित भएको थिए । यसभन्दा अघि मैले उक्त कार्यालयमा कुनै पनि पदमा कार्य गर्ने अवसर प्राप्त गरेको थिएन । म पुग्नासाथ पूरक परीक्षाको चटारोमा परे । पूरक परीक्षा मिति म त्यहाँ हाजिर हुनुभन्दा पहिलानै तोकि सकिएको थियो । यति छोटो अवधिमा सबै विषयका प्रश्न पत्र तयार गरी भारतबाट छपाइ गरी अधिराज्यका सबै जिल्लाहरूमा समयभित्र ती प्रश्न पत्र पुऱ्याई तथा उत्तर पुस्तिका ढुवानी गराई परीक्षा सञ्चालन गर्नु चुनौती नै थियो । लगतै यस्तो वृहत् कार्य गर्नु पर्ने देखेर म चिन्तित पनि भएँ, किनभने सम्पूर्ण कार्य नयाँ शिराबाट गर्नुपर्ने थियो । जे जसो भए पनि पाँच दिनमा सबै विषयका प्रश्न पत्रहरू तयार भए र समयमा नै भारतको सम्बन्धित ठाउँमा गई प्रश्न पत्रहरू सम्बन्धी कार्य सम्पन्न गरी तोकिएको मितिमा उक्त परीक्षा सञ्चालन गर्न सकेँ । पहिलो पटक भए पनि प्रश्नपत्रहरूमा कुनै त्रुटि नभेटिएको हुनाले सम्बन्धितहरू प्रशन्न भए तोकिएको समयमा परीक्षा सञ्चालन भयो र परीक्षाफल समेत साविक समयमा नै प्रकाशन गरिसक्दा मलाई त्यस कार्यालयको काम सम्बन्धी अनुभव भयो ।

नियमित परीक्षाका लागि मलाई पर्याप्त समय मिल्यो र त्यस विषयमा सोच विचार गर्ने अवसर पनि प्राप्त गरेँ । मन्त्रालयबाट समय-समयमा मार्गदर्शन प्राप्त गर्दथेँ । उत्तर पुस्तिकाहरू घरमा दिने प्रक्रिया करीब-करीब बन्द नै भईसकेको थियो । त्यस बेलामा कार्यालयसमेत गरी ३६, ३७ परीक्षण केन्द्र निर्धारण गरिएका थिए । मार्किङ्ग स्कीमको प्रयोग हुन प्रारम्भ भई सकेको थियो । यही प्रक्रियालाई पारिमार्जन गरी अगाडि बढाउने प्रयास गरेँ । त्यसबेलादेखि प्रारम्भ भएका महत्त्वपूर्ण कार्यहरू निम्न छन् :

१) बोर्ड प्रथम गरिने प्रक्रियालाई हटाइयो ।

२) पाँचवटै क्षेत्रमा छुट्टा-छुट्टै प्रश्न पत्र छपाइ गर्ने प्रक्रियाको थालनी भई बोर्ड प्रथम निकाल्नु ठिक वा बेठिकमा जनमानसले मिश्रित प्रतिक्रिया देखाएका थिए । तवदेखि हालसम्म यही प्रक्रिया कायम रहेको म जानकारी लिने गर्छु ।

३) परीक्षक र संपरीक्षक एउटै टेबुलमा सँग-सँगै बसालेर दुवैलाई सँग-सँगै क्रियाशील बनाउने प्रक्रिया सञ्चालन गरिएको थियो । यो प्रक्रियालाई उत्साहजनक मानिएको थियो ।

४) त्यति बेलामा नै अफसेट प्रेसको लागि कुराकानी चलेको तर पछि गएर भयो जनक शिक्षामा ।

५) स्टाफ घटी र काम बढी देखेर अर्थ मन्त्रालयले सकारात्मक दृष्टि पुऱ्याएको थियो ।

हाल खड्किएको कुरा :

१) वर्तमान समयमा सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयहरूका साथै निजी विद्यालयहरूमा शिक्षाको स्तर फरक-फरक देखिएको छ । एस.इ.इ. उत्तीर्ण गर्ने बेलासम्म विद्याथीलाई फरक-फरक समय लाग्ने गरेको छ । सामान्यतया हेर्ने हो भने कक्षा १ पूर्व करीब चार बर्ष प्लेग्रुप १ वर्ष नर्सरी १ वर्ष एल के.जी. १ वर्ष, यु. के.जी. १ वर्ष गरी ४ बर्ष र कक्षा १ देखि १० वर्ष सम्म १० वर्ष गरी १४ वर्ष लाग्ने देखिएको छ ।

२) सामुदायिक विद्यालयहरूमा कुनैमा बाल विकास १ वर्ष गरेर १० बर्ष माथि गरी ११ वर्ष र कुनैमा कक्षा १ बाटै पनि शुरू गरी १० वर्ष लाग्ने पनि देखिन आएको छ । यसले गर्दा समान स्तरको एस. इ.इ. परीक्षा दिंदा उमेरमा फरक देखिन आएको छ ।

३) मेरो विचारमा समानस्तरको शिक्षा ग्रहण गर्नका लागि समान समय लाग्नु पर्ने हो जुन भएको छैन र सम्भव पनि देंखिदैन । यो शैक्षिक समस्याका रूपमा देशभरी देखिन आएको छ ।

४) प्रमाण पत्र, डिप्लोमा, डिग्री र अनुसन्धान तहमा यस्तो छैन । हामीले विचार गऱ्यौं भने अनुसन्धान तहसम्म समय फरक-फरक लाग्छ । जसले गर्दा विद्यार्थीहरूको उमेरमा भिन्नता आउँछ ।

विद्यालय शिक्षामा परीक्षाको स्तर अभिवृद्धिका लागि सुझाव

प्रारम्भदेखि माथिसम्म पुग्दा मैले सरसर्ती विचार गर्दा पुरा शिक्षा ग्रहण गरूञ्जेल २६-२७ वर्षका हुन्छन् भने उपरोक्त प्रक्रियाबाट २९-३० वर्षसम्म विद्यार्थी नै रहन्छन् । उनलाई नोकरी खोज्दा-खोज्दै ३५ वर्ष विति हाल्छ र पठित बेरोजगारी बढ्दछ । त्यतिका पढेर पनि उमेर बढ्दाखेरी निकै हतोत्साही हुन्छन् । यो राम्रो होइन ।

शिक्षाविद्हरूले शिक्षासम्बन्धी विचार गर्दा खेरी विद्यार्थीको उमेर परीक्षा (लोकसेवा आयोग) को समेत ख्याल गरेर यस प्रक्रियालाई निश्चित गर्नुपर्छ र विद्यार्थीले उमेरको हदबाट आफ्नो जीवनकालमा दुःख नपाओस् भन्ने सोच हुनु आवश्यक छ । यस्तै प्रक्रिया रहेमा देशमा बेरोजगारी र गरीबी बढ्दै जान्छ ।

परीक्षाको स्तर वृद्धिका सम्बन्धमा विचार गर्दा सामुदायिक विद्यालयहरूमा कार्यरत शिक्षक राम्रो शैक्षिक योग्यता, तालीम र शिक्षण अनुभव भएका हुनाले आफ्नो नजिकमा रहेका संस्थागत अथवा निजी जति विद्यालय छन्,उनीलाई शिक्षण कार्यसम्बन्धी छलफल गरी निजहरूलाई समेत शिक्षण कार्यसम्बन्धी तालिम दिनुपर्ने हुन्छ । किनभने यस्ता विद्यालयहरूमा अहिलेको समयमा पनि कण्ठ गर्ने बानीको विकास गरेको देखिन आएको छ ।

कग्नेटिभ, एफेक्टिभ र साइकोमोटर डोमेनलाई समेत विचार गरेर प्रश्न पत्र निर्माण र मार्किङ्ग स्कीमको उपरोक्त आधारमा निर्माण र उत्तर पुस्तिका परीक्षण गर्दा यसका आधारमा मात्रै गर्न पाईने अनिवार्यता गर्नुपर्ने हुन्छ ।

तोकिएका परीक्षण केन्द्रहरूमा पूर्वाधारका बारेमा विशेष ध्यान राख्नुपर्ने हुन्छ । यसका लागि सम्बन्धित निकायबाट सहयोगको अपेक्षा समेत गर्नुपर्ने हुन्छ । परीक्षामा ल्याइएको सुधार तत्काल नदेखिए पनि कालान्तरमा निकै प्रभावकारी देखिन आएको छ ।

अन्तमा परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयले सञ्चालन गर्ने परीक्षाको स्तर क्रमैसँग अभिवृद्धि हुदै जाओस् भनि आशा र विश्वास गर्दछु । विद्यालय शिक्षा प्रभावकारी भएका विद्यार्थीले माथिका कक्षाहरूमा उत्कृष्ट नतिजा ल्याई आफ्नो जीवनलाई सार्थक बनाउन सक्षम हुन सक्छन् ।

७. वीरेन्द्र कुमार सिंह

नाम, थर : वीरेन्द्रकुमार सिंह

जन्म मिति : सन् ०३।०९।१९४९ (२००७।०५।१८ वि.सं.)

जन्मस्थान : महोत्तरी जिल्ला, डाम्ही गा.वि.स. वडा नं. १ महेशपुर

हालको वतन : ललितपुर उमनपा ४, इमाडोल

सम्पर्क नं. ९८४९८७३१५६

सरकारी सेवामा प्रवेश गरेको पद र मिति : माध्यमिक विद्यालय निरीक्षक, २०२९।०७।१७

नियन्त्रक पदमा बहाल रहेको अवधि २०६०।०४।१४ देखि २०६२।०३।०५सम्म ।

सरकारी सेवाबाट निवृत्त हुँदाको पद र मिति :सहसचिव, २०६४।०३।२१

परीक्षा प्रणालीमा सुधारका सम्बन्धमा

समयमै परीक्षा सम्पन्न गर्ने । परीक्षामा प्रश्न पत्र निर्माण, उत्तरकुञ्जिका निर्माणदेखि परीक्षण सम्मनै काठमाडौँको प्रभावलाइ कम गर्ने । अक्षराङ्कन पद्धतिमा लगिएको वर्तमान व्यवस्था ठिक छ, तर नियमित मूल्याङ्कन पद्धति नभई यो प्रभावकारी हुँदैन । विद्यालयमा पठनपाठन राम्रो गर्ने प्रवन्ध मिलाउने । विद्यालयलाई ४० देखि ५० प्रतिशत अङ्क बराबरको आन्तरिक मूल्याङ्कन गर्ने जिम्मेवारी दिने । बाँकी ५० देखि ६० प्रतिशत अङ्क बराबरको मूल्याङ्कन मात्र केन्द्रबाट लिइनु उपयुक्त हुन्छ भन्ने लाग्दछ ।

८. गजेन्द्रलाल प्रधान

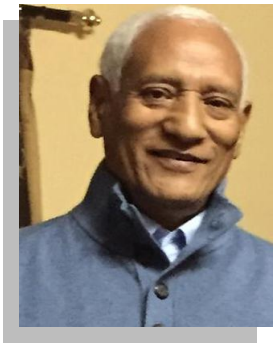

नाम, थर : गजेन्द्रलाल प्रधान
जन्म मिति : वि.सं. २००५, भदौ १५ गते
जन्मस्थान : महाबोद्ध, काठमाडौँ
हालको वतन : कुपण्डोल, ललितपुर
सरकारी सेवामा प्रवेश गरेको पद र मिति : २०२९ असार २० गते, रा.प.तृ. (शारीरिक प्रशिक्षक)
नियन्त्रक पदमा बहाल रहेको अवधि : २०६२ असार ८ –२०६३ भदौ १८
सरकारी सेवाबाट निवृत्त हुँदाको पद र मिति : सहसचिव, २०६३ भदौ १४ गते

विद्यालय शिक्षामा परीक्षाको स्तर अभिवृद्धिका लागि सुझाव

औपचारिक शिक्षा सञ्चालन गर्ने संघ संस्थाले स्तर निर्धारण गरी स्तरीय योग्यताको प्रमाण पत्र प्रदान गर्न आ-आफ्नै प्रकारका पाठ्यक्रमको आधारमा परीक्षा सञ्चालन गरेको हुन्छ । नेपाल सरकार शिक्षा मन्त्रालय परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयले पाठ्यक्रमको आधारमा परीक्षा सञ्चालन गर्दै आइरहेकामा औपचारिक शिक्षाको प्रमाण पत्र प्रदान गर्न मूल्य मान्यताको आधारमा परीक्षा गर्दै सुधार गर्दै आएको पाइन्छ । सुधारको क्रममा पूरक परीक्षा र वार्षिक परीक्षाको लब्धाङ्क पत्र प्रदानलाई दुई ओटा दिने व्यवस्थामा सुधार गरी एउटै गर्ने व्यवस्था गरी सकेको छ । सार्थै सोको मूल प्रमाणपत्र र लब्धाङ्क पत्र साथ साथै प्रदान गर्ने गरिएकाले विद्यार्थी तथा अभिभावक साथै शैक्षिक संस्थाहरू सकारात्मक पाइएको छ ।

लेटर ग्रेडिङ् पद्धति प्रयोगमा आइसकेकाले परीक्षा समितिले निर्णयअनुसार ग्रेस अङ्क प्रदान गर्ने हटिसकेको हुनुपर्छ । पाठ्यक्रमका आधारमा शैक्षिक संस्थाले प्रयोगात्मक परीक्षा समेत लिने भएकाले सोको जिल्ला शिक्षा कार्यालय मार्फत् घटीमा ५ प्रतिशत र बढीमा १० प्रतिशत सङकलन गर्ने व्यवस्था गरिनु पर्ने जसले गर्दा विश्वासिलो मूल्याङ्कन प्रणाली संस्थागत बन्न सहयोग पुग्दछ ।

केन्द्रीय परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयको नीति निर्देशनअनुसार सङ्घीय परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयले कक्षा १० को वार्षिक परीक्षा सञ्चालन गर्ने व्यवस्था गर्ने प्रणाली बसाउनु पर्दछ । सुरक्षित छपाइ कार्य पनि सङ्घीयताअनुसार विकास गर्दै जानु पर्ने हुन्छ । दृष्टिविहिन विद्यार्थीका लागि ब्रेललिपिमा प्रश्नपत्रको व्यवस्था गर्नु आवश्यक छ । औपचारिक शिक्षाको प्रमाण पत्र तथा लब्धाङ्क पत्रको राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय शिक्षण संस्थाहरूको सरोकारको विषय भएकाले यसलाई विश्वासिलो र स्तरीय परीक्षाको मूल्यमान्यतालाई सर्वोच्च आधार मानी कार्य गर्नु पर्दछ ।

अन्तर्राष्ट्रिय मूल्य मान्यता र प्रचलनअनुसार विषयगत रूपमा उत्कृष्ट विषयका विद्यार्थीहरूलाई सम्मान गर्ने व्यवस्था गर्नुपर्ने देखिन्छ । जसले गर्दा विद्यार्थीको सम्मान साथै शैक्षिक संस्थाको सही मूल्याङ्कन गर्न मद्धत गर्ने छ ।

सुधारकै रूपमा कक्षा १० को परीक्षा सञ्चालन पछि नै कक्षा ११ को पठनपाठन गर्ने व्यवस्था गर्नै जानु पर्ने देखिन्छ । यसले गर्दा विद्यार्थीहरूको सिकाइ क्रम निरन्तर चल्ने व्यवस्था गर्नुपर्ने मेरो व्यक्तिगत अभिमत रहेको छ ।

९. हर्कप्रसाद श्रेष्ठ

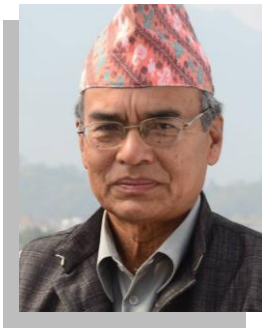

नाम, थर : हर्कप्रसाद श्रेष्ठ

जन्म मिति : १ अगष्ट, १९५१

जन्म थान : जिल्ला पर्वत, देवीस्थान गा.वि.स. ४, धवलागिरी अञ्चल

हाल परिवर्तित ठेगाना : फलेवास नगरपालिका(६ फलेवास, देवीस्थान, पर्वत

हालको वतन : ललितपुर महानगरपालिका १३, कुसुन्ती, ललितपुर

सम्पर्क फोन नं: ५१९३२५०/९८४१६५२७१५

सरकारी सेवामा प्रवेश गरेको पद र मिति : २०३२।०५।२२

- विद्यालय निरीक्षक पदमा रही विभिन्न जिल्लामा सेवा : १९.४ वर्ष
- रा.प.द्वितीय श्रेणीमा जि.शि.अ. तथा उपसचिव पदमा सेवा : ११.५ वर्ष
- रा.प. प्रथम श्रेणी पदमा विभिन्न कार्यालयमा सेवा : ३ वर्ष परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयको सेवा
- उपनियन्त्रक पदमा बहाल रहेको अवधि: २०५३।०१।३० देखि २०५५।०९।०५सम्म
- नियन्त्रक पदमा बहाल रहेको अवधि २०६४।०४।१२ देखि २०६५।०८।२८सम्म ।
- सरकारी सेवाबाट निवृत हुँदाको पद : कार्यकारी निर्देशक, शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्र, सानोठिमी, भक्तपुर । (मिति २०६५।०८।२९ देखि २०६६।०४।१६ सम्म)

क. जिल्ला, क्षेत्र र विभागीय कार्यालयमा सहायक र प्रमुखको जिम्मेवारी बहन गर्दाको कार्य अनुभव

(१) जिल्लाको सेवा प्रवाह र कार्य अनुभव: विभिन्न भौगोलक स्थानमा, विद्यालय निरीक्षक र जिल्ला शिक्षा अधिकारीको जिम्मेवारी बहन गर्दा सेवा प्रवाह चुस्त गर्न अभिलेख व्यवस्थापन, निरीक्षण अनुगमनमा जोड दिने गरेको ।

(२) विभागीय कार्यालय सेवा तथा कार्य अनुभव: विभागीय कार्यालयमा उपनियन्त्रक तथा उपनिर्देशक पदमा रही कार्य गर्दा आफू स्वयम् वा प्रमुखलाई संस्थाको कार्य सञ्चालन प्रक्रिया सेवाग्राही मैत्री बनाउन सहयोग गर्न प्रेरित गरिएको थियो ।

- **परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयको भौतिक संरचना थप** : उपनियन्त्रक पदमा रहँदा (२०५३) सभाकक्षको अभाव पुरा गर्न एक सभाकक्ष निमार्ण र अर्को वर्ष उत्तर पुस्तिकापरीक्षण कक्षको समेत निमार्ण गर्न माध्यमिक शिक्षा परियोजनामा बजेट निकासा गर्न पहल गरिएकोमा सो कार्य योजना स्वीकृत भई कार्यसम्पन्न हुन गएको थियो ।
- **प्राथमिक तहको मूल्याङ्कन प्रणाली विकासमा संलग्नता**: पाठ्यक्रम विकास केन्द्रको उपनिर्देशक (२०५६) र प्राथमिक शिक्षा शाखाको प्रमुखको जिम्मेवारी बहन गर्दा प्राथमिक तहमा कक्षा दोहोऱ्याउने र विद्यालय छाड्ने दर बढी रहेकाले उदार कक्षोन्नतिको माध्यम अवलम्वन गर्न निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रक्रिया (Contitinious Assisment System, CAS) को नीति, प्रणाली विकास गर्न र सो कार्यको परीक्षण गर्न, परीक्षणको उपलब्धिका आधारमा सवै विद्यालयमा कार्यान्वयन प्राथमिक शिक्षा शाखा प्रमुखको हैसियतले संलग्नता रहन गयो ।
- **निःशुल्क पाठ्य पुस्तकको बजेट निकासामा सहजता**: प्राथमिक तहमा निःशुल्क पाठ्य पुस्तक

छपाइ तथा वितरण गर्न जनक शिक्षा र साझा प्रकाशनको सहकार्य रहेको र निःशुल्क पाठ्य पुस्तक विद्यालयले साझा प्रकाशन मार्फत खरिद गरिएको पाठ्य पुस्तकको रकम बिल सङ्कलन गरी शिक्षा कार्यालयलाई निकासा दिने व्यवस्था रहेको थियो । यसले गर्दा बिल सङ्कलन र निकासा दिने कार्यले समयमा बिल सङ्कलन हुन नसकी बेरुजु बढ्दै गएकाले सिधै शिक्षा विभाग मार्फत बजेट निकासा दिने र त्यसको बिल जिल्लामा राखी लेखा परीक्षण गर्ने व्यवस्था गरी बजेट निकासा र बेरुजु हुने प्रक्रिया (२०६२) को अन्त्य गरियो ।

- **स्थानीय पाठ्यक्रम निमार्ण नीति र कार्यक्रम तर्जुमा गर्न संलग्नताः** राष्ट्रिय पाठ्यक्रमको प्रारूप निमार्ण (२०६२) र कार्यान्वयनमा प्राथमिक तहमा १०० पूर्णाङ्कको स्थानीय पाठ्य विषय रहने अनिवार्यता गरियो । यसको लागि कार्यनीति र निमार्ण गर्ने निर्देशिका तयारी र शिक्षक तालिम दिने कार्य सम्पन्न भयो ।
- बहुभाषिक सिकाइको नीति र कार्यप्रक्रिया निर्माणमा संलग्नताः प्राथमिक तहमा बहुभाषिक शिक्षण सिकाइ गर्ने नीति (२०६३) र प्रयोगसम्बन्धी शिक्षक तालिम र कार्यान्वयन योजना तयार गर्ने कार्य सम्पन्न भयो ।
- **शिक्षक किताबखानाको भवन निमार्णको पहलः** किताखानाको का.मु. महानिर्देशक (२०६३) पदमा रहदा जि.शि.का. र किताबखानाको एकै भवनमा कोठा बाँडफाँड गरी कार्य गर्न गराउन दुवै कार्यालयलाई असुविधा भैरहेको थियो । शिक्षा मन्त्रालयको नाममा ताहाचल शिक्षा क्याम्पससँग जोडिएको जग्गा बेवारिसे अवस्थामा रहेकाले उक्त जग्गाको साध सीमाना छुट्टाई शिक्षक कितावखानाको ३ तले भवन बनाउन नक्शा डिजाइन तयार गरी पहिलो वर्षका लागि १ करोड बजेट निकासा भई निमार्णका लागि ठेकदार छनौट गर्ने कार्य गरेको र सो पछि बजेट थप भइ भवन निमार्ण कार्य सम्पन्न भएको थियो ।
- **शिक्षक सेवा आयोगको उत्तर पुस्तिका परीक्षण हल निर्माणको पहलः** शिक्षक सेवा आयोगको प्रशासकीय प्रमुख (२०६३) को जिम्मेवारी बहन गर्दा आयोगको भवन पाठ्यक्रम विकास केन्द्र रहेको भवनको आधा भवनमा रहेको र गोप्य कागजात राख्न र गोप्य कार्य गर्ने कार्यकक्ष नभएकामा कार्यालय भवन रहेको खाली क्षतमा हल कोठा निमार्ण गर्ने बजेट निकासा गर्न नक्शा र ल.ई. तयार गरी प्रक्रिया अगाडि बढाइएको र सो योजना स्वीकृत भई (२०६५) निर्माण कार्य सम्पन्न भयो ।
- **शिक्षकको पेशागत विकासको नीति, तालीम नीति र कार्यक्रम निमार्णमा सहजताः** शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्र (२०६५) मा कार्यकारी निर्देशकको जिम्मेवारी बहन गर्दा लामो अवधिको शिक्षक तालिमको अवसर सवै शिक्षकले पाएकाले छोटो अवधिको पेशागत विकासलाई निरन्तर कसरी दिने सम्बन्धमा शिक्षक, विशेषज्ञ र योजनाविद्को बृहत छलफल र बहसबाट शिक्षकको पेशागत विकास (Teacher's Professional Development,TPD) को मोडेल तयार र कार्यान्वयन गर्ने नीति र कार्यक्रम तर्जुमा गर्ने कार्य सम्पन्न भयो । ७ वर्षे शिक्षक शिक्षा परियोजना (Teacher Education Project, 2002-2009) को अन्तिम मूल्याङ्कन प्रतिवेदन तयार गर्न संलग्नता रह्यो ।

(३) परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयको परीक्षा नियन्त्रक र कार्य अनुभव

सेवा अवधिको सन्दर्भमा जिल्लामा विद्यालय निरीक्षक हुँदा केन्द्राध्यक्ष भइ परीक्षा सञ्चालन गर्ने अवसर पाए । जि.शि.अ.हुँदा परीक्षाको व्यवस्थापन र सञ्चालन गर्ने र अन्त्यमा परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयको उपनियन्त्रक र नियन्त्रकको जिम्मेवारी बहन गर्दा परीक्षाको तयारी, व्यवस्थापन, सञ्चालन, नतिजा प्रकाशन, नतिजाको सहज सम्प्रेषण गर्न, अभिलेख तयारी र वितरणसम्मका विभिन्न चरणमा कार्यालय, कर्मचारी र सेवाग्राही संलग्नता र जिम्मेवारी के कसरी छिटो, छरितो व्यवस्थापन गर्न सकिन्छ भन्ने पूर्वअनुभवले कार्यमा सुधार र गुणस्तरीयता ल्याउन उत्साहित बनाएकाले देहायको मुख्य कार्यमा सहजता ल्याउने प्रयत्न गरेको गराएको थिए । यी र यस्ता कार्यले संस्थाको कार्यप्रणाली विकास हुने र सेवाग्राहीको सन्तुष्टी बढ्दै जाने अपेक्षा गरेको छु ।

१. परीक्षाफल प्रकाशन गर्ने बार्षिक तालिका निर्धारण: विभिन्न कारणले एसएलसी परीक्षाको परीक्षाफल कुन महिना र मितिमा हुने भन्ने तालिका नभएकाले असारको अन्तिम हप्तासम्म पुग्ने गर्दथ्यो, जसले गर्दा उत्तीर्ण हुने परीक्षार्थीहरूलाई कलेज भर्ना हुन ढिला हुन जाने अवस्था पर्दथ्यो । जेठ मसान्त परीक्षाफल प्रकाशन गर्ने समय तालिका निर्धारण पछि सो समयमा परीक्षाको काम सम्पन्न योजना र कार्यक्रम राख्ने गरिएकाले तोकिएको समय सीमामा नतिजा प्रकाशन गर्न सहज हुन गयो ।

२. परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयबाट उत्तर पुस्तिकापरीक्षण केन्द्रको बोझ हटाइयो: उपत्यका परीक्षण केन्द्रको सङ्ख्या बढाई परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयमा रहेको परीक्षण केन्द्र हटाइयो । २ महिनासम्म कर्मचारीहरू लाग्नु पर्ने कार्य बोझ हटाई सो अवधिमा कर्मचारीहरूलाई परीक्षण केन्द्रको अनुगमन तथा व्यवस्थापनमा केन्द्रित गरियो ।

३. प्रश्नपत्रको समानान्तर स्तर र सेटमा मिश्रण: प्रश्न पत्रको सेट सङ्ख्या बढाई विषय विशेषज्ञबाट मोडरेसन र एक अर्को सेटसँग स्तर मिलाई तयार गरी प्रश्नपत्र बैङ्कमा राख्ने र छपाइ गर्ने समयमा कम्प्युटरबाट एक अर्को सेटमा मिश्रण गरी छपाइ गर्दा एकै सेटको सबै प्रश्न पर्ने सम्भावना न्यून गर्ने व्यवस्था गरियो ।

४. प्रश्नपत्रको प्याकिङ् व्यवस्थापन: गोप्य रूपमा ल्याइएको प्रश्नपत्र परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयल्याई कर्मचारी परिचालन गरी प्याकिङ् गर्ने र सो अवधिमा विगतमा हुन गएका त्रुटी हटाउन परीक्षा हुने मिति अनुसारका सबै विषयको १/१ प्याकेट बनाई कपडाको थैलोमा सिलबन्दी गर्ने । केन्द्रगत प्याकिङ् प्रेसबाट नै गराई सिलबन्दी गर्ने र कर्मचारीमार्फत सिधै जिल्लामा र जिल्लाले परीक्षा केन्द्रमा पुऱ्याउने व्यवस्था गरियो

५ जगेडा प्रश्नपत्र राख्ने व्यवस्था: जिल्लाहरूलाई पायक पर्ने गरी क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशनालय रहेको जिल्ला र अन्य केही जिल्लामा विद्यार्थी सङ्ख्या थप घट वा प्याकिङ् त्रूटीबाट छुट भएको अवस्थामा नजिकको स्थानबाट आपूर्ति गर्न सहज बनाइयो ।

६. वेभ साइटमा नतिजा प्रकाशन: ५० औ लाख खर्च गरी गोरखापत्रमा नतिजा प्रकाशन गर्दा ५० औँ पृष्ठको अखबार पुग्न हप्तौँ लाग्ने असुविधा हटाउन २०६४ सालको एसएलसीपरीक्षाको नतिजा शिक्षा विभाग, परीक्षा नियन्त्रण कार्यालय र अन्य सेवा प्रदायका वेभ साइटहरू मार्फत १ घण्टापछि नतिजा जान्न, प्राप्ताङ्क तालिका हेर्न र विद्यालयगत मार्क लेजर डाउन लोड गर्ने र विभिन्न फोनमार्फत समेत् नतिजा थाहा पाउने व्यवस्था र सो वापत ती सेवा प्रदायक संस्थाबाट सेवा शुल्क वापतको

राजस्व जम्मा गर्ने व्यवस्थाको थालनी गरियो ।

७. मूल प्रमाणपत्र नतिजा तालिका साथ वितरण गर्ने व्यवस्थाः एसएलसी परीक्षा उत्तीर्ण गरेको मूल प्रमाणपत्र वि.सं. २०५० सालसम्मको धेरै वर्षको ग्यापमा प्रिन्ट गरी पठाई सकिएको र २०५० सालदेखि २०६३ सालसम्मको सबै प्रमाण पत्र छपाइ गरी जि.शि.का. मार्फत विद्यालयहरूमा वितरण गर्न पठाउने कार्य सम्पन्न गरियो । २०६४ सालदेखि उत्तीर्ण हुने परीक्षार्थीहरूको मार्कसीट तथा मार्क लेजर साथ पठाउने व्यवस्था गरियो । पुरानो मूल प्रमाण पत्रको साईज ठूलो र अमिल्दो भएको देखिएकाले आउट लुक यथावत राखी सो को साईज A4 साइजमा परिणत गर्ने कार्य गरियो ।

८. पुरानो अभिलेखको डिजिटलाइज गर्ने कार्यः वि.सं.१९९० सालदेखिको पुराना लेजरहरूको फोटो खिची डिजिटलाइज गरी सुरक्षित राख्न वि.सं.२०६४ र २०६५ सालमा कार्यसम्पन्न गरी परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयको वेभ साईटमा राखिएको र परीक्षाको पुरानो अभिलेखको प्रतिलिपी वा अन्य प्रयोजनका लागि उपयोग गर्ने व्यवस्था गरियो । एसएलसी परीक्षाको सुरूदेखि २०६५ सालसम्मको साल बसाली परीक्षामा सम्मिलित सङ्ख्या, श्रेणीगत उत्तीर्ण सङ्ख्या र राष्ट्रिय उत्तीर्ण प्रतिशत सहितको अभिलेख निकाली फेक्समा सार्वजनिक जानकारीको लागि टाँस गरिएको ।

९. ग्राहकको सेवा प्रवाहमा सुधारः पुरानो अभिलेको प्रतिलिपी वा अन्य अभिलेख सच्याउनु पर्ने कार्यका लागि धेरै दिन लाग्ने र सेवाग्राहीलाई हैरानी खेप्नु परेकाले प्रतिलिपी लिने कार्यको लागि १ बजेसम्म राजस्व दाखिला भैसकेको हकमा सोही दिन र अन्यको हकमा कामको लागी लाग्ने समय हेरी बढीमा ३ दिन भित्र सेवा प्रदान गर्ने व्यवस्था गरियो ।

१०. परीक्षाको पूर्वतयारी, व्यवस्थापन र सञ्चालन : परीक्षाको नतिजा तोकिएको समयमा गर्नका लागि परीक्षा सञ्चालन गर्ने मिति, उत्तर पुस्तिका सङ्कलन, परीक्षण केन्द्रबाट उत्तर पुस्तिका सङ्कलन, बढ्दो विद्यार्थी सङ्ख्याको आधारमा परीक्षण केन्द्र थप, उत्तर पुस्तिकापरीक्षण गर्न लाग्ने समय र प्राप्ताङ्क कम्प्युटरमा इन्ट्री, रुजु र नतिजा प्रकाशनको लागि लाग्ने समयतालिका र योजना बनाई कार्यान्वयन गर्ने व्यवस्थाको थालनी गरियो । परीक्षाको उत्तरपुस्तिका छपाइ र वितरण गर्ने कार्य परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयले गर्ने गरिएकामा जिल्ला जिल्लामा ढुवानी गरी पुऱ्याउने कार्यले बढी समय लाग्ने अवस्थालाई सहज बनाउन क्षेत्र वा सक्षम जिल्लाले तोकिएको मापदण्डमा आवश्यक उत्तर पुस्तिका छपाइ गरी आपूर्ति गर्न परीक्षण गरिएकामा विभिन्न प्राविधिक कारणले कठिनाई भएकाले उक्त व्यवस्था अर्को वर्ष कार्यान्वयनमा ल्याउन सकिएन ।

११. कम्प्युटरको सङ्ख्या र क्षमता थप र कोठा व्यवस्थापनः कम्प्युटर र प्रिन्टरको सङ्ख्या थप गर्नुका साथै कोठाहरूको भित्री पार्टीसन वाल हटाइ एकै हलमा कम्प्युटर सेट गरी गोप्य कामको अनुगमन र रेखदेख गर्न सहजता प्रदान गरियो ।

११. गोप्य कार्यकक्ष व्यवस्थापनः परीक्षाको अधिकांश कार्य गोप्य कागजात केलाई गर्नुपर्ने र स्थान अभावले विभिन्न कोठा चाहार्नुपर्ने अवस्थालाई सहज बनाउन, गोप्य कोठाको भित्री बाहिरी खुला भाग रहेको (कौसी वा बरण्डा) को माथि पूरा भागमा घाम पानी नपर्ने, उज्यालो र हावा खेल्ने गरी ट्रष्ट राखी गोप्य फाइल तथा कागजात राखी काम गर्न सहज बनाउने कार्यको योजना राखिएकामा २०६५ सालको अन्त्यमा सम्पन्न भएको थियो ।

ख. विद्यालय शिक्षामा परीक्षाको स्तर अभिवृद्धिका लागि सुझाव

- कार्यालय, कर्मचारीबाट हुने सेवा प्रवाह सेवाग्राही मैत्री वातावरण सिर्जना हुनुपर्ने ।
- नयाँ कार्यको गुणस्तर सुधार गर्न प्रणाली र प्रक्रियाको खोज अनुसन्धान र सिर्जनात्मक सोचको राख्नु पर्ने ।
- संस्थाको नेतृत्व गतिशील, समन्वय र सहजकर्ताको रूपमा प्रस्तुत हुने ।
- परीक्षा तथा मूल्याङ्कनको विविध पक्षको विश्लेषण र शिक्षण सिकाइ सुधार ल्याउन विद्यार्थी, विद्यालय र राष्ट्रिय स्तरको प्रक्रियाको सञ्जाल खडा गर्ने ।
- परीक्षा र मूल्याङ्कन नीति र स्तरमा भएको कमी कमजोरी पत्ता लगाउने र समसामयिक सुधार र परिमार्जन गर्ने ।
- समय सान्दर्भिक परीक्षा र मूल्याङ्कनमा एकरूपता ल्याई कार्यान्वयन गर्ने बाध्यकारी व्यवस्था गर्ने ।
- परीक्षाको व्यवस्थापन, सञ्चालन र उत्तरपुस्तिका परीक्षणमा वस्तुनिष्टता र गुणस्तर कायम गर्न जोड दिने ।
- सङ्घीय संरचनाअनुसार केन्द्र र स्थानीय तहसम्मको स्पष्ट कार्य विभाजन, वित्तीय स्रोत साधनको उपलब्धता, दक्ष कर्मचारी व्यवस्थापन र केन्द्रबाट हुने समन्वय, सहजता, अनुगमन, नियन्त्रणको क्षेत्र स्पष्ट हुनुपर्ने ।
- सङ्घीय संरचनामा स्थानीय तहलाई परीक्षा तथा मूल्याङ्कन कार्यान्वयन गर्ने क्षमता विकास गरी सक्षम बनाउने ।
- आधारभूत तहमा लागू गरिएको निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन उद्धेश्य अनुरूपको कार्य शिक्षकहरूबाट भएको छैन । परम्परागत निर्णायात्मक प्रक्रिया नै गरिरहेका र देखाउन मात्र फाइल खडा गरेको अवस्था छ । यसले शिक्षण सिकाइ सुधारमा कुनै सकारात्मक प्रभाव पार्न सकेको छैन । विद्यार्थी अनुत्तीर्ण नहुने भएपछि कक्षा दोहोऱ्याउने समस्याको अनुभूति अभिभावकलाई नहुने । शिक्षकमा शिक्षणप्रतिको जिम्मेवारी खुकुलो हुन गएको छ । त्यस्तै गरी कक्षा १० को अन्तिम परीक्षा र ११ र १२ कक्षाको अन्तिम परीक्षा लागू भएको र हुने अक्षराङ्कन प्रणालीले पनि शिक्षकको जिम्मेवारी खुकुलो नहोस् । समयमा नै आवश्यक कदम चाल्नु जरूरी छ ।
- विदेशी शैक्षिक संस्था वा बोर्डबाट सम्बन्धन लिई व्यापारिक उद्धेश्यले सञ्चालनमा आएका विद्यालय तथा कलेजहरूले ती संस्थाहरूको परीक्षा र मूल्याङ्कन प्रणाली लागू गर्ने होडबाजी रहेको छ । यी र यस्ता कार्य विकासशील राष्ट्रको लागि घातक छ । यी कार्यको अन्त्य वा न्यून गर्नुपर्दछ । त्यही संस्थामा हाम्रा देशका जनशक्तिले शिक्षण गरेका विद्यार्थीको स्तर उच्च हुने परीक्षा र मूल्याङ्कन प्रणाली राम्रो हुने । हामीले पनि सोही पाठ्यक्रम, परीक्षा र मूल्याङ्कन प्रणाली लागू गरी एकरूपता ल्याउदा के हुन्छ ?

१०. वीरेन्द्रकुमार झा

नाम, थरः वीरेन्द्र कुमार झा

जन्म मिति : सन् १३ अगस्त १९५१

जन्म स्थान : रौतहट जिल्ला, गौर नगरपालिका, वडा नं. ३

हालको वतन : नयाँबानेश्वर काठमाडौँ

सरकारी सेवामा प्रवेश गरेको पद र मिति : ३५ वर्ष निजामती सेवामा रही सेवा गरेको

नियन्त्रक पदमा बहाल रहेको अवधि : २०६५।०८।०८ देखि २०६६।०३।२४ सम्म ।

सरकारी सेवाबाट निवृत्त हुँदाको पद र मिति : सहसचिव, सन् १२ अगस्त २००९

११. चित्रप्रसाद देवकोटा

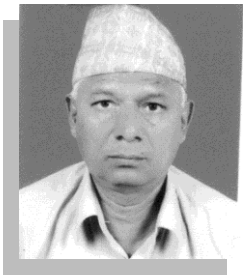

नाम,थर : चित्रप्रसाद देवकोटा

जन्म मिति : वि.सं. २०१०।०६।१३

जन्म स्थान : उखुबारी, भीरकोट, गोरखा

हालको वतन :बबरमहल, काठमाडौं सम्पर्क नं. ९८४१५८१८९९

सरकारी सेवामा प्रवेश गरेको पद र मिति : २०३४।१०।२१

नियन्त्रक पदमा बहाल रहेको अवधि २०६६।०३।२५ देखि २०६७।०८।०४ सम्म ।

सरकारी सेवाबाट निवृत्त हुँदाको पद र मिति : सहसचिव, २०६८।०६।१३

परीक्षा नियन्त्रक वा कार्यालय प्रमुख रहँदाको उल्लेखनिय कार्य र अनुभव

शिक्षा मन्त्रालयले २०६६ साल असार २५ गते देखि २०६७ साल मंसिर ४ गते सम्म मलाई परीक्षा नियन्त्रकको जिम्मेवारी दिएको थियो । परीक्षा नियन्त्रकको रूपमा परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयमा जाँदा आंशिक परीक्षा तुरून्त सञ्चालन गर्नुपर्ने बेला भएकाले सो कार्यमा लागे । परीक्षा स्तरीयरूपमा सञ्चालन भयो, नतिजा पनि समयमै प्रकाशन गर्न सक्यौं । प. नि.का. मा कार्यालय प्रमुख भएर काम गर्दा शिक्षा मन्त्रालय, परीक्षा बोर्ड, विषय विशेषज्ञ (शिक्षक एवम् कर्मचारीहरूसँग सुमधुर सम्बन्ध राख्ने काममा होशियार बन्नुपर्छ, म बनें । नियन्त्रक एक्लैले काम गर्ने होइन, टिमले काम गर्ने हो । एउटा पुरा र दुई ओटा आंशिक परीक्षा विवाद रहित तरिकाले सञ्चालन गरें ।

परीक्षामा सोधिने प्रश्नहरू विशिष्टीकरण तालिका (specification crid) अनुसार हुनुपर्छ र प्रश्नहरू प्रष्ट, सिधा उत्तर आउने, त्रुटिरहित हुनुपर्छ । पाठ्यक्रम विकास केन्द्रमा बसेर अनुभव हासिल गरिसकेको र यसभन्दा अगाडि लामो परीक्षाको अनुभव हासिल गरिसकेकाले मलाई यी विषयमा कुनै अप्ठ्यारो नै परेन । जाँचको समयमा प्रत्येक दिन एकघन्टा अघिमात्र खोलिने प्रश्नहरू त्रुटिरहित भएको पाउँदा विज्ञहरूबाट आफूलाई सकारात्मक राय पाएको अनुभव रह्यो ।

म नियन्त्रक हुनुभन्दा अगाडि केही जिल्लाका उत्तर पुस्तिकाहरूको कोडिङ्, डिकोडिङ् परीक्षा नियन्त्रण कार्यालय आफैंले गर्ने गरेको थियो । मैले यसमा धेरै विचार गरे, राय लिए, छलफल गरे र निष्कर्षमा त्यो काम जिल्लालाई नै दिएँ । यसबाट सानातिना झमेला आए, असन्तुष्टिका स्वरहरू पनि सुनिए तर यसमा मेरो व्यक्तिगत स्वार्थ कत्ति पनि नभएकाले म सफल भएँ ।

प्रश्न पत्रहरू निर्माण गर्ने क्रममा काठमाडौं ललितपुर र भक्तपुरमा केन्द्रित हुने प्रक्रियालाई तोडें । जिल्ला शिक्षा अधिकारीको नजिकमा रहेर जिल्लाका योग्य विज्ञ, शिक्षकहरूबाट पनि प्रश्नहरू निर्माण गर्न लगाइयो । परीक्षा ७५ जिल्लाको सामुहिक प्रयासबाट सञ्चालन गर्नुपर्छ भन्ने मान्यताले यो कार्य गरेको हो । अन्ततः यो कार्य सह्राहनीय नै बन्यो । यसको लागि समयमा नै चाल्नु पर्ने पनि हुन्छ । कसरी नियमित प्रक्रियाबाट स्तरीय परीक्षा सञ्चालन गर्न सकिन्छ भन्ने सोचलाई सदैव मध्यनजर गर्दै काममा तल्लिन रहेकाले मेरो यो अवधि सन्तोषजनक मान्दछु । त्यस्तो अशोभनीय स्थितिको सामना गर्नु परेन । गोपनीयता

पुरै कायम रह्यो । प्रश्नपत्र र उत्तरपुस्तिका अपुग हुने स्थिति रहेन । सबैको चित्त बुझ्दो तवरले परीक्षा सञ्चालन भयो, नतिजा प्रकाशन भयो ।

प्रश्न पत्रको गोपनियता र स्तरीयता कायम गर्नु परीक्षा नियन्त्रकको जिम्मेवारी भएकाले सम्परीक्षण गरेका प्रश्नहरूलाई पनि म आफू पुनः सम्परीक्षण गरी पुरा कोर्ष कभर भयो भएन, प्रश्नपत्रले साधेको उत्तर विद्यार्थीहरूले दिन कत्तिको सुविधा भयो, दिन सक्छन् कि सक्दैनन् आदि विषयहरूमा मनोवैज्ञानिक विश्लेषण गरी प्रश्नहरू छान्ने मेरो चाखको विषय बन्यो ।

अन्त्यमा सिमित स्रोत र साधनको उपयोग गरी स्तरीय परीक्षा सञ्चालन सहयोग गर्ने कार्यालयका कर्मचारी एवम् विषय शिक्षक साथीहरू, परीक्षा बोर्डका अध्यक्ष एवम् सदस्यहरू जसले परीक्षाका विभिन्न तहमा सहयोग पुऱ्याउनु भयो, उहाँहरूलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

विद्यालय शिक्षामा परीक्षाको स्तर अभिवृद्विका लागि सुझाव :

दश वर्षसम्म विद्यालयमा पढेर अन्तमा लिइने यो परीक्षाको आफ्नै प्रकारको महिमा र महत्त्व छ । परम्परागत रूपमा चल्दै आएको यो परीक्षा अभिभावक, शिक्षक, विद्यार्थी लगायत तमाम सर्वसाधारणले विशेष महत्त्वका साथ हेर्ने हाम्रो चलन छ । यस्तो राष्ट्रिय स्तरको परीक्षामा प्रशस्तै चुनौतिहरू छन्, जुन समाधान गर्नै नसक्ने भनेर पनि भन्न मिल्दैन । राष्ट्रको स्रोत, साधनलाई अनुशासित रूपमा प्रयोग गर्न सक्यौं र हाम्रो मानसिकता सकारात्मक रह्यो भने हामी जस्तो सुकै परिस्थितिलाई पनि सजिलैसँग मुकाविला गर्न सक्छौं । यसको अर्थ हामीकहाँ केही पनि नभएको होइन । तर अझ राम्रो बनाउन निम्न सुझावहरू प्रस्तुत गरेको छु ।

परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयको संरचना र कार्य जिम्मेवारी हेर्दा बजेट नपुग्ने देखिन्छ । ७५ जिल्लाका जिल्ला शिक्षा कार्यालयलाई परीक्षा सञ्चालनमा पठाइएको रकम नगन्य छ । जिल्ला स्तरीय परीक्षा समितिलाई अनुगमन गर्न पुग्दो पैसा पठाउन सकियो भने परीक्षाको स्तरीयतामा एकरूपमा आउँछ । परीक्षा केन्द्रको स्तरोन्नति गर्न सकियो भने परीक्षा भने जसो रूममा सञ्चालन हुन सक्छ भन्ने मेरो ठम्याइ रहेको छ ।

राष्ट्रिय स्तरको परीक्षा भएर पनि यो परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयको मात्र एकलौटी परीक्षा हो भन्ने आजको मानसिकता सधैँ रहनु हुन्न । जिम्मेवारी सबैले धेर थोर बहन गर्नै पर्छ । राम्रो भएमा सबैले जस लिने तर नराम्रो भएमा परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयले मात्र अपजस बेहोर्ने प्रवृत्तिलाई निरूत्साहित गर्नु पर्दछ । किनकी परीक्षा सञ्चालनमा मुख्य भूमिका स्थानीय स्तरमा नै रहेको छ ।

परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयको भौतिक स्रोत कमजोर छ । छ महिनासम्म उत्तरपुस्तिका भण्डारण गर्न भवनको अभाव छ । कार्यालयमा सवारी साधनको कमी छ । गोपनीगता राख्न सधैं होसियार भएर बस्नु पर्ने वाध्यता छ । कारण गोप्य सामाग्रीहरू भण्डारण गर्ने (केन्द्र र जिल्लास्तरमा उचित ठाउँको व्यवस्था वैज्ञानिक रूपमा हुन सकेको छैन । प्रश्नपत्रहरू राख्न जिल्ला प्रहरी कार्यालयमा सुविधायुक्त ठाउँ नै छैन ।

प्रत्येक परीक्षाको नतिजा विश्लेषण गर्ने, कमजोर पक्ष सच्याउन खोज अनुसन्धानको लागि बजेट छैन, यो गर्न सक्ने जनशक्तिको अभाव छ । भएको जनशक्तिलाई तालिम, योग्यता बढाउने खालको अवसर प्राप्त छैन । परीक्षा परम्परा धान्नलाई मात्र भयो भने यसको अर्थ रहन्न । बदलिदो परिस्थितिमा व्यवहारिक सीप अभिवृद्वि गर्ने नीतिगत व्यवस्थाको जरूरत पर्छ ।

वर्षेनी पुनर्योगको सङ्ख्या बढ्दो छ, यो हुनु हुन्न । जति पुनर्योगको सङ्ख्या कम भयो उति नै परीक्षा विश्वासनीय र स्तरीय भएको मानिन्छ । यो सङ्ख्या बढ्नुमा परीक्षण प्रणालीमा देखिएको हेलचेक्र्याइले पनि हो । स्तरीय शिक्षकलाई परीक्षणमा लगाउन उचित व्यवस्था हुनुपर्छ । डिग्री गर्दैमा उत्तरपुस्तिका राम्रोसँग परीक्षण गर्न सकिन्छ भन्ने होइन । गल्ती गर्ने परीक्षकलाई कारबाही र राम्रो परीक्षण गर्नेलाई पुरस्कारको व्यवस्था हुनु जरूरी छ । कुन पोकाबाट बढी पुनर्योग भयो अनुसन्धान गर्न आवश्यक देखिन्छ ।

प्रश्न पत्रले के पढ्ने कसरी पढ्ने के पढाउने, कसरी पढाउने भन्ने सन्देश दिन सक्नुपर्छ । यस्तो प्रश्नपत्र बनाउने विज्ञहरू परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयका सम्पत्ती हुन, यिनको लेखाजोखा परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयले गर्नुपर्छ । प्रश्नहरू विकसित देशको ओ लेभल, ए लेभलको जस्तो विद्यार्थीको अन्तरनिहित प्रतिभा जाँच्न सकिने गरी निर्माण गर्ने व्यवस्था हुनुपर्छ ।

हाम्रा परीक्षा केन्द्र व्यवस्थित छैनन्, केन्द्राध्यक्षमा राजनीति हावी भएको पाईन्छ, यो हट्नु पर्छ । त्यस्तै धेरै परीक्षा केन्द्रहरू पनि आवश्यक विकासोन्मुख देशले यो धान्न सक्दैनन र गुणस्तरमा कमी आउँछ ।

परीक्षामा सामेल हुने कर्मचारी (केन्द्राध्यक्ष, सहायक केन्द्राध्यक्ष, निरीक्षक तथा सहायकहरू इमान्दार र परीक्षाको मर्म बुझेको हुनुपर्छ । सधैँ माथिल्ले निकायबाट पर्यवेक्षक आउन् र उनले नै स्तरीयता कायम गरून् भन्ने सोचबाट मुक्त हुनु पर्दछ ।

परीक्षा केन्द्रमा अभिभावकहरूको भिड लाग्ने परम्परा पुरै तोड्नु पर्छ । परीक्षा नियमित प्रक्रिया हो, यसमा कुनै कसैको हस्तक्षेप हुनु हुदैन । अनुगमन प्रणाली फितलो, फुर्सदमा गर्ने काम जस्तो भएको छ । यसले त कमी कमजोरी हटाउने, स्तरीय बनाउने प्रयासमा लाग्नु जरूरी छ ।

परीक्षाको आन्तरिक स्रोत बढाउन राजस्व बापत उठाउने रकम परीक्षाको स्तरोन्नतिमा खर्च गर्ने व्यवस्था मिलाउने नीति नियमको तर्जुमा हुनुपर्छ ।

परीक्षामा काम गर्ने कर्मचारीहरूलाई परीक्षाको उचित व्यवस्थापनसम्बन्धी तालिम दिएर मात्र परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयमा प्रवेश गराउनु पर्छ । साथै परीक्षाको नर्भस बुझेका कर्मचारीहरूलाई निश्चित समयको लागि परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयमा नै राख्नुपर्छ । शिक्षा मन्त्रालयले. चाडो-चाडो सरुवा गर्ने प्रवृत्ति रोक्न जरूरी छ ।

१२. सूर्यप्रसाद गौतम

नाम,थर : सूर्यप्रसाद गौतम
जन्म मिति : वि.सं. २०२८
जन्म स्थान : खाँदबारी नगरपालिका, तुम्लिङ्टार ९, संखुवासभा

हालको वतन : सूर्यविनायक नगरपालिका, २ बालकोट, भक्तपुर
सरकारी सेवामा प्रवेश गरेको पद र मिति : २०५१।२।४ प्राविधिक सहायक
नियन्त्रक पदमा बहाल रहेको अवधि २०६७।०८।०८ देखि २०६८।०७।२२ सम्म
सरकारी सेवामा हालको पद : सहसचिव, शिक्षा मन्त्रालय

क) परीक्षा नियन्त्रक वा कार्यालय प्रमुख रहँदाको उल्लेखनीय कार्य र अनुभव–

निजामती सेवाका विभिन्न सेवाहरू मध्ये शिक्षा सेवामा प्रवेश गरी शिक्षासँग सम्बन्धित कार्यलाई व्यवस्थित गर्नका लागि आफ्नो क्षमता, योग्यता र दक्षताले भ्याएसम्मको प्रयत्न गरेँ । कार्यालय प्रमुखको रूपमा जिल्ला शिक्षा अधिकारीको जिम्मेवारी पाई इलाम, कास्की, ललितपुर र सिन्धुपाल्चोकमा कार्य गर्ने अवसर प्राप्त गरेँ । जिल्ला शिक्षा कार्यालयमा रहेर कार्य गर्दा जिल्लाका शैक्षिक योजना अभिवृद्धि गर्ने प्रयत्न, शिक्षक व्यवस्थापन, सेवा प्रवाहमा चुस्तता, सेवाग्राहीको सन्तुष्टिमा ध्यान केन्द्रित गरेँ । त्यसै गरी क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशनालय पूर्वाञ्चल, धनकुटाको निर्देशक तथा शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्रका कार्यकारी निर्देशक, परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयको परीक्षा नियन्त्रक, राष्ट्रिय परीक्षा बोर्डको सदस्य-सचिव भई कार्य गर्ने अवसर समेत प्राप्त गरेँ । हाल शिक्षा मन्त्रालयको सहसचिवको रूपमा जिम्मेवारी वहन गर्दै आएको छु । विशेष गरी परीक्षा नियन्त्रक भई जिम्मेवारी निर्वाह गर्दाको अनुभव निम्नानुसार रहेको छ :

- नेपालमै प्रश्नपत्र छपाइ गरी एसएलसी परीक्षा सञ्चालन गर्ने कार्यको थालनी गरिएको,
- काठमाडौँ उपत्यकामा मात्र प्रश्नपत्र निर्माण गर्ने कार्यलाई अन्त्य गरी विभिन्न क्षेत्रबाट समेत प्रश्नपत्र निर्माण गरी प्रश्न बैङ्क तयार गरेको,
- परीक्षालाई अनुशासित, मर्यादित तवरले सञ्चालन गर्न प्रयत्न गरेको,
- उत्तरपुस्तिका व्यवस्थापन कार्यलाई व्यवस्थित गरी खोजेका बखत प्राप्त गर्न सक्ने बनाएको,
- पुनर्योगको नतिजा पूरक परीक्षा सञ्चालन हुँदासम्म नहुने परिपाटीको अन्त्य गरी चरणवद्ध रूपमा निवेदन प्राप्तिका आधारमा ७/७ दिनमा प्रकाशन गर्ने कार्य गरेको,
- हराएका मार्कसिटको पुनः प्रदान गर्दा Duplicate भनी उल्लेख गर्ने परिपाटीको अन्त्य गरी Copy of Original उल्लेख गरी जारी गर्न सुरु गरेको,
- एसएलसी परीक्षा उत्तीर्ण गरेका विद्यार्थीको मूल प्रमाण पत्र (Original Certificate) पाउन वर्षौं कुर्नुपर्ने अवस्थाको अन्त्य गरी मार्कसिट र मूल प्रमाण पत्र एकैसाथ विद्यालयमै उपलब्ध

गराउने परिपाटीको थालनी गरिएको,

- कार्यालयका प्रत्येक कर्मचारीको महत्त्व समान रहेको हुँदा सबैलाई उत्प्रेरित गरी कार्य सम्पन्न गर्नेतर्फ जोड दिएको,
- नेपाल सरकारबाट निजामती कर्मचारीलाई प्रदान गरिने रु. २ लाख सहितको सर्वोत्कृष्ट निजामती पुरस्कार परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयमा नियन्त्रकका रूपमा रहँदा मबाट भए गरिएका सुधारका कामको उच्च मूल्याङ्कन गर्दै पहिलो पटक प्राप्त गरेको ।

विद्यालय शिक्षामा परीक्षाको स्तर अभिवृद्धिका लागि सुझाव :

हरेक परीक्षार्थीको क्षमता मापन गर्ने प्रमुख साधनका रूपमा परीक्षालाई लिइने हुँदा शिक्षामा संलग्न सबैले शिक्षाको उद्धेश्य तथा महत्त्वलाई भुल्न हुँदैन । अतः शिक्षाको स्तर अभिवृद्धिका लागि निम्न पक्षलाई ध्यान दिनु जरूरी देखिन्छ :

- पाठ्यक्रमले तोकेको सिकाइ उपलब्धिको ख्याल गरिनु पर्ने,
- प्रश्नपत्र निर्माण गर्दा सहजै बुझ्न सकिने खालको बनाउनु पर्ने,
- परीक्षालाई डर र त्रासबाट मुक्त गरिनु पर्ने,
- प्रश्नपत्र सरलबाट जटिल भन्ने सिद्धान्तबाट प्रेरित हुनु पर्ने,
- प्रश्नपत्र मोडरेसन गर्दा विद्यार्थीको स्तर र क्षमतालाई ध्यान दिइनु पर्ने,
- परीक्षा सहज एवम् भयमुक्त रूपमा सञ्चालन हुने व्यवस्था मिलाउने,
- उत्तरपुस्तिका परीक्षण व्यवस्थापनमा विशेष ध्यान दिनु पर्ने,
- उत्तरपुस्तिका परीक्षण कम्तीमा २ जनाले गरी औसत अङ्क दिनु पर्ने र सम्परीक्षणलाई कडाएका साथ स्याम्पल हेर्न लगाउनु पर्ने,
- त्रुटिरहित बनाइ नतिजा प्रकाशन गर्न प्रयत्न हुनुपर्ने,
- लेटर ग्रेडिङ् पद्धति अवलम्बन गरिएको हुँदा विद्यार्थीले जुन विषयमा राम्रो ग्रेड प्राप्त गरेको छ सोही विषयमा उच्च शिक्षा अध्ययन गर्ने अवसर प्रदान गरिनु पर्ने
- उत्तरपुस्तिका पुनः परीक्षणको व्यवस्था अनिवार्य रूपमा गरिनु पर्ने ।

अन्त्यमा कक्षा कोठाको पठनपाठनको सुरूआतदेखि नै परीक्षालाई जटिल र समस्याको रूपमा हेर्ने परिपाटीको अन्त्य गरी शिक्षकले परीक्षालाई विद्यार्थीको क्षमता र योग्यता मापनको सहयोगीका रूपमा लिने र विद्यार्थीलाई सहज रूपमा लिन सक्ने बनाउन भूमिका खेलेमा परीक्षा भयमुक्त हुन गई पाठ्यक्रमले तोकेका सिकाइ उपलब्धि सहजै पूरा हुन जान्छ । यसबाट विद्यालय शिक्षामा परीक्षाको स्तर अभिवृद्धि हुन पुग्दछ ।

१३. डा. डिल्लीराम रिमाल

नाम, थर : डा. डिल्लीराम रिमाल

जन्म मिति : २०१६।१०।२८

जन्म थान : धनकुटा, चानुवा ।

हालको वतन : काठमाडौं महानगरपालिका १४, कलङ्की ।

सम्पर्क नं. ९८५११२२८७५

सरकारी सेवामा प्रवेश गरेको पद र मिति : २०५३।१२।२६, उप सचिव

नियन्त्रक पदमा बहाल रहेको अवधि २०६८।०७।२३ देखि २०६९।०८।०२ सम्म ।

सरकारी सेवाबाट निवृत्त हुँदाको पद र मिति (बहाल भए हालको पद) : हाल सदस्य सचिव, राष्ट्रिय परीक्षा बोर्ड, सानोठिमी, भक्तपुर । (सहसचिव, शिक्षा मन्त्रालय)

१. परीक्षा नियन्त्रक वा कार्यालय प्रमुख रहँदाको उल्लेखनीय कार्य र अनुभव

नेपालमा कक्षा दशको अन्तिम परीक्षाका रूपमा (एसएलसी परीक्षा) सञ्चालन हुँदै आएको र कक्षोन्नतिको मानक कायम गर्दै आएको छ । यस वर्षदेखि (२०७४) यसको नाम परिवर्तन भएको छ । अब सञ्चालन हुने कक्षा १० को परीक्षालाई माध्यमिक शिक्षा परीक्षाको नामले चिनिनेछ । वि.सं. १९९० सालदेखि सञ्चालनमा रहेको यो परीक्षाले उच्च शिक्षाको प्रवेशको आधार कायम गर्दै आएको छ । पहिलो वर्ष भूकम्पका कारण केही समय ढिलो सञ्चालन भयो भने त्यसपछिका सबै वर्ष यो परीक्षा नियमित रूपले सञ्चालन हुँदै आएको छ । म ६९ औं वर्षको एसएलसी परीक्षा सञ्चालन गर्ने संयोजक (नियन्त्रक) थिए । आठ दशकसम्म यो परीक्षा मूल्याङ्कनको प्रमुख आधार तथा मानकको भूमिकामा निरन्तर रूपले रहेको छ । यसले नेपाली समाजमा मूल्याङ्कन तथा परीक्षालाई समानार्थी रूपमा उपयोगको आधार बन्दै आएको छ । म २०६८ सालको परीक्षा नियन्त्रक रहँदा सम्पादन भएका नव प्रवर्धनात्मक कार्यहरूलाई बुँदागत रूपले लत उल्लेख गरिएको छ ।

(क) ६ ओटा अनिवार्य विषयहरूको प्रश्न निर्माणको कार्य पूरा सेटमा नभई एउटा प्रश्न (item) निर्माण गर्न लगाईएको (एकजना शिक्षकले एउटा प्रश्न (item) को मात्र प्रश्न निर्माण गरेको) । यसो गर्दा प्रश्न निर्माणमा सिर्जनात्मक हुने र पुराना प्रश्न हुबहु सार्ने प्रवृत्ति घट्न गएको छ ।

(ख) परीक्षा केन्द्रमा मर्यादित वातावरण सृजना गर्ने उद्धेश्य का साथसाथै जिल्ला शिक्षा कार्यालयहरूलाई जिम्मेवार बनाउन उत्कृष्ट परीक्षा केन्द्र छनौट गरी पुरस्कृत गर्ने कार्यका लागि परीक्षा केन्द्र मूल्याङ्कनका लागि फाराम विकास गरी र त्यसको मूल्याङ्कन गरी गराई मर्यादित परीक्षा सञ्चालन गर्ने परीक्षा केन्द्रलाई पुरस्कार दिई परीक्षाको मर्यादा कायम गर्न प्रोत्साहन गर्ने कार्यको थालनी गरिएको थियो । शैक्षिक तालिम केन्द्रको तालिम कक्ष चितवनबाट प्रत्येक जिल्लाका उत्कृष्ठ परीक्षा केन्द्रलाई पुरस्कृत गरिएको थियो ।

(ग) एसएलसी परीक्षा शुरु हुनुभन्दा १ हप्ताअगाडि जिल्ला शिक्षा कार्यालयहरू तथा क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशनालयका परीक्षा शाखा हेर्ने अधिकृतहरूका लागि देशका ३ वटा स्थानहरूमा २ दिने

अभिमुखिकरण कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको थियो ।

(घ) परीक्षा नियन्त्रकद्वारा एसएलसी परीक्षाको जानकारी एवम् मर्यादित बनाउन आव्हान गर्ने प्रयोजनका लागि राजधानीका अतिरिक्त विराटनगर, नेपालगञ्ज तथा चितवनमा स्थानीय पत्रकारहरूका लागि पत्रकार सम्मेलन आयोजना गरिएको थियो ।

(ङ) अङ्ग्रेजी र कम्प्युटर विषयको प्रयोगात्मक परीक्षा तर्फको प्रश्नपत्रहरू हरेक परीक्षा केन्द्रमा राखिएको (यस अघि उक्त प्रश्नपत्रहरू जिल्लागत रूपमा प्याकेट बनाई पठाईन्थ्यो जसले गर्दा जिल्ला शिक्षा कार्यालयहरूलाई कार्यबोझ बढ्ने गरेको थियो)

(च) परीक्षा केन्द्रमा अमर्यादित कार्य गर्ने व्यक्ति तथा परीक्षा केन्द्रहरूलाई तुरून्तै कारबाही गर्नका लागि प्रत्येक जिल्लामा परिपत्र गरिएको ।

२. २०६८ को परीक्षामा सुधारका कार्यहरू

क) नक्कली विद्यार्थीहरू र कारबाही : परीक्षा सञ्चालनका क्रममा २२ जना विद्यार्थीहरूका नक्कली विद्यार्थी पहिचान गरी कारबाही गरिएका थिए । २२ जना विद्यार्थीमध्ये एक जना संविधान सभाका सभासद् समेत थिए । ती विद्यार्थीको पहिचानपछि सम्बन्धित राजनीतिक दलका प्रमुख सचेतक मार्फत कारबाहीका लागि पठाइएको थियो । अर्का विद्यार्थी आमाको परीक्षा दिन गएकी छोरी थिइन । सबै पहिचान भएका नक्कली विद्यार्थीको परीक्षा रद्ध गरी कारबाही चलाउन लगाइएको थियो ।

(ख) नक्कली काममा प्रोत्साहन गर्नेहरूलाई र कारबाही : परीक्षा सञ्चालनका क्रममा अनियमित गर्न सहयोग गर्ने केन्द्राध्यक्षमध्ये ९ जना केन्द्राध्यक्षलाई परीक्षा सञ्चालनका क्रममा निश्कासित गरी नयाँ केन्द्राध्यक्ष नियुक्ति गरी परीक्षा सञ्चालन गर्न लगाइएको थियो । यस्तै सहायक केन्द्राध्यक्ष तथा निरीक्षकहरू समेत निष्कासितसम्मका कारबाहीमा परेका थिए । अमर्यादित कार्य गर्ने, उचित रोकथाम गर्न नचाहने केन्द्राध्यक्षहरूलाई २ वर्षका लागि परीक्षाका काममा संलग्न नगराउने र यस्ता परीक्षा केन्द्रलाई २ वर्षसम्म परीक्षा सञ्चालनमा कायम नगर्ने गरी कारबाही गरिएको ।

(ग) दोहोरो रजिष्ट्रेशन : एसएससी परीक्षामा रजिष्टेशन र आवेदन फारम दुई जिल्ला वा विद्यालयबाट भरेको बारे छानविन गर्न समिति गठन गरी सोको प्रतिवेदनका आधारमा निम्नानुसारका काम गरिएको थियो ।

- दोहोरो रजिष्ट्रेशन र आवेदन फारम भरेका विद्यार्थीहरूलाई आफू पढेकै विद्यालयबाट परीक्षा दिने व्यवस्था मिलाउने ।
- आफ्नो विद्यालय बाहेक अनुमति प्राप्त नगरी कक्षा सञ्चालन गरेका अन्य विद्यालयका विद्यार्थीहरूको रजिष्ट्रेशन र आवेदन फारम भराउने सबै व्यक्ति, निकाय (विद्यालय, प्र अ, कर्मचारी) लाई कारबाही गर्ने र यसका लागि कसुरका आधारमा कारबाही गरिएको थियो ।

(घ) पुरस्कार : परीक्षालाई मर्यादित र अनुशासित एवम् व्यवस्थित रूपमा सञ्चालन गरेका ४० जिल्लाका ४३ परीक्षा केन्द्र र केन्द्राध्यक्षहरूलाई (केन्द्र रू. १५,००० र केन्द्राध्यक्ष रू.१००००) सहित प्रमाण पत्र प्रदान गरियो । यसै गरी परीक्षामा ५ वर्षसम्म सत प्रतिशत तथा ८० प्रतिशतभन्दा

माथिको नतिजा ल्याउने विद्यालयलाई राष्ट्रिय शिक्षा दिवसका अवसरमा प्रशंसा पत्र दिइएको थियो ।

३. अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

एसएलसी परीक्षा २०६८ को सञ्चालन तथा व्यवस्थापनमा देहायअनुसारका परीक्षा अनुगमन संयन्त्र तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याइएको थियो । एसएलसी परीक्षा २०६७ सालबाट शुरु भएको उच्चस्तरीय अनुगमनले यस वर्ष पनि निरन्तरता पायो । शिक्षा मन्त्रालय र अन्तर्गतका निकायहरूमा कार्यरत सह-सचिवहरूको नेतृत्वमा भएको सबै १४ ओटा अञ्चलहरूको अनुगमन प्रभावकारी रहेको पाइयो । सबै जिल्लाहरू वा सबै परीक्षा केन्द्रहरूको अनुगमन उक्त टोलीले गर्न नसके तापनि यस कार्यले विभिन्न सकारात्मक प्रभावहरू छाड्न सफल भएको छ । यसका अतिरिक्त हरेक जिल्लाले आ-आफ्नो संयन्त्र प्रयोग गरी हरेक परीक्षा केन्द्रहरूको अनुगमन गरेको छ । जसले परीक्षालाई मर्यादित बनाउन प्रभावकारी भूमिका खेलेको छ । प्रत्येक क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशनालयहरूले पनि आफ्नो क्षेत्र अन्तर्गतका जिल्लाहरूको परीक्षा अनुगमन गरेको पाईएको छ । सुरक्षा निकायहरूले प्रश्नपत्र छपाइ, प्रश्नपत्र ढुवानी, परीक्षा सञ्चालन तथा उत्तरपुस्तिका ढुवानीका कार्यहरूमा निकै सहयोग गरेको पाईएको छ । सहसचिवको नेतृत्वमा भएको परीक्षा अनुगमन तथा जिल्ला तथा क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशनालयहरूबाट भएको परीक्षा अनुगमन प्रतिवेदनहरूको विश्लेषणले यस वर्षको परीक्षा विगतको तुलनामा निकै मर्यादित रहेको पाईएको छ । छिटफुट घटनाका बाबजुद देशैभर परीक्षा शान्तिपूर्ण रहेको टिप्पणी भएको छ । एसएलसी परीक्षा २०६८ को परीक्षा समापन सकिएपछि माननीय शिक्षा मन्त्री, राज्यमन्त्री तथा शिक्षा सचिवको उपस्थितिमा एसएलसी परीक्षा २०६८ को अनुगमनका लागि विभिन्न अञ्चलमा खटिएका शिक्षा मन्त्रालय र अन्तर्गतका निकायमा कार्यरत सह–सचिवहरूले मिति २०६८ चैत्र २३ गते आयोजना गरिएको समीक्षा वैठकमा प्रस्तुत गरेको विवरणको टिपोट तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

- मेचीका ताप्लेजुङ, पाँचथर, इलाम र झापा अनुगमन गर्दा अतिरिक्त गणित विषयमा प्रश्नको समस्या भएको अन्य विषयका प्रश्नमा समस्या नरहेको । समग्र परीक्षा मर्यादित रहेको भेटिएको । खर्च कम रहेको गुनासो रहेको ।
- मोरङ, सुनसरी र सप्तरीको परीक्षा व्यवस्थापनको पाटो राम्रो रहेको भेटियो । मोरङमा परीक्षा अनुगमनका लागि १२ टोली र सुनसरीमा १३ टोली खटिएका भेटिए । यस वर्ष सप्तरीमा पनि व्यवस्थापन पक्ष राम्रो रहेको भेटियो । अभिभावकको उपस्थिति परीक्षा केन्द्र बाहिर न्यून रहेको र परीक्षा हलभित्र परीक्षा मर्यादित बनाउन थप काम गर्नु पर्ने देखियो । निरीक्षकहरूलाई अभिमुखीकरण गर्नु पर्ने देखिएको थियो । सुनसरीमा प्रजिअ, प्रहरी प्रमुख र जिशिअसँग अर्न्तक्रिया भएको र कक्षा कोठाको शिक्षण सिकाइ सुधार आवश्यक छ । परीक्षामा समान स्तरका प्रश्न पत्र निर्माण गरी परीक्षा सञ्चालन गर्नुपर्ने । केन्द्राध्यक्ष नियुक्तिमा कडाइ गरी निर्देशिकाको पालना गराउनु पर्ने सुझाव समेत प्राप्त भएका थिए ।
- तेह्रथुम, सुनसरी, संखुवासभा, भोजपुर, धनकुटामा एसएलसी परीक्षाको उद्धेश्य अनुसार परीक्षा सञ्चालन भएको छैन । विद्यार्थीमा पढ्ने संस्कृतिमा ह्रास आएको अनुभूति भएको छ । यसैले पढ्ने संस्कृतिको विकास गर्नु पर्ने र केन्द्राध्यक्ष तथा निरीक्षकहरू आफैँ शिक्षक हुन् तर उनीहरू नै लागेर परीक्षामा अमर्यादित बनाउने काम समेत गरेको भेटिएको छ यसमा ध्यान दिनु पर्ने, परीक्षामा उपलब्धि निर्धारण गर्नु पर्ने खुला तथा वैकल्पिक विद्यालयले परीक्षा मर्यादित बनाउन

नसकिएको guide र guess paper नियन्त्रण गर्नु पर्ने HSEB को परीक्षा पनि मर्यादिन बनाउनु पर्ने ।

- सगरमाथा अञ्चालका विभिन्न जिल्लाको अनुगमन गर्दा विगतमा भन्दा परीक्षामा धेरै सुधार भएको । खान तलासी गर्दा सिराहाको एउटा केन्द्रमा १ घण्टा पछि परीक्षा सुरू भएको । १० ओटा केन्द्रमा परीक्षा सञ्चालनको बिचमा जिल्ला परीक्षा समन्वय समितिले नियन्त्रकसँग समन्वय गरी केन्द्राध्यक्ष परिवर्तन गरिएको । Teaching learning activities मा सुधार गर्नु पर्छ भन्ने माग रहेको । मोरङगका ३ वटा परीक्षा केन्द्रमा अमर्यादित वातावरण रहेको सिराहा र सप्तरीमा धेरै सुधार भएको । मौलिकतामा आधारित प्रश्नहरू बनाउनु पर्ने सुझाव आएको । सन्दर्भ सामग्रीहरू जस्तै गाइड तथा guess paper हरू बन्द गर्नुपर्ने ।
- धनुषा, सर्लाही, महोत्तरी र सिन्धुलीमा परीक्षा सन्तोषजनक नै छ । केही परीक्षा केन्द्रमा चोराइ भएको भेटिएको छ र यसै आधारमा निरीक्षकहरूलाई समेत निष्काषित गरिएको छ । सिन्धुलीमा उत्कृष्ठ तरिकाले परीक्षा चलेको छ भने महोत्तरीमा परीक्षा व्यवस्थापन उत्कृष्ठ छ । यहाँ प्रजिअ तथा जिल्ला शिक्षाको समन्वय राम्रो छ । यसमा परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयको समन्वय राम्रो रहेको भेटिएको छ । परीक्षा केन्द्रमा परीक्षार्थीको बसाइ व्यवस्थाको विषयमा निर्देशिकामा नै व्यवस्था गर्नु पर्ने देखिएको छ । कतिपय परीक्षा केन्द्रमा भने अझ पनि भीड नियन्त्रण हुन सकेको पाइएन ।
- रौतहटमा निरीक्षक बढी भेटिएको र विद्यार्थी अनुपात नमिलेको । ४२ जना नक्कली परीक्षार्थीमध्ये ३६ जनालाई पक्राउ गरिएको । विगतमा भन्दा परीक्षा मर्यादित भएको । ६ जना विद्यार्थीको परीक्षा रद्ध गरिएको ।
- नारायणीका चितवन र मकवानपुरमा परीक्षा अत्यन्तै राम्रो र मर्यादित रूपमा सञ्चालन भएको पाइएको । त्यस्तै पर्सामा राम्रो व्यवस्थापन रहेको, बारामा परीक्षामा अपेक्षाकृत समस्या रहेको । पर्सामा गैर सरकारी संस्थाहरूले परीक्षालाई मर्यादित बनाउन कार्यशाला सञ्चालन गरेको र परीक्षा राम्रो बनाउने प्रकृतिका प्रचार सामग्री समेत विकास गरेको । कतिपय परीक्षा केन्द्रमा भने चोराइका क्रममा उच्च प्रकृतिको प्रविधिको समेत प्रयोग भएको । chips भएको calculator समेत प्रयोग हुनाले यस तर्फ ध्यान दिन आवश्यक देखिएको । ललितपुरमा बसाइ व्यवस्थापनमा सुधार गर्नु पर्ने छ । पुस्तक नीति तयार गरी लागू गर्नु पर्ने र यसले सहयोगी तथा अनुमानित सामग्री तयारीमा कमी आउने । शिक्षा दिवसको नारा परीक्षासँग पनि सम्बन्धित रहेको बनाइ सोही अनुसारका कार्यक्रम बनाई लागू गर्नु पर्ने देखिएको ।
- काठमाडौँ उपत्यका र वरिपरिका जिल्लामा परीक्षामात्र होइन पठन पाठनमा सुधार गर्ने अवस्था सृजना गर्नु पर्ने देखिएको छ । कतिपय परीक्षा केन्द्रमा मूल गेटमा ताला लगाएर परीक्षा सञ्चालन भएको, Control list मा नाम नभएको बसाइ व्यवस्था अव्यवस्थित रहेको, फर्निचरको अभाव, केन्द्राध्यक्ष र निरीक्षक प्रशिक्षित हुन नसकेको, बाह्य वातावरण अशान्त, प्रश्नपत्र २ सेट वा प्रश्न नम्बरको क्रम फरक पार्नु पर्ने, अभिभावकमा चेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु पर्ने, राम्रो नराम्रो केन्द्र पहिचान गरी राम्रोलाई प्रोत्साहन गर्ने र नराम्रोलाई अन्य वर्षमा खारेज, अन्यत्रको तुलनामा काठमाडौँमा बसाइ व्यवस्था राम्रो नरहेको र परीक्षा अव्यवस्थित रहेको छ । यहाँ संस्थागत विद्यालयहरूले केन्द्रमा प्रभाव पारेका उदाहरण भेटिएका थिए ।

- उपत्यकाका शिक्षकलाई नै प्रश्न बनाउन प्रयोग गर्ने अवस्थामा उनीहरूले लेखेका प्रयोगात्मक पुस्तिका तथा guess paper सँग हुबहु मिलेको प्रश्नहरूलाई मौलिक बनाउने सम्बन्धमा ध्यान दिनु पर्ने विद्यार्थीको वास्तविक मूल्याङ्कन गर्न नसकिएको काठमाडौँमा परीक्षा केन्द्र designed capture हुन्छ । यसलाई सचेततापूर्वक परिवर्तन गर्न आवश्यक छ । त्यसै गरी गोरखाको अनुगमन गरेका ४ वटा केन्द्रमा मर्यादित पाईएको छ । तनहुँको आँबुखैरेनीमा सञ्चालित परीक्षा अत्यन्तै राम्रो छ ।
- दोलखा र रामेछापको अनुगमनमा विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष पनि परीक्षा अनुगमनमा रहेको । दुवै जिल्लामा home centre नरहेको home centre ले परीक्षाको मर्यादामा आँच पुग्ने तर परीक्षार्थीको खर्च बढ्ने अमर्यादित वातावरण भएका परीक्षा केन्द्रलाई चेतावनी दिइनुपर्ने registration अनिवार्य रूपमा alphabetical order मा हुनु पर्ने जस्ता सुझाव औल्याइएको थियो ।
- लुम्बिनीमा केन्द्राध्यक्ष/निरीक्षकहरूले अनुगमन आउँदा मात्र इज्जत राख्ने काम गरेकाले थप सुधारको आवश्यकता देखिएको ।
- पोखरामा अनुगमन टोली पुगेपछि परीक्षार्थीहरू सजग भएका देखिएको थियो । स्याङ्जामा राम्रै वातावरणमा सञ्चालन भएको र लमजुङमा भने अभिभावकले परीक्षा कडा भएको गुनासो गरेको पाइएको थियो ।
- पर्वतमा Home centre नभएकाले परीक्षा मर्यादित रहेको पाइएको थियो । त्यस्तै वाग्लुङमा सदरमुकाममा Home centre नभएको तर अन्य स्थानमा रहेको र केन्द्राध्यक्ष तथा निरीक्षक परीक्षा सञ्चालनमा सचेत रहेका पाइएको थियो । म्याग्दीमा पनि सदरमुकाम बाहेकका स्थानमा home center रहेको केन्द्र वरपर अभिभावकहरूको भीड नभएको भेटिएका थिए । शिक्षकका पेसागत संघसँग ठनको भीड समेत अनुगमनमा रहेको पाइएको थियो । जिल्लामा परीक्षाको सञ्चालन तथा व्यवस्थापन खर्च कम रहेको गुनासो समेत आएको छ ।
- प्युठानमा परीक्षा मर्यादित वातावरणमा सञ्चलन भएको र विगतमा भन्दा परीक्षा व्यवस्थापनमा सुधार भएको छ । परीक्षाको बाहिरी वातावरण शान्त रहेको पाइएको छ । यसलाई निरन्तरता दिन आवश्यकता छ ।
- दैलेख, सुर्खेत, बाँके र वर्दियाको अनुगमनमा जम्मा १२ ओटा परीक्षा केन्द्र अनुगमन भएको थियो । बाँके, वर्दिया र सुर्खेतमा परीक्षामा सुधार छ तर दैलेखमा सबै home centre छन् seat plan मा एउटा कोठामा एउटै विद्यालयका विद्यार्थी (दैलेख) दैलेखमा निरीक्षक नै चोराउन सहयोग गरिरहेका र overseer कर्मचारी (शिक्षा कार्यालयको कर्मचारी) ले चोराउन लगाएको र स्वीकार पनि गरेको पाइएको थियो । सुर्खेतमा भने चोराउन नपाएकोले हवाइ फायर ढुङ्गा मुढा भएको पाइएको । बाँके र वर्दियामा परीक्षालाई मर्यादित बनाउन गाडी भाडामा लिएर अनुगमन गरिएको । बाँकेको खुला विद्यालयको केन्द्रमा वदमासी भएको । अनुगमनका लागि fuel कम रहेको । अनुगमनमा भीड रहेको पत्रकारले केन्द्रभित्र पस्न नपाएको भनी गुनासो गरेका पनिकासँग खर्च बाहेक अन्य कुरामा गुनासो नरहेको परीक्षा केन्द्रमा एकरूपता नभएको पाइएको ।

- कर्णाली अञ्चलका मुगु र जुम्ला जिल्लामा अनुगमन गर्दा जुम्लामा व्यवस्थित छ र अभिभावकको पनि भीड छैन र सुधार भएको देखिएको छ । मुगुमा तुलानात्मक रूपमा सुधार भएपनि प्रहरी बढी खटाउनु परेको र भीडभाड रहेको विवरण प्राप्त भएको छ । कतिपय केन्द्रमा बसाइ व्यवस्थामा समस्या देखिएको छ र अभिभावकबाट समेत नकारात्मक दबाब आएको । भौगोलिक दूरीको कारणले मुगुमा home centre खारेज गर्न नसकिएको । पठन पाठनको पनि परीक्षाको जस्तै अनुगमन गर्नु पर्ने र परीक्षा प्रणाली तथा प्रश्नका प्रकृतिमा सुधार गर्नु पर्ने देखिएको । अभिभावक सचेतना आवश्यक देखिएको । दोहोरो आवेदन गर्नेको पहिचान गरी केन्द्रबाटै परीक्षा रद्ध गर्नु पर्ने । सुरक्षा र ढुवानी खर्च बढाउनु पर्ने र मुगुमा प्रश्न पत्र २ दिन अघिमात्र पुगेको भेटिएको ।
- सेतीका परीक्षा अनुगमन गर्दा परीक्षाको हालको नीतिमा परिवर्तन गर्नु पर्ने अनुभूति भएको । विद्यालयलाई नै परीक्षाको जिम्मा दिनु पर्ने गरी परीक्षा नीति तयार गर्नु पर्ने । सशस्त्र प्रहरीलाई पनि परीक्षा व्यवस्थापमा जिम्मेवारी दिइनु पर्ने ।
- कञ्चनपूरको चाँदनी र दोधाराका परीक्षा केन्द्र अनुगमन गरिएको । दोधाराको परीक्षा केन्द्रमा परीक्षालाई मर्यादित बनाउन स्थानीयको सहभागीतामा समिति गठन गरिएको । फर्निचर अनुपयुक्त रहेको समग्रमा विगतमा भन्दा परीक्षा मर्यादित रहेको । दार्चुलामा परीक्षा कडाइ भएको भनी ढुङ्गा मुढा भएको र प्रहरी समेत घाइते भएका ।
- यस क्रममा शिक्षा सचिव, मा.राज्य मन्त्री तथा मा. मन्त्रीज्यूबाट सुरक्षा निकायले सहयोग गरेको । त्यस्तै गृह मन्त्रालयले ठूलो सहयोग गरेको र सो अनुरूप सुविधा नभएकाले आगामी समयमा खर्चको मानकमा सुधार गर्न आवश्यक रहेको । बाह्य सहयोग भएको तर आन्तरिक कारणले परीक्षामा समस्या रहेका (निरीक्षक, केन्द्राध्यक्ष विनि तथा शिक्षाका कर्मचारी संलग्न रहेका) पाइएकाले आन्तरिक तर्फका गलत गर्नेलाई कारबाही गर्नु पर्ने । नक्कली विद्यार्थी पहिचान गरी परीक्षा रद्ध गर्नु पर्ने । संस्थागत विद्यालयबाट भएका केही अवाञ्छित गतिविधिको नियमन अन्त्य गर्नु पर्ने । त्यसै गरी दोहोरो आवेदन गर्नेलाई फर्जी पहिचान गरी कारबाही गर्ने र खुला तथा वैकल्पिक विद्यालयको नियन्त्रण गर्नु पर्ने देखिएको छ । परीक्षा प्रणालीमा सुधार गर्न अग्रसर हुने र योजना पेश गर्ने । परीक्षामा राष्ट्रिय अनुसन्धान विभागलाई समेत सहागिता गराउने । अन्त्यमा पठन पाठनमा सुधार गर्ने तर्फ लाग्नु पर्ने र गलत गर्ने शिक्षकलाई पहिचान गरी कारबाही गर्ने । अध्ययन अध्यापनमा पनि सुधार गर्नु पर्ने तर्फ योजना तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याउने । विशेष प्रकृतिका विद्यार्थीको परीक्षा सुधारका कार्य गर्ने । शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्रले शिक्षकहरूलाई नैतिक शिक्षाको तालिम दिने व्यवस्था गर्ने । परीक्षा सुधारका लागि थप लगानी आवश्यक भएको । यस वर्ष जस्तै अनियमित गर्नेलाई कारबाही तथा राम्रो गर्ने पुरस्कारको व्यवस्थालाई निरन्तरता दिने । Research and Development जोड दिनु पर्ने र SLC परीक्षा सन्तोषजनक बनाउन थप कार्यक्रम तयार गरी पेश गर्ने जस्ता सुझाव प्राप्त भएका थिए ।

१४. खगराज बराल

नाम, थर : खगराज बराल

जन्म मिति : वि.सं.२०२६।५।१०

जन्म स्थान : पोखरा लेखनाथ महानगरपालिका २२, पुम्दीभुम्दी,ठुलीबिँडी, कास्की

हालको वतन : मध्यपुर थिमी नगरपालिका १ लोकन्थली, भक्तपुर

सरकारी सेवामा प्रवेश गरेको पद र मिति : २०५१ फागुन, विद्यालय निरीक्षक

नियन्त्रक पदमा बहाल रहेको अवधिः २०६९।०८।०५देखि २०७०।०८।०९सम्म ।

सरकारी सेवामा हालको पद : सचिव, महिला बालबालिका तथा समाजकल्याण मन्त्रालय

अनुभूतिको एक अंश :

द्वितीय श्रेणीको नतिजा लिएको झन्डै एक महिनापछि मार्कसिट स्कुलमा आयो । मैले पढेको स्कुलको नाम अर्कै पो भनेर । मैले अध्ययन गरेको स्कुल शुक्रराज माध्यमिक विद्यालय थियो, मार्कसिटमा हामीले अध्ययन गरेको स्कुलको नाम त नव प्रभात माध्यमिक विद्यालय भएर आयो । हामीले मार्कसिट लिएनौँ । हेडसरले तुरून्तै सबै मार्कसिट लिएर परीक्षा नियन्त्रण कार्यालय, भक्तपुर आउनुभयो र कलमले काटेर शुक्रराज माध्यमिक विद्यालय लेखेको सोही मार्कसिट लिएर फर्कनुभयो । अहिले पनि मसँग सबै कुरा कम्प्युटर टाइप भएको तर स्कुलको नाम काटी कलमले लेखेको मार्कसिट छ । एसएलसी परीक्षा उत्तीर्ण गरेको झन्डै १० वर्षपछि मूल प्रमाणपत्र (ओरिजिनल सर्टिफिकेट) हात लाग्यो आफ्नै सहकर्मीको हस्ताक्षर भएको । त्यही परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयमा एसएलसी उत्तीर्ण गरेको २७ वर्षपछि एसएलसीका परीक्षार्थीको मार्कसिट र सर्टिफिकेट हस्ताक्षर गर्ने परीक्षा नियन्त्रक हुन पुगेँ ।

(लेख खण्डको पृष्ठ ७७ मा अनुभव र सुझाव समावेश गरिएको छ ।)

१५. विष्णुबहादुर द्वारे

नाम, थर : विष्णुबहादुर द्वारे

जन्म मिति : २०१६।०६।१५

ठेगाना : केवरे भञ्ज्याङ्ग गा.वि.स., वडा नं. २ केवरे वनकट्टा, स्याङ्जा

हाल : पोखरा लेखनाथ महानगरपालिका १७, कास्की

अस्थायी : २०४०।०५।०५ देखि २०४५।०९। मसान्त सम्म श्रेणी : रा.प.तृ.

स्थायी : २०४५।१०।०१ देखि श्रेणी : रा.प.तृ.

नियन्त्रक पदमा बहाल रहेको अवधिः २०७०,०८।१२ देखि २०७२।०८।२१सम्म ।

सरकारी सेवामा हालको पद : निर्देशक (सहसचिव) शिक्षाका लागि खाद्य कार्यक्रम परियोजना

परीक्षा नियन्त्रक हुँदा गरेका मुख्य मुख्य कार्यहरूको विवरण

१) परीक्षालाई मर्यादित, व्यवस्थित, स्वच्छ, निष्पक्ष र अनुशासित गराउन Home Centre हटाईएको । जसले गर्दा अवाञ्छित मान्छेहरूको चलखेलमा न्यूनीकरण आएको र अमर्यादित चलखेल हुनबाट बचाएको,

२) प्राविधिक विद्यालयहरूमा पढ्ने विद्यार्थीहरूको २०७१ सालको Result प्रकाशित गर्दा Grading System बाट प्रकाशित गरिएको । साधारण तर्फको विद्यालयहरूमा पढ्ने विद्यार्थीहरूको Result पनि Grading System बाट अर्को बर्षदेखि प्रकाशित गर्ने निर्णय बमोजिम २०७२ सालको Result Grading System बाट प्रकाशित भएको,

३) उत्तरपुस्तिका परीक्षणलाई व्यवस्थित गर्न परीक्षा केन्द्रमा नै उत्तरपुस्तिका परीक्षण गर्ने System को विकास गरिएको र उत्तरपुस्तिका परीक्षण गर्ने मुख्य परीक्षक र परीक्षकहरूलाई तालिम दिएर उत्तरपुस्तिका परीक्षणको मूल्याङ्कनलाई मजबुद बनाईएको,

४) प्रश्न पत्रहरूको निर्माण गर्दा Greed लाई पूर्ण रूपमा अपनाएर प्रश्न पत्र निर्माण गरिएको,

५) परीक्षाको नतिजा तोकेको समयावधि भन्दा पहिले नै प्रकाशित गरिएको (७५ दिन भित्र),

६) परीक्षा केन्द्रमा परीक्षालाई मर्यादित, व्यवस्थित, स्वच्छ, निश्पक्ष र अनुशासित रूपबाट सञ्चालन गर्न मन्त्रालय देखि तल्लो तहसम्म अनुगमन प्रणालीलाई चुस्त दुरूस्त र मजबुद गराईएको,

७) परीक्षाको Result प्रकाशनमा आउन सक्ने Errors लाई सकेसम्म कम गराउनकोलागि बढि प्रयास गरिएको,

८) कम्प्युटर System लाई व्यवस्थित बानाईएको । जिल्लादेखि परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयका कम्प्यूटर सम्बन्धी कर्मचारीहरूलाई Data Entry देखि आवश्यक प्राविधिक बिषयहरूमा तालिम दिई सक्षम र योग्य बनाईएको । जिल्ला देखि केन्द्रसम्म Data, जरुरी कागजात तथा Report हरू Internet बाट पठाउने व्यवस्थाको शुरुवात गरेको,

९) प्रमाणपत्र तथा Ledger व्यवस्थित गर्न Digital System बाट Record राख्ने कामको शुरुवात गरेको,

१०) परीक्षालाई मर्यादित र व्यवस्थित रूपबाट सञ्चालन एवम् व्यवस्थापन गर्न प्रशासन, प्रहरी, विद्यालय एवम् अन्य सरोकारवालाहरूसँग राम्रो समन्वयको भूमिका निभाएको,

११) परीक्षा सञ्चालन गर्नका लागि आचार संहिताको निर्माण गरी सञ्चालनमा ल्याएको,

१२) Registration System लाई पारदर्शी बनाईएको । एक ठाँउबाट मात्र Registration भर्न पाउने अन्य ठाँउबाट भरेमा रद्ध हुने System लाई कडाभन्दा कडा रूपमा लागू गरिएको ।

सुझावहरू :

१) प्रश्न पत्रहरू निर्माण गर्दा अझ वैज्ञानिक ढङ्गबाट निर्माण गर्ने,

२) केन्द्राध्यक्ष, सहायक केन्द्राध्यक्ष र निरीक्षकहरूको भूमिकालाई अझ बढी जिम्मेवार बनाउनु पर्ने,

३) भौतिक पक्षलाई ध्यान दिएर केन्द्रहरू निर्धारण गर्नुपर्ने,

४) परीक्षालाई Systematic तवरबाट सञ्चालन गर्न जिम्मेवार पक्षहरूलाई परीक्षासम्बन्धी चेतना जगाउन अभिमुखिकरण गराउनु पर्ने । संस्कारमा परिवर्तन ल्याउनुपर्ने,

५) दैनिक रूपमा परीक्षा सकिएपछि परीक्षाका बारेमा समीक्षा गर्नुपर्ने,

६) निरीक्षकहरूको आचारसंहिता र कारबाहीलाई कडाभन्दा कडा रूपमा लागू गर्नु पर्ने,

७) खुल्ला विद्यालयका परीक्षार्थीहरूलाई साधारण तर्फका परीक्षार्थीहरूसँग मिसाएर राख्नु पर्ने,

८) निजी विद्यालयका परीक्षार्थीहरूलाई सामुदायिक विद्यालयका परीक्षार्थीसँग मिसाएर राख्नु पर्ने,

९) केन्द्राध्यक्ष र निरीक्षकहरू राख्दा सम्बन्धित विद्यालयको विद्यार्थीहरू भएको शिक्षकहरू नराख्ने,

१०) केन्द्राध्यक्ष भागवण्डाको आधारमा छनोट नगर्ने,

११) प्रश्न पत्र निर्माणको विधि परिवर्तन गर्नुपर्ने,

१२) Greed Change गरेर प्रश्न पत्र निर्माण गर्नुपर्ने,

१३) परीक्षासँग सम्बन्धित सबैलाई आ-आफ्नो जिम्मेवारी वहन गर्न लगाउने,

१४) शैक्षिक विकासकालागि परीक्षालाई अझ शक्तिशाली बनाउनु पर्ने,

१५) कक्षा १० को परीक्षा सञ्चालन प्रदेशअन्तर्गत र कक्षा १२ को परीक्षा सञ्चालन संघ (केन्द्र) अन्तर्गत व्यवस्थापन गर्नु पर्दछ ।

१६. खगेन्द्रप्रसाद नेपाल

नाम, थर : खगेन्द्रप्रसाद नेपाल
जन्म मिति : २०२६।११।२५
जन्म थान : आँखिसल्ला गा.विस ४ (हालः खाल्सा सहिदभूमि नगरपालिका.)
हालको वतन : मध्यपुर थिमी नगरपालिका वडा नं. २, लोकन्थली, भक्तपुर
सरकारी सेवामा प्रवेश गरेको पद र मिति : २०५३। ०७।१९
नियन्त्रक पदमा बहाल रहेको अवधि २०७२।०८।२१ देखि २०७२।१०।२९सम्म ।
सरकारी सेवामा हालको पद र कार्यालय : निर्देशक (सह सचिव) शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्र

क) परीक्षा नियन्त्रक वा कार्यालय प्रमुख रहँदाको उल्लेखनीय कार्य र अनुभव–

- सबै किसिमका परीक्षार्थीका लागि माध्यमिक शिक्षा उत्तीर्ण परीक्षामा अक्षराङ्कन पद्धतिको कार्यान्यन गर्न प्रारम्भ,
- विद्यार्थीका प्रमाणपत्रहरूको अभिलेखलाई software निर्माण गरी उपयोग गर्न थालिएको,
- सेवा सञ्चालनमा नियमितता र सहजता ल्याउन तत्काल विद्युत कटौतीको मारबाट मुक्त हुन सौर्य उर्जाको स्थायी उपयोग गर्ने तयारी गरिएको,
- परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयबाट जारी हुने सबै प्रमाणपत्रमा हालोग्राम राख्ने अवधारणा अगाडि सारिएको ।

ख) विद्यालय शिक्षामा परीक्षाको स्तर अभिवृद्धिका लागि सुझाव

- कार्यालयमा परीक्षा र मूल्याङ्कनसम्बन्धी वरिष्ठ विज्ञहरूबाट सेवा लिने प्रवन्ध मिलाउने,
- Bloom's Texonomy अनुसारका तिन ओटै पक्षहरूको मापन गर्नसक्ने गरी परीक्षाका प्रश्नपत्र निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्ने,
- परीक्षाको प्रश्नपत्र र मार्किङ सिकमलाई स्तरीय बनाइ यसका आधारमा मूल्याङ्कन गर्ने पद्धति सबल बनाउने,
- PISA जस्ता परीक्षा र मूल्याङ्कनसम्बन्धमा ख्यातिप्राप्त संस्था र प्रविधिसँग सम्पर्क र समन्वय गरी परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयका कर्मचारीहरूलाई सशक्तिकरण गर्ने,
- प्रमाणपत्रको प्रमाणिकरण पद्धतिलाई पूर्णतः कम्प्युटराइज्ड गरी अनलाइन प्रमाणीकरण प्रणाली स्थापित गर्ने तथा कार्यालयका सबै काम सूचना र प्रविधिमा आधारित बनाउने,
- उत्तर पुस्तिका परीक्षण केन्द्रहरूको सुदृढीकरण गर्दै उत्तर पुस्तिका परीक्षक तथा सम्परीक्षणमा संलग्न हुने शिक्षकहरूलाई सघन अभिमुखीकरण गर्ने,
- अक्षराङ्कन पद्धतिको कार्यान्यनमा सहजता ल्याउन यस सम्बन्धी सरल र विस्तृत सामग्री विकास गरी शिक्षक सहित सरोकारवालासम्म प्रवाह गर्ने,
- परीक्षा सञ्चालन, उत्तर पुस्तिका परीक्षण कार्यहरूको प्रभावकारी अनुगमन गर्ने ।

१७. कृष्णप्रसाद काप्री

नाम, थर : **कृष्णप्रसाद काप्री**
जन्म मिति : २०२६।०१।०६
जन्म थान : नामजुङ, गोरखा
हालको वतन : सूर्यविनायक नगरपालिका, २ भक्तपुर
सम्पर्क नं. : ९८५१२२७०४४
सरकारी सेवामा प्रवेश गरेको पद र मिति : २०५३ । ०७।१९
नियन्त्रक पदमा बहाल रहेको अवधि २०७२।११।०३देखि२०७३।०५।२९सम्म ।
सरकारी सेवामा हालको पद र कार्यालय : कार्यकारी निर्देशक (सहसचिव)
पाठ्यक्रम विकास केन्द्र

क) परीक्षा नियन्त्रक वा कार्यालय प्रमुख रहँदाको उल्लेखनीय कार्य र अनुभव :

- वि.सं. १९९० देखि प्रारम्भ भएको ८३ वर्ष लामो एसएलसी परीक्षाको इतिहासमा सबैभन्दा बढी परीक्षार्थी सहभागी भएपनि परीक्षा सम्पन्न भएको मितिले ६९ दिनमा नतिजा प्रकाशन गरिएको,
- माध्यमिक शिक्षा उत्तीर्ण परीक्षामा अक्षराङ्कन पद्धतिबाट सबै किसिमका परीक्षार्थीका पहिलो पटक नतिजा प्रकाशन गरिएको,
- तत्कालीन नियन्त्रक श्री खगेन्द्रप्रसाद नेपाल परीक्षाको गोप्य काममका संलग्न भएकै अवस्थामा गम्भीर विरामी भई अस्पतालको सैयामा रहेको कठिन परिस्थितिमा जिम्मेवारी बहन गरी सोझै प्रश्नपत्र छपाइ कार्यबाट कार्य प्रारम्भ भएको,
- २०७२।११।०३ देखि २०७३।०५।२९ सम्मको छोटो अवधिमा पनि एक वार्षिक चक्र बराबरका नियमित, एक्जेम्टेड, पूरक, ग्रेड वृद्धिसहितका कार्यहरू सम्पन्न गरिएको ।

ख) विद्यालय शिक्षामा परीक्षाको स्तर अभिवृद्धिका लागि सुझाव

- परीक्षालाई सालबसाली नियमित कार्यका रूपमा मात्र नहेरी यसका प्रश्नपत्र विश्लेषण, स्तरीकरण परीक्षा सञ्चालन गर्ने, अनुसन्धानमा आधारित परीक्षा प्रणालीको विकास गर्ने,
- चालु र अद्यावधिक हिसावले प्रश्नपत्र बैङ्कको विकास गर्ने/स्थापना गर्ने,
- परीक्षा नतिजाको शिक्षक विद्यार्थीसहित शैक्षिक सरोकारवालालाई प्रवोधीकरण गर्ने पद्धति स्थापना गर्ने,
- परीक्षासँग सम्बन्धित प्रश्नपत्र निर्माता, परिमार्जनकर्ता, उत्तर पुस्तिका परीक्षक, प्रधान परीक्षक कम्प्युटरमा नतिजा प्रविष्टी गर्ने जनशक्तिको यथोचित रूपमा सबलीकरण गर्ने,
- परीक्षा केन्द्रहरूको व्यवस्थापन गर्दा विद्यार्थी मैत्री र सिकाइमैत्री बनाउने,
- उत्तर पुस्तिका परीक्षण केन्द्रहरूमा फर्निचर उपयुक्त बसाइ प्रवन्धसहित उपयुक्त परीक्षण कक्षको व्यवस्था गरी Conference Marking System को मर्मअनुसार कार्य गर्ने,
- परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयदेखि जिल्ला तहसम्म नै आधुनिक उपकरण र प्रविधिको व्यवस्थापन तथा प्रयोग गर्ने,
- शिक्षा ऐन २०२८ को आठौं संशोधन २०६३ मा व्यवस्था भएअनुसार विद्यालय शिक्षामा एकीकृत परीक्षा पद्धतिको ढाँचा अवलम्बन गर्ने ।

नियन्त्रक श्री अम्बिकाप्रसाद रेग्मीसँग ६ प्रश्न

झापा जिल्ला अर्जुनधारा (खुदुनाबारी) मा वि.सं. २०१७ साल असोज ३० मा जन्मनुभएका श्री अम्बिकाप्रसाद रेग्मीको हाल काठमाडौँको कोटेश्वरमा बसोबास रहेको छ । वि.सं. २०४६ भदौ २३ गते पुरातत्व विभागअन्तर्गतको राष्ट्रिय अभिलेखालयमा अधिकृत पदमा सरकारी सेवामा प्रवेश गर्नु भएका श्री रेग्मीले विभिन्न जिल्लाको शाखा अधिकृत तथा जिल्ला शिक्षा अधिकारी पदमा समेत रही सेवा गरिसक्नु भएको छ । २०६४ साल जेठदेखि २०६९ सम्म उपनियन्त्रकका रूपमा काम गरी २०७३ को असोज ५ गतेदेखि हालसम्म परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयमा नियन्त्रकको रूपमा कार्यरत उहाँसँग आफ्नो विगत तथा वर्तमान जिम्मेवारीका विषयमा गरिएको संक्षिप्त कुराकानी । सं.)

१ आफ्नो संक्षिप्त परिचय सहित निजामती सेवा प्रवेश र आफूले सेवा गरेका विभिन्न स्थानहरु बारे केही बताइदिनु हुन अनुरोध छ ।

वि.सं. २०४६ भदौ २३ गते पुरातत्त्व विभागअन्तर्गतको राष्ट्रिय अभिलेखालयमा अधिकृतको नियुक्ति लिएपछि सरकारी सेवामा प्रवेश गरेको हुँ । त्यस वेला पुरातत्त्व विभाग पनि शिक्षा मन्त्रालयअन्तर्गत नै थियो । २०५१ सालमा जिल्ला शिक्षा कार्यालय भोजपुरमा सरुवा भयो, एक वर्षपछि त्यहाँबाट जिशिका पाँचथर गएँ, त्यसपछि जिशिका काभ्रे, पुनः जिशिका पाँचथर र पुनः जिशिका काभ्रेमा सेवा गर्ने अवसर प्राप्त गरियो । जिशिका काभ्रेमै सेवारत रहँदा २०६१ मा उपसचिव पदमा बढुवा भयो । त्यसपछि जिल्ला शिक्षा अधिकारीको रूपमा जिशिका दोलखामा २०६१।१०।१६ मा पदस्थापना भयो । २०६४ साल जेठमा परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयमा उपनियन्त्रक पदमा सरुवा भयो र २०६९ सम्म यही कार्यालयमा काम गरेँ । २०६९ मा झापाको जिल्ला शिक्षा अधिकारी र २०७१ मा शिक्षा विभागको उपनिर्देशकका रूपमा काम गर्ने अवसर प्राप्त भयो । शिक्षा विभागमै कार्यरत रहेको अवस्थामा २०७२ मा सहसचिवमा बढुवा भयो । यसपछि केही महिना रक्षा मन्त्रालयअन्तर्गत र केही महिना पाठ्यक्रम विकास केन्द्रमा रहेर काम गरेपछि २०७३ को असोज ५ गतेदेखि हालसम्म परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयमा नियन्त्रकको रूपमा कार्यरत छु ।

२ परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयको मुख्य दायित्व र जिम्मेवारी बारे कार्यालय प्रमुखका रूपमा यहाँको अनुभव कस्तो छ ?

परीक्षा नियन्त्रण कार्यालय आफैँमा अत्यन्त संवेदनशील कार्यालय हो । परीक्षाका लागि प्रश्नपत्र निर्माण, परीक्षा सञ्चालन-व्यवस्थापन, उत्तरपुस्तिका परीक्षण-सम्परीक्षण, नतिजा प्रकाशन र प्रमाणपत्र वितरण जस्ता संवेदनशील कार्य यस कार्यालयले सम्पन्न गर्ने गर्छ । त्यसैले यसको जिम्मेवारी पनि संवेदनशील हुने नै भयो । त्यसमा पनि प्रश्नपत्र निर्माणदेखि नतिजा प्रकाशनसम्म अपनाउनुपर्ने गोपनीयताको पक्ष झन् जटिल छ । अर्को पक्ष यस कार्यालयका प्रायः कामकारबाहीहरूमा केन्द्रदेखि जिल्ला, अझ विद्यालयका शिक्षकसम्म पनि पुग्नुपर्ने भएकाले त्यहाँसम्मको समन्वय आवश्यक रहन्छ । यिनै दायित्व र जिम्मेवारीका बिच कार्य सम्पन्न गर्नुपर्ने अवस्था रहेको छ ।

३ शिक्षा ऐनमा भएको पछिल्लो संशोधनले माध्यमिक तहको परीक्षा व्यवस्थापनमा कस्तो परिवर्तन ल्याएको छ ?

शिक्षा ऐनको आठौँ संशोधनले राष्ट्रिय परीक्षा बोर्ड गठन गरी परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयबाट सम्पादन हुने गरेका कक्षा १० को परीक्षा सञ्चालन व्यवस्थापनका यावत् कामकारबाहीहरू सोही बोर्डबाट क्षेत्र स्तरमा सम्पन्न हुनुपर्ने गरी व्यवस्था गरेको छ । क्षेत्र स्तरमा परीक्षा सञ्चालन व्यवस्थापनका लागि सोही अनुरूपको संगठन संरचना, भौतिक पूर्वाधार, दक्ष जनशक्तिको आवश्यकता पर्दछ । यस्ता पक्षको व्यवस्थापन भइसकेपछि केन्द्रीकृत परीक्षा प्रणाली क्षेत्र स्तरमा परिवर्तन हुनेछ ।

४ आगामी दिनमा माध्यमिक तहको परीक्षा कसरी व्यवस्थापन गर्नु उपुक्त हुन्छ भन्ने लाग्दछ ?

शिक्षा ऐनले कक्षा ९ देखि कक्षा १२ सम्मलाई माध्यमिक शिक्षा मानेको र माध्यमिक शिक्षाको व्यवस्थापनका लागि राष्ट्रिय परीक्षा बोर्ड गठन भएकाले कक्षा १० र कक्षा १२ सम्मको परीक्षाको सञ्चालन व्यवस्थापन बोर्डले नै गर्ने हो । तर तत्कालका लागि कक्षा १० को परीक्षा सञ्चालन व्यवस्थापनको कार्य बोर्डको मिति २०७३।३।१६ को निर्णयानुसार अधिकार प्रत्यायोजन भई परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयले सम्पन्न गर्ने गरेको छ । तत्कालका लागि परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयले सम्पादन गरे पनि ऐनबाट बोर्डले गर्ने भनी किटानी गरेको विषयलाई बोर्डले नै सम्पादन गर्नुपर्ने हुन्छ । त्यसका लागि क्षेत्र स्तरमा परीक्षा सञ्चालन व्यवस्थापनका लागि सोहीअनुरूपको संगठन संरचना, भौतिक पूर्वाधार, दक्ष जनशक्ति आदिको व्यवस्था बोर्डले तत्काल मिलाउनु पर्दछ । कक्षा १२ को परीक्षाको सञ्चालन व्यवस्थापन त बोर्डले तत्कालीन उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद कायम रहेका समयदेखि नै गरिरहेको छ ।

५ परीक्षा तथा मूल्याङ्कन पद्धतिमा के कस्तो सुधार आवश्यक देख्नुहुन्छ ?

हाम्रो परीक्षा प्रणाली पर्याप्त समयसापेक्ष हुन सकेको छैन । उही पुरानै ढाँचा र ढर्रामा हामी छौं । निश्चित सीमामा प्रश्न बनाउने उत्तरपुस्तिकामा परीक्षार्थीबाट उत्तर लेखाउने, परीक्षण गराउने र नतिजा प्रकाशन गर्ने । राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूपअनुरूप पाठ्यक्रम विकास केन्द्रबाट निर्मित पाठ्यक्रमका आधारमा परीक्षा लिने काम मात्र भएको छ । परीक्षा प्रणालीको परिवर्तनतर्फ हाम्रो पर्याप्त ध्यान पुग्न सकेको छैन । यसमा प्रविधिको प्रयोग पनि गर्न सकिन्थ्यो होला, तर त्यसतर्फ उल्लेख्य काम गर्न सकिएको छैन । वास्तवमा परीक्षार्थीको अर्न्तनिहित प्रतिभा पहिचान गर्न सकिने गरी परीक्षा प्रणालीको विकास गर्न आवश्यक देखिन्छ ।

६ अब मुलुकको सङ्घीय संरचनाअनुसार परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयको स्थान कहाँ र कसरी रहनु पर्दछ भन्ने लाग्दछ ?

वर्तमान शिक्षा ऐनबमोजिम प्रत्येक प्रदेशमा बोर्डको शाखा कार्यालय रहने र सोही कार्यालयबाट कक्षा १० को परीक्षा सञ्चालन व्यवस्थापनको काम क्षेत्र स्तरमा हुनुपर्ने देखिन्छ । यसरी हेर्दा कक्षा १० का लागि केन्द्र तहमा छुट्टै परीक्षा नियन्त्रण कार्यालय रहने अवस्था छैन । बोर्डकै मातहतमा प्रत्येक प्रदेशमा शाखा कार्यालयले परीक्षाको काम गर्नुपर्ने देखिन्छ । तर बोर्डले उक्त कार्य सुचारु नगर्दासम्म भने परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयले साबिकमा गरिआएका कामकारबाहीहरू यथावत् रूपमा सम्पन्न गर्नुपर्ने अवस्था रहेको छ ।

समग्रमा हामी अहिले सङ्क्रमण कालीन अवस्थामा छौं । एकातिर कक्षा १० को परीक्षाका लागि परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयले सम्पादन गर्ने गरेका प्रश्नपत्र निर्माणदेखि नतिजा प्रकाशनसम्मका अतिसंवेदनशील र गोपनीय कार्यहरू राष्ट्रिय परीक्षा बोर्डले गर्ने गरी ऐनले व्यवस्था गरेको छ भने अर्कातर्फ बोर्डको प्रत्यायोजित अधिकारबमोजिम ती कार्यहरू परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयले नै गरिरहनुपरेको अवस्था छ । वर्तमान ऐनअनुरूप बोर्डले क्षेत्र स्तरबाट सम्पादन गर्नुपर्ने ती कामहरू बोर्ड आफैंले सम्पादन गर्न सुरु गरेपछि परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयको कार्यको विकल्प अरू नै हुन सक्छ ।

परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयमा हाल कार्यरत कर्मचारीहरू

क्र.सं	दर्जा	नाम,थर	मोवाइल नं.	कैफियत
१	नियन्त्रक	अम्बिकाप्रसाद रेग्मी	९८४१-४८२१९५	regmi.ambika@gmail.com
२	उप-नियन्त्रक	डिल्लीराम लुइटेल	९८४१-३६५५९२	dilkanyam@gmail.com
३	उप-नियन्त्रक	गुरुप्रसाद पौडेल	९७४१३२३५७० ९८६०-९०६२८०	guru.paudel1@gmail.com
४	उप-नियन्त्रक	विजय आचार्य	९८४९-२०९३९४	-
५	उप-नियन्त्रक	नारायणप्रसाद न्यौपाने	९८४१-३२२८४५	-
६	उप-नियन्त्रक	मनोजकुमार ढकाल	९८४४-२१५११६	Mdhakal99@gmail,com
७	उप-नियन्त्रक	गेहनाथ गौतम	९८४१-३१४५७९	geha.gautam@gmail.com
८	उप-नियन्त्रक	होमनाथ न्यौपाने	९८४१-५२५१६७	h_homnath@yahoo.com
९	उप-नियन्त्रक	जगन्नाथ उपाध्याय	९८४९-०६०१६०	gyaliju@yahoo.com
१०	उप-नियन्त्रक	डा.तोयानाथ खनाल	९८४१-७४१४४३	toyakhanalka@yahoo.com
११	बरिष्ठ परीक्षण तथा निरीक्षण अधिकृत	नारायणप्रसाद झा	९८४१-२५७०२६	njha35@yahoo.com
१२	लेखा-नियन्त्रक	बेगनाथ पौडेल	९८४१-५२८४२८	-
१३	शाखा अधिकृत	हरिप्रसाद दाहाल	९८५११-९३३७८	-
१४	शाखा अधिकृत	मन्जु अधिकारी	९८४१-४६८५२७	adhikarimnj@yahoo.com
१५	शाखा अधिकृत	निमप्रकाश सिंह राठौर	९८४८०-४९४६६	ratthour@gmail.com
१६	शाखा अधिकृत	हेमराज खतिवडा	९८४१-४५१२६६	hrkhatiwada@gmail.com
१७	शाखा अधिकृत	नारायणप्रसाद निरौला	९८४१-४७७९३३	nniraula@yahoo.com
१८	शाखा अधिकृत	भूपराज राई	९८४१-३७९०४१	-
१९	शाखा अधिकृत	कृष्णप्रसाद पौडेल	९८४६०-९४८२७	-
२०	शाखा अधिकृत	फणिन्द्रप्रसाद निरौला	९८४१-४३०५८१	fanindraniraula@gmail.com
२१	शाखा अधिकृत	सूर्यनाथ कोइराला	९८४३-१९८५५०	k.suryanath@yahoo.com
२२	शाखा अधिकृत	बिजया भट्टराई	९८५११-०१४८१	nbijaya98@yahoo.com
२३	शाखा अधिकृत	निर्मला निरौला	९८४३०-८४४७९	nirmalaniraula@gmail.com
२४	शाखा अधिकृत	धर्मप्रसाद तिवारी	९८५२०-५२२९४	dptiwari40@gmail.com
२३	शाखा अधिकृत	इन्दु खनाल	९८४१-१७९८१७	khanalindu17@gmail.com
२४	शाखा अधिकृत(काज)	प्रकाशचन्द्र ढुङ्गेल	९८४१-८१८२०७	dhungelpc2006@yahoo.com
२५	शाखा अधिकृत	सविता कार्की घिमिरे	९८५११-९३८१८	
२६	शाखा अधिकृत	टिकाबहादुर कुँवर	९८४१-५३४५७३	tikakunwar73@gmail.com
२७	लेखा अधिकृत	केशव पोखरेल	९८४१-५५२७५९	creativepokhrel@gmail.com
२८	कम्प्युटर अधिकृत	अर्जुन खनाल	९८४९-६१८६६३	arjunkhanal@gmail.com
३९	लेखा अधिकृत	गीताप्रसाद नेपाल	९८४१-२५०७७३	
३०	शाखा अधिकृत	मोहन तण्डुकार	९८४१-२६३५९२	m_tandukar@hotmail.com
३१	लेखापाल	रामहरि कार्की	९८४१-९५४८१३	

३२	ना. सु.	रामबहादुर खत्री	९७५३-००४५२८	
३३	ना. सु.	सीताकुमारी मैनाली	९८४१-६४६०५९	
३४	ना. सु.	बालबिनोद पोखरेल	९८४९-९२५५५६	
३५	ना. सु.	राजकुमार महर्जन	९८४१-९६३२९२	
३६	ना. सु.	उषा आचार्य	९८४१-७८७५०२	
३७	ना. सु. (काज)	विदुरप्रसाद लामिछाने	९८४१६५५७८४	
३८	प्रा.स.	नारायणप्रसाद सुवेदी	९८४६५३५२२५	Nsubedi910@gmail.com
३९	प्रा.स.	सलबहादुर पाण्डे	९८६२-१२७६४७	Spande17@gmail.com
४०	प्रा.स.	फुडोमा शेर्पा	९८४३५२०४६७	
४१	खरिदार	राजेन्द्रप्रसाद घिमिरे	९७४१-२४९७९०	rajendra9741249790@gmail.com
४२	खरिदार	लक्ष्मीकुमारी शर्मा	९८४९-२८१४१९	
४३	खरिदार	अम्बिका फोजु	९८४१-७५३६५४	
४४	टा.ना.सु.	रिता रञ्जितकार (बजिमय)	९८४२९-१७६६६	
४५	टा.ख.	नारायणी पन्थी	९८४३-१५१४२९	
४६	सवारी चालक	बुद्धिलाल श्रेष्ठ	९८४१-९२५८०१	
४७	सवारी चालक	सुमन भण्डारी	९८४१-०३६२७५	
४८	सवारी चालक	गोकुल नगरकोटी	९८०३५-७६०२८	
४९	कार्यालय सहयोगी	कुमारबहादुर अधिकारी	९८४१-७१६८७३	
५०	कार्यालय सहयोगी	कदम अधिकारी	९८४१-३६८९२७	
५१	कार्यालय सहयोगी	बलराम खड्का	९७४१-१६६६४०	
५२	कार्यालय सहयोगी	आशाकाजी महर्जन	९८४१-४१३७०१	
५३	कार्यालय सहयोगी	बमबहादुर अधिकारी	९८४१-५६६९७७	
५४	कार्यालय सहयोगी	बालकृष्ण गाईसी	९८४१-५२६०२३	
५५	कार्यालय सहयोगी	नन्दलाल चौधारी	९८४१-६२६७३१	nanda1981lal@gmail.com
५६	कार्यालय सहयोगी	कबिता सुवेदी	९८६०-१७९८०३	
५७	मेहेत्तर	गंगाबहादुर पोडे	९८०८७-५२७३१	

खण्ड २

समसामयिक शैक्षिक लेखहरु

शिक्षणदेखि परीक्षणसम्म

विश्वनाथ अर्याल
पूर्व नियन्त्रक, पनिका

शिक्षा र परीक्षा एउटै सिक्काका दुई पाटा हुन् । किनभने जुन कुरा सिक्नुपर्ने हो त्यसको निर्धारण शिक्षा अर्न्तगतकै पाठ्यक्रमले तय गरेको हुन्छ भने, कति सिकियो वा कति सिकिएन भन्ने पक्षको पहिचान गर्न परीक्षाको आवश्यकता पर्दछ । जसरी शिक्षण सिकाइमा उत्साह, लगन र मर्यादाको आवश्यकता पर्दछ, परीक्षाबाट पनि यिनै कुराको आवश्यकता महसुस गरिन्छ । जुन समाजमा शिक्षण सिकाइलाई बढी महत्त्व दिने र परीक्षालाई कम महत्त्व दिने गरिन्छ वा यसको ठीक उल्टो गर्ने गरिन्छ,त्यो समाजले स्तरीय एवम् उपयोगी जनशक्तिको कहिल्यै आशा राख्न सक्दैन । परीक्षा शिक्षण सिकाइको अभिन्न अङ्गको रूपमा मानिसको पछि यहाँ परीक्षाको भन्दा बढी चर्चा शिक्षाकै गर्न उपयुक्त ठान्दछु ।

शिक्षा जीवन हो र जीवन नै शिक्षा हो भनेपछि यसले लिने क्षेत्र पनि जीवनसम्मत, जीवनउपयोगी, र जीवन जगतसँग सम्बन्धित भएको हुनुपर्छ, जसले निकै ठूलो क्षेत्र ओगटेको हुन्छ । यसका लागि शैक्षिक प्रशासन एवम् व्यवस्थापन पक्ष र शैक्षिक कार्यक्रम प्रश्नमा दृष्टि पुऱ्याउन जरूरी छ । शैक्षिक गतिविधिलाई व्यवस्थित र मर्यादित बनाउन नियम कानुनको महत्त्वपूर्ण स्थान हुन्छ । ऐन नियम तर्जुमा गर्दा राष्ट्रलाई आवश्यक पर्ने जनशक्ति उत्पादनमा सहयोगी शैक्षिक संगठन र कार्य विधिको अतिरिक्त त्यसलाई ठिक सित व्यवस्थापन गर्ने प्रक्रियाको समेत विचार पुऱ्याएको हुनुपर्दछ ।

शिक्षाले मानिसलाई व्यक्तिको जीवन मापनका लागि आवश्यक पर्ने भौतिक र अभौतिक वस्तुहरू उपलब्ध गर्न आवश्यक पर्ने सामाजिक ज्ञान र सीप मात्र होइन यसले कस्तो जीवन पद्धतिको विकास गर्ने भन्ने जस्ता सवालसँग सम्बन्धित तमाम प्रश्नहरूको समेत सजिलै समाधान गर्न सहयोग पुऱ्याउन सक्नुपर्छ । खास कुरा त के हो भने सिकाइलाई केवल सैद्धान्तिक उपलब्धीको तराजुले मात्र तौलिई निर्माण गर्ने गलत परम्परालाई निर्धक्क भएर त्याग्न सक्नुपर्छ । भौतिक उपलब्धि मात्र शिक्षण सिकाइको अन्तिम लक्ष्य होइन भन्ने कुरा बुझेपछि मात्र समाजमा उपयुक्त क्षेत्रले जिउन प्रत्येक व्यक्तिमा कुनै न कुनै व्यावसायिक दक्षताको आवश्यकता पर्दछ । व्यक्तिको शरीर र मन बिचको सम्बन्ध एवम् शरीर र भावना बिचको सम्बन्ध जस्ता विषय उपयुक्त शिक्षा र परीक्षा प्रणालीले नै व्यवस्थित गर्न सक्ने हुँदा व्यक्ति, विषय र व्यवहारको आपसी सम्बन्ध स्थापित गर्न अति आवश्यक छ ।

सर्वाङ्गीण विकासका लागि स्तरीय शिक्षाको अपरिहार्यता विवाद रहित छ । प्रत्यक्ष अनुभव गर्न सकिने व्यक्तिको शारीरिक विकास, मानसिक विकास, संज्ञानात्मक विकास, भाषिक विकास, संवेगात्मक विकास,

सामाजिक र व्यक्तित्व विकासको सामुहिक उपज नै व्यक्तिको सर्वाङ्गीण विकास हो । प्रत्येक विकास क्रममा सकारात्क एवम् नकारात्मक लक्षणहरू देखिने भएतापनि समय सापेक्ष शिक्षाले नकारात्मक प्रवृत्तितिर लगिहाल्दैन । समयसापेक्ष शिक्षाको प्रस्थान विन्दु भनेकै समय हो । समयलाई सबैभन्दा बलवान शक्तिको रूममा लिइने गरिन्छ । समय भनेको शक्ति, ज्ञान, सीप, अभिवृत्तिको साथै सम्पूर्ण भौतिक र आध्यात्मिक उपलब्धता पनि हो ।

परीक्षा शिक्षण सिकाइको अभिन्न अङ्ग भएको हुँदा नकारात्मक ढङ्गले परीक्षालाई मात्र लिएर टिका टिप्पणी गर्ने हाम्रो पुरानो व्यवहारमा परिवर्तन ल्याउन आवश्यक छ ।

सिकाइका विषय वस्तुहरू आज भोली यति चाँडो परिवर्तन भै रहन्छन् कि प्रायशः आज विद्यालयमा सिकेको विषय भोलीका लागि पुराना र मिति नाघेका औषधि जस्तै हुन जान्छन् । यसको अनुभव हाम्रो जस्तो देशले छिटो गर्न नसके पनि विकसित राष्ट्रहरूले समयमै बुझिसक्छन् । हामी ढीलो बुझ्ने भएर होला ज्ञान र विज्ञानको क्षेत्रमा हामी निकै पछि परिरहेका हुन्छौं । वास्तवमा जुनगतिमा परिवर्तनले फट्को मार्न थाल्छ । त्यही गतिमा हाम्रा विद्यालय शैक्षिक एवम् शैक्षणिक क्रियाकलापले पनि पाइला चाल्न सक्ने हो भने यस्तो खाले समस्याबाट सहजै जोगिन सकिन्छ ।

बदलिदो समाजसँगै एउटा विधि र विधानबाट निर्देशित र नियन्त्रित पाठ्यक्रम समय सीमामा बाँधिएर रहेको छ । यसबाट के पनि बुझ्न सकिन्छ भने विद्यालयबाट प्राप्त उपलब्धि मात्र व्यक्तिको सम्पूर्ण क्षमता मापन गर्ने विषय र विधि हुन सक्दैन । विद्यालयीय औपचारिक शिक्षाबाट उत्तम ठहऱ्याइएकाहरू सबै नै समाजमा उत्पादनशील र उपयोगी नागरिक भएर निस्कन्छन् भनेर भन्न सकिन्न । विद्यालयीय शिक्षामा आधारित परीक्षाले कमजोर देखाइएकाहरू पनि पछि गएर समाजमा प्रशंसनीय र होनहार नागरिक बनेका उदाहरणहरू पनि छन् ।

कुनै पनि व्यक्तिले विद्यालय वा विश्वविद्यालयबाट प्राप्त शैक्षिक उपाधिलाई जीवन शैक्षिक उपलब्धिको रूपमा नलिई त्यसलाई निश्चित समयमा भएको आवधिक मूल्याङ्कनको नतिजाको रूपमा लिने गनुपर्ने हो तर यसो गरेको विरलै देखिन्छ । कुनै पनि तहको परीक्षाको नतिजाबाट व्यक्तिले उपलब्ध गरेको विशिष्ठ, प्रथम, द्वितीय आदि श्रेणीमा प्रभाव क्षेत्र सोही समयावधिका लागि मात्र हुने हुँदा यसलाई सदाका लागि ज्ञान, सीप र क्षमताको हिसाबले एकनासै मानिरहनु व्यक्ति माथि थप अन्याय गरेको हुन जान्छ । त्यसैले यस किसिमको समस्याबाट पार पाउन प्रत्येक प्रमाणपत्रधारीलाई जीवनपर्यन्त शिक्षा, समसामयिक स्वाध्याय ताजकी र पुनरताजकी शिक्षाको आवश्यकता पर्दछ र यसलाई महत्त्वका साथ व्यवहारमा ल्याउन पनि थालिएका उदाहरणहरू पाइन्छन् ।

शैक्षिक प्रशासन र व्यवस्थापन सम्बन्धी नीति नियमहरूले विद्यालयमा सञ्चालित शैक्षणिक कार्यहरूलाई सहयोग पुऱ्याउने हुँदा सबै खाले प्रयासहरू विद्यालय शिक्षा विस्तार गर्न र स्तर अभिवृद्धि गर्ने दिशामा परिलक्षित भएको हुनुपर्दछ । शैक्षणिक कार्यक्रमसँग सीधा सम्बन्ध भएका क्षेत्रहरूमा पाठ्यक्रम, पाठ्य पुस्तक, प्रशिक्षण, सुपरीवेक्षण, अनुगमन मुल्याङ्कन आदि प्रमुख हुन् ।
शैक्षणिक कार्यको प्रभावकारिता तब मात्र एकीन गर्न सकिन्छ जब शिक्षण, सुपरीवेक्षण, अनुगमन हुँदै

मूल्याङ्कनसम्म पुगिन्छ । शिक्षणदेखि मुल्याङ्कन सम्मका क्रियाकलापहरू एक आपसमा उनिएका हुन्छन् । कुनैको पनि छुट्टै अस्तित्व सीमित गराउँदा सही उपलब्धी मूल्याङ्कन गर्न सम्भव हुँदैन । अनि घोकन्ते शिक्षाको आडमा परीक्षामा उत्तीर्ण हुने प्रयासहरू मात्र शिक्षार्थीहरूबाट हुने गर्छ । आन्तरिक मूल्याङ्कनको सही एवम् इमान्दारीपूर्ण उपयोग हुन सके केही हदसम्म समस्या समाधान गर्न सघाउ पुग्न सक्छ । यी पक्ष कमजोर हुन जाँदा अन्तिम परीक्षालाई एउटा ठूलो हाँकको रूपमा लिने गरिन्छ । विद्यार्थीको व्यवहार अवलोकन परियोजनाहरूमा उसले देखाउने सक्रियता र सहभागिता बोल्दा प्रयोग गर्ने शब्दहरूको चयन र विचारको गाम्भीर्यता, संवाद, विवाद, नाटक र खेलकुद जस्ता अतिरिक्त क्रियाकलापमा भएको संलग्नता आदि थुप्रै विषय व्यक्तिको मूल्याङ्कनका लागि सहयोग पुऱ्याउने विषयहरू हुन् । तर यसलाई सबैले उपयोगमा ल्याउन सकेको देखिन्न । यो व्यवहारमा ल्याउन नसक्दा मूल्याङ्कन पूर्णाङ्गी नभई एकाङ्गी मात्र हुन जान्छ र भएको पनि छ । यी कुराहरू शिक्षक तालिममा सुनाइन्छ तर कक्षामा भित्र्याइन्न ।

अर्को कुरा जतिसुकै पाठ्यक्रम, सुपरीवेक्षणमा परीक्षा र मूल्याङ्कन व्यवहारमा ल्याउन खोजे पनि कक्षा शिक्षकले त्यसलाई दरिलो ढङ्गले कार्यान्वयनमा ल्याउन सकेनन् भने उल्लिखित सबैको औचित्य शून्य प्रायः हुन जान्छ । त्यस्तै जतिसुकै उन्नत तालिम दिएता पनि तालिममा सिकेका कुरा कक्षा शिक्षणसम्म पुग्दैन भने तालिमको पनि कुनै महत्त्व हुने भएन । यस्ता समस्याहरूलाई पन्छाएर जीवन्त शिक्षाका लागि शिक्षकको व्यवहार देखि मूल्याङ्कनका क्रियाकलापलाई स्तरीय, विशुद्ध, मर्यादित, सीपमूलक र समाजो पयोगी गर्ने दिशामा शिक्षा शास्त्रीहरूले मार्ग दर्शन गरेका नमुनाहरू प्रशस्तै छन् । (यो सब यहाँ प्रस्तुत गर्न संभव छैन ।) यसको न्यूनतम अवलम्बन गर्दै जाने हो भने पनि हाम्रो शिक्षणदेखि परीक्षण सम्मका क्रियाकलापहरूमा आशातीत सुधारहरू देखिन सक्नेछन् । अस्तु ।

शिक्षालाई प्रभावकारी एवम् गुणस्तरीय बनाऔं

डा सहदेव भट्ट
पूर्व नियन्त्रक, पनिका

वर्तमान समयमा शिक्षा क्षेत्रमा सङ्ख्यात्मक रूपमा निकै प्रगति भएको देखिन्छ । तर गुणात्मक रूपमा हेर्ने हो भने सबै विद्यालयहरूको गुणस्तर समान छैन । यसका विभिन्न कारणहरू छन् । प्रत्येक अभिभावकले आफ्ना बाल-बालिकाहरूलाई राम्रो शिक्षा दिन खोजेको हुन्छ । तर त्यो सम्भव भएको नदेखी सबै अभिभावकहरू प्रसन्न छैनन् ।

कस्तो किसिमको कार्य प्रारम्भ गर्नाले सबै विद्यालयहरूको शिक्षाको गुणस्तर समान हुनसक्छ भन्नेमा विद्वानहरूले पनि ठिक-ठिक भन्न सकेका छैनन् । सबै विज्ञहरू आ-आफ्नो तर्क प्रस्तुत गर्दछन् तर शिक्षामा समान गुणस्तर हुन सकेको छैन । सरकारले शिक्षामा पर्याप्त खर्च गरेको छ र गर्दै पनि छ तर सोचेको जस्तो शिक्षाको स्तर नदेखिंदा त्यति सन्तुष्टि देखिएको छैन । विद्यालयमा आवश्यक पर्ने भौतिक सुविधा पर्याप्त मात्रामा उपलब्ध गराउने प्रयास गरिएको छ तापनि समग्र रूपमा प्रगति भएको देखिंदैन । सभा सम्मेलनहरूमा शिक्षाको स्तर बारे कुरा उठ्ने गर्दछन् । पर्याप्त प्रयास पनि गरिन्छन् । देश विदेशका विज्ञहरू अनेक तर्क प्रस्तुत गर्दछन् , तर शिक्षाको स्तर सबै विद्यालयहरूको समान बनाउन सकिएको छैन ।

हुनुपर्ने कुरा के थियो भने अभिभावकहरूले विद्यालयका निश्चित कक्षासम्म आफ्ना बाल बालिकाहरू पढाएपछि त्यस कक्षाले लिएको उद्धेश्य विद्यार्थीहरूले शत-प्रतिशत आर्जन गरेको हुनुपर्ने तर शत-प्रतिशत विद्यार्थीहरूले तोकिएको उद्धेश्य अनुसार प्रगति गरेको देखिदैंन । हुन त एउटा कक्षाका ५० जना विद्यार्थीहरूलाई हेर्‍यौं भने दुई तिहाई विद्यार्थी सामान्य र कुल सङ्ख्याको छैठौं हिस्सा सामान्यभन्दा माथि र छैठौं हिस्सा सामान्य भन्दा तल हुन्छन् । यो कुरा विद्यार्थीहरूलाई मापन गर्ने सामान्य सिद्धान्त हो । अर्थात् कुनै विद्यार्थीले कक्षामा पढाएको सबै बुझिहाल्छन् र वर्षभरिमा बिर्सदैनन् अनि परीक्षामा पनि राम्रो अङ्क ल्याएर उत्तीर्ण हुन्छन् । कुनै विद्यार्थीहरू कक्षामा पढाएको त्यसबेला सबै जानिसक्छन् तर केही समय पछि बिर्सिहाल्छन् । यस्ता विद्यार्थीहरूले परीक्षाका समयमा धेरै परिश्रम गर्नुपर्दछ । तेस्रो किसिमका विद्यार्थीहरू शिक्षकले पटक-पटक भनेर बडो मुस्किलले याद गर्दछन् र पछि पनि बिर्सिदैनन् । चौथा किसिमका विद्यार्थीहरू कक्षामा शिक्षकले बारम्वार भनेर बडो मुस्किलले याद गर्दछन् तर तुरून्तै बिर्सिहाल्छन् । यसकारण सबै विद्यार्थीहरूलाई समान रूपले ज्ञान दिलाउन र सबैको कक्षाको स्तर समान ल्याउन त सम्भव छैन तापनि कक्षाले तोकेको उद्धेश्य त सबै विद्यार्थीहरूले जान्नुपर्ने अवश्य देखिन्छ तर त्यस्तो हुन सकेको छैन ।

यसकारण के कस्ता तालिमहरू सम्बन्धित शिक्षकहरूलाई दिने जसले गर्दा उहाँहरूबाट यसरी कक्षा सञ्चालन होस् कि विषयको आवश्यक ज्ञान सबै विद्यार्थीहरूलाई समान रूपले होस् । मैले माथि उल्लेख गरे अनुसार सबै विद्यार्थीहरूको ग्रहण गर्ने क्षमता त समान हुँदैन तर न्युनतम हुनुपर्ने ज्ञान र सीप त शत प्रतिशत विद्यार्थीहरूमा हुनै पर्दछ । नत्र भने लगानीअनुसारको प्रतिफल सन्तोषजनक मान्न सकिन्न, विद्यार्थीहरूमा समय व्यर्थमा नष्ट भएको आभास हुन्छ ।

शैक्षिक प्रगतिमा प्रभावकारिता ल्याउन एक वा दुई वर्षले पुग्दैन यसमा लामो समय लाग्छ । विक्रम संवत् २०२८ देखि हालसम्म ४६ वर्ष पुगिसक्दा समेत सोचेअनुसारको शिक्षामा प्रगति देखिन आएको छैन, किनभने एक समयमा गरेको प्रगति पछि गएर थोरै हुन जान्छ । शिक्षामा प्रगतिको त सीमा नै छैन । कति प्रगति गरेर शिक्षामा पूर्ण प्रगति भनिन्छ यो कहिले पनि हुन नसक्ने कुरा हो । तर हामी के भन्न सक्छौ भने प्रत्येक वर्षमा शिक्षामा केही न केही सुधारत अवश्य नै भएको छ । यसमा दुईमत छैन ।

वर्तमान समयमा अन्तर्राष्ट्रिय जगतमा विभिन्न देशहरूले आ-आफ्नो किसिमले शिक्षा सुधारमा आ-आफ्नो क्षमतानुसार प्रगति गर्दै गईरहेका छन् । हाम्रो देशमा पनि चौतारो, रूखको छहारी, छाप्रो, खुला चौरदेखि अर्काको घरमा बाल-बालिका जम्मा गरेर पढाउने परिपाटीसम्म अनि विषय कण्ठ गर्ने प्रवृत्ति आदि जस्ता प्रक्रियाहरू समाप्त भईसकेका छन् । हाल सबै विद्यालयहरूसँग छाप्रो, कच्ची, पक्की जे जसो भएपनि विद्यालयमा विद्यार्थी बस्ने ठाउँ छ । न्यूनतम भएपनि फर्निचर र शैक्षिक सामग्री छ । नयाँ-नयाँ किसिमका तालिमहरू सबै शिक्षकहरूलाई नभए पनि न्यूनतम शैक्षिक योग्यता छ । शिक्षक सेवा आयोगमा सफलता पाउने क्षमता सबैलाई नभए पनि आफूले दिने परीक्षामा उत्तीर्ण भएकै छन् । सबै शिक्षकहरू समान रूपमा दक्ष हुदैनन् । दक्ष शिक्षकहरूले शिक्षा सेवा आयोग पास गरकै छन् , त्यति दक्ष नभएका शिक्षकहरू शिक्षक सेवा आयोगको परीक्षा उत्तीर्ण गर्न सकेका छैनन्

मेरो तात्पर्य के हो भने, सरकार नेपालमा शिक्षाको स्तर वृद्धि गर्न शतत प्रयत्नशील छ । आउँदा केही वर्षहरूमा यस देशको शिक्षाको स्तर उत्कृष्ट हुनसक्ने कुरामा म विश्वस्त छु । किनभने अर्न्तराष्ट्रिय स्तरका दाजोमा शिक्षा पुऱ्याउन सकिएन भने देश पछाडि पर्ने सम्भावना हुन्छ । यसकारण पनि देशको समस्त ध्यान शिक्षाको प्रगतितिर गईरहेको छ । शिक्षाका मुख्य उद्धेश्य भनेको के हो भने, यस देशबाट शिक्षा आर्जित गरी पश्चिमी देशहरूमा उच्च शिक्षा ग्रहण गर्न जाँदा त्यहाँ पनि उत्कृष्ट विद्यार्थी देखियो भने यसले हाम्रो देशको शिक्षाको स्तरको प्रशंसा हुन्छ । आज नेपालमा स्वदेश अथवा विदेशबाट अनुसन्धान स्तर सम्मको उच्च शिक्षा र त्यस पछिका समेत विभिन्न उच्च स्तरिय तालीमहरू गरी हाम्रो देशमा फर्कि आएका देखिन्छन् । यस्ता प्रवुद्ध विज्ञहरूबाट शिक्षामा अझ सुधार कसरी गर्ने भन्ने कुरामा सुझाव लिन सकिन्छ ।

विद्यालय शिक्षाका साथै उच्च शिक्षालाई समेत समसामयिक सुधार गर्दै जाने प्रयत्नहरू समेत भईरहेका हामी देखिरहेका छौं । माथिल्लो स्तरमा सेमेस्टर प्रणालीको थालनी सराहनीय छ । विगतका वर्षहरूमा पनि यो प्रणाली नल्याएको होईन तर त्यत्तिको प्रभावकारी हुन सकेको थिएन । परीक्षणका रूपमा पहिला विश्वविद्यालयमा मात्रै लागु भएपनि क्रमशः सबै ठाउँमा भईदिएमा यसको वैधता सराहनीय हुने विश्वास गरेको छु । शिक्षामा भएको समसामयिक सुधारमा ग्रेडिङ सिस्टम प्रभावकारी हुन गएको छ । यसको अर्थ के हो भने हामी शिक्षाको स्तरलाई अर्न्तराष्ट्रिय स्तरसम्म लाग्ने प्रयास गरि राखेका छौं । यस प्रणालीमा सफलता मिल्नेछ भन्ने कुरामा म विश्वस्त छु ।

अब म बालविकास कक्षादेखि विश्वविद्यालयसम्मको शिक्षा अझ बढी प्रभावकारी कसरी हुनसक्छ भन्नेतिर आफ्ना विचार राख्न गईरहेको छु । बाल विकास शिक्षा आधार हो भन्नुमा आपत्ति नहोला । घरको जग बलियो भयो भने घर बलियो हुन्छ भनेझैँ, शिक्षाको जग बलियो भएमा शिक्षाको स्तर बलियो क्रमशः हुँदै

जान्छ । यसर्थ बालविकास कक्षामा अध्ययन गरेकालाई मात्र कक्षा १ मा भर्ना गर्ने अनिवार्य गर्नुपर्दछ । यसका लागि प्रत्येक विद्यालयमा बालविकास कक्षा हुनु अति आवश्यक छ । यसमा पढाउने व्यक्तिको न्युनतम योग्यता प्रमाणपत्र स्तर तोकिनु पर्दछ र अहिलेको पारिश्रमिकलाई पुनरावलोकन गरी कक्षाको समयलाई समेत पुनरावलोकन गर्नुपर्ने हुन्छ । यसको सुनिश्चितताका लागि स्थानीय सरकार एवम् विद्यालय व्यवस्थापन समितिले विशेष ध्यान दिनुपर्दछ । शैक्षिक प्रमाणपत्रका आधारमा लगातार दश वर्षसम्म उक्त कक्षामा पढाइ सकेकालाई सोही सङ्ख्यामा विज्ञापन आव्हान गरी न्युनतम अङ्क ४० पुर्णाङ्क ल्याउनेलाई स्थायीको सिफारिस गर्नुपर्दछ । यसो भए उनीहरूले पनि निवृत्तिभरण प्राप्त गर्नेछन् । समान योग्यता भएपनि प्राथमिक शिक्षक र बालविकासमा काम गर्ने शिक्षकको पारिश्रमिक र समय फरक छ, यसलाई एकनास गर्नुपर्दछ ।

करीब साढेचार दशक पहिलेदेखि चलिआएको आन्तरिक मूल्याङ्कन प्रकिया परिमार्जन गरी अहिलेको परिप्रेक्षमा विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गर्ने प्रकियामा समावेश गर्नुपर्दछ । अङ्कहरूको लेखाजोखा र यसको महत्त्वबारे सम्बन्धित निकायले कार्यशाला, तालिम आदिको व्यवस्था गर्नुपर्दछ । सरकारले शिक्षामा गरिने खर्चको सधैँ सार्थकता देखियोस् भनि विशेष रूपमा ध्यान दिनु पर्दछ । विभिन्न किसिमका विद्यालयहरू देशमा सञ्चालन भईरहे पनि स्तर समान हुनुपर्ने कुरामा सर्तकता अपनाउनु पर्ने हुन्छ । किनभने प्रत्येक कक्षाको प्रश्नपत्रको स्तर हेर्दा सामान्य रूपमा सबै किसिमका विद्यालयहरूलाई समेत समान लाग्ने किसिमको हुनुपर्दछ । यस प्रकियाले जुनसुकै किसिमका विद्यालयमा विद्यार्थीहरूले अध्ययन गरे पनि उनीहरूले प्राप्त गरेका ज्ञानमा समानता होस् भनी सोचिएको छ ।

सरकारले शिक्षा सुधारमा चासो राखेको कुरा प्रारम्भिक तहदेखि अनुसन्धान तहसम्म पनि प्रत्येक विश्वविद्यालयको स्तरसम्म हुनुपर्दछ । जुन शैक्षिक संस्था वा विश्वविद्यालयको स्तर राम्रो छ त्यो आफैँमा ठिक छ तर केही कारण कुनै संस्था वा विश्वविद्यालयको स्तर सुधार गर्नुपर्नेछ भने समयमै सुधार गर्नुपर्ने हुन्छ । यसो गर्दा यो विश्वविद्यालय राम्रो, यो कलेज राम्रो, यो माध्यमिक विद्यालय राम्रो, यो आधारभूत विद्यालय राम्रो भन्ने कुरा रहँदैन । र जुन विद्यार्थीले जुन संस्थामा अध्ययन गर्दछ । उ निर्धक्क होस् कि मेरो अध्ययन गर्ने संस्था राम्रो छ । यस प्रकियाले विदेशका कलेज वा विश्वविद्यालयहरूमा गएर ठुलो धनराशी खर्च गरी देशका जनतालाई गरीबितिर धकेलिनु पर्दैन । हालको परिप्रेशलाई हेर्ने हो भने अभिभावकले ठुलो धनराशी खर्च गरेर विदेश पठाउने एउटा फेसन जस्तो भई राखेको छ । विदेश गएर पढेर आएका व्यक्ति चाहे त्यो यहाँ पढेकाभन्दा कमजोर होस् ठुला-ठुला पद दिने गरेको देखिएको छ । यो प्रकियालाई घटाउन यहाँको शिक्षाको स्तर वृद्धि गर्नु अपरिहार्य हुन गएको छ । तसर्थ शैक्षिक स्तर वृद्धितर्फ सोची खासगरी माध्यमिक स्तरसम्मको शिक्षालाई प्रभावकारी एवम् गुणस्तरीय बनाउनतिर अग्रसरता लिईने छ भन्ने कुरामा म विश्वस्त छु । धन्यवाद ।

परिवर्तित सन्दर्भमा : परीक्षा तथा मूल्याङ्कनमा सुधार

हर्कप्रसाद श्रेष्ठ
पूर्व नियन्त्रक, पनिका

लेख सार

कार्यक्रमको अन्त्यमा त्यसबाट प्राप्त भएका उपलब्धि, प्रभावकारीता र उपयुक्तताको मापन र त्यसको पृष्ठपोषण लिनु मूल्याङ्कन हो । मूल्याङ्कनले उपलब्धिको लेखाजोखा गर्नका लागि प्रयोग सामग्री, कार्यान्वयन प्रक्रिया, उद्धेश्य पूरा भए, नभएको निर्कौल, प्रभावकारिता र उपयुक्तताको परीक्षण गरी विद्यार्थीको सिकाइ स्तरको पृष्ठपोषण प्रदान गर्ने आधार दिन्छ । अतः मूल्याङ्कन शिक्षण सिकाइको अभिन्न अङ्ग र निरन्तर चलिरहने प्रक्रिया हो । मूल्याङ्कनका विभिन्न प्रक्रियाहरू मध्ये परीक्षा एक साधन हो । मूल्याङ्कनले शिक्षामा भएको लगानी (Input), प्रक्रिया (Process) र उपलब्धि वा परिणाम (Output) को पत्ता लगाउने एक पूर्ण पद्धति (A Complete System) हो । आन्तरिक मूल्याङ्कनका साधनहरू सिकारूको क्षमताको स्थान निर्धाराणात्मक (Placement Evaluation), सिकाइको साथै स्तरको लेखाजोखा गरी सिकाइमा सुधार गराउने निर्माणात्मक (Formative Evaluation), सिकाइमा विशेष कठिनाही भएका लागि निदानात्मक (Diagnostic Evaluation) उपाय गर्ने, र आवधिक रूपमा सिकाइ उपलब्धि हासिल गरेका छन् स्तर पत्ता लगाउने निर्णायात्मक (Summative Evaluation) आदि गर्दछ । विश्वमा शैक्षिक परिणात्मक मूल्याङ्कनका लागि मुख्य दुई आधार लिने गरिएको छ । पहिलो सिकेका ज्ञान, अभिवृत्ति र सीप मापन गरी प्राप्त अङ्कका आधारमा श्रेणी (Divisions System) प्रणाली तथा दोस्रो अक्षराङ्कन (Letters Grade) प्रणाली मूल्याङ्कनका दृष्टिले अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा सर्वाधिक मान्यता प्राप्त अभ्यास मानिन्छ । यसमा औषत, निपुणता र वर्णनमा आधारित श्रेणी निर्धारण गर्ने व्यवस्था रहेको छ । नेपालमा आठ दशकदेखि श्रेणी मापन प्रणाली लागू भइरहेको छ । हाल देशको राजनीतिक व्यवस्था सङ्घीय संरचनाको अवस्थामा जाने भएकाले परीक्षा र मूल्याङ्कन नीति र कार्यक्रममा भएको कमजोर पक्षलाई समय सापेक्ष सुधार गर्ने समय आएको छ । यस लेखमा बदलिदो सन्दर्भमा एकिकृत परीक्षा तथा मूल्याङ्कन नीति कस्तो हुनु पर्दछ भन्ने सवालमा सुधार के कसरी गर्न सकिन्छ प्रस्तुत गर्ने पर्यत्न गरिएको छ ।

मुख्य शब्दावली: मूल्याङ्कन (Evaluation), आयोगहरू (Commissions), श्रेणी मापन वा अङ्काङ्कन (Division System) अक्षराङ्कन (Letter Grading) निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन (Continious Assessment), उदार कक्षोन्नति (Liberal Promotion), निर्धाराणात्मक (Placement Evaluation), निर्माणात्मक (Formative Evaluation), निदानात्मक (Diagnostic Evaluation) निर्णायात्मक (Summative Evaluation)

विषय प्रवेश

शिक्षाको विकाससँगै विश्वमा शिक्षण सिकाइका वाल मनोविज्ञान, शारीरिक विकास मैत्री सिकाइका सिद्धान्त र विधि उपयोगमा ल्याइएका छन् । साथै मूल्याङ्कन तथा परीक्षाका विभिन्न प्रक्रिया अपनाएको पाईन्छ । नेपालमा औपचारिक शिक्षाको विगतको लामो कालखण्ड शिक्षण सिकाइ विषयगत पाठ्य तालिका (Syllabus) का आधारमा चलेकाले लिखित परीक्षा नै मूल्याङ्कनको रूपमा प्रयोग हुँदै आएको थियो ।

रा.शि.प.को योजना (२०२८) ले पाठ्यक्रमा नविनतम सिद्धान्त र प्रक्रिया अपनाइएको र निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन तथा परीक्षामा आन्तरिक र बाह्य परीक्षाको रूपमा अङ्क विभाजन गरिएको थियो । परीक्षा प्रणालीमा गुणस्तरीयता ल्याउन विशिष्टीकरण तालिकाअनुसार प्रश्न पत्र निर्माण गर्ने, नमूना प्रश्नपत्र तयार गरी उत्तर पुस्तिका परीक्षण गर्ने प्रणालीको विकास गरिएको छ । यस प्रणालीले बढी लिखित परीक्षालाई जोड दिएकाले कक्षा र तह पूरा गर्ने अवस्थामा बढी सङ्ख्या अनुत्तीर्ण हुने जसले गर्दा कक्षा दोहोऱ्याउने र विद्यालय छाड्ने दर उच्च रहन गइ शैक्षिक क्षति बढी हुने गरेको छ । नेपालमा बिगतको शिक्षण सिकाइ र परीक्षा तथा मूल्याङ्कन आवधिक परीक्षाको अङ्काङ्कनका आधारमा श्रेणी मापन गर्ने प्रचलन रहन गएको पाईन्छ । यस प्रणालीमा भएका कमी कमजोरी पक्षलाई सुधार गरी समय सापेक्ष सुधार गर्न दशकौंदेखि विभिन्न आयोग तथा समिति गठन भइ सुझाव पेश भएको छ । विभिन्न योजना तथा कार्यक्रममा मूल्याङ्कन पद्धतिमा सुधार गर्ने लक्ष्य र रणनीति रहेका छन् । उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद्लाई राष्ट्रिय परीक्षा बोर्ड गठन गरी समायोजन गरिसकेको अवस्था छ । यस बोर्डले माध्यमिक तहको प्राविधिक तथा व्यवसायिक विद्यालय र माध्यमिक तहको कक्षा १०, कक्षा ११ र १२ समेत्को परीक्षा व्यवस्थापन, सञ्चालन र प्रमाणीकरण गर्ने गराउने व्यवस्था भएको छ । विभिन्न समयमा परीक्षासम्बन्धी सुधार गर्न गठित आयोग तथा समितिहरूले दिएका सुझावहरू कार्यान्वयन गर्ने सन्दर्भमा आधारभूत तहमा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कनका माध्यमबाट उदारकक्षोन्नति र कक्षा १० को एस.इ.इ.परीक्षामा अक्षराङ्क प्रणाली लागू गरिँदै आएको छ । त्यस्तै गरी अन्य परीक्षा सुधारका कार्यहरू पनि गरिदै आएको छ । परीक्षा र मूल्याङ्कनमा देखिएका समस्या र चुनौतिहरू हटाई सुधार गर्न विभिन्न समयमा गठित आयोगहरू र समितिहरूले के कस्ता सुझावहरू दिएका थिए, के कति कार्यान्वयन भए संक्षिप्तमा पुनरावलोकन गरिएको छ ।

परीक्षा तथा मूल्याङ्कन सुधारका लागि गरिएका पहल

विभिन्न समयमा शिक्षाको सुधार गर्न गठन गरिएका आयोग तथा समितिका सुझावहरूले मूल्याङ्कन प्रक्तिमा सुधार गर्ने दिइएका सूझाहरूको आधारमा गरिएका प्रयत्न संक्षिप्तमा देहायबमोजिम रहेको छ ।

१. राष्ट्रिय शिक्षा योजना आयोगः (वि.सं. १९९०-२०२७) मा शैक्षिक सुधार गर्नका लागि वि.सं.२००७ सालको प्रजातन्त्र बहाली पश्चात शिक्षालाई प्रजातन्त्रको मूल सिद्धान्त स्वीकार गरिपछि नेपाल सरकारले शिक्षासम्बन्धी सुविधाहरूको निरीक्षण र विस्तार गर्न संवत् २००९ सालमा एक शिक्षा समिति खडा गरी देशव्यापी शिक्षाको योजना तयार गर्न तत्कालीन शिक्षा बोर्डका अध्यक्ष सरदार रूद्रराज पाण्डेको अध्यक्षतामा एक राष्ट्रिय शिक्षा योजना आयोग गठन (Nepal National Education Planning Commission, NNEPC, 2011) गरिएको थियो । प्रमुख सल्लाहकारको रूपमा अमेरिकाका ओरिगन विश्वविद्यालयका प्रोफेसर डा. ह्युग.बी.उड रहेका थिए । आयोगले कार्यसम्पन्न गरी संवत् २०११, फागुनमा शिक्षा मन्त्रीलाई प्रतिवेदन बुझाएको थियो । प्रतिवेदनमा पहिलो विद्यालय तहदेखि उच्च शिक्षासम्मको पूर्वाधार विकास, स्थापना र सुधार गर्ने कार्य प्रारम्भ भएको थियो । शिक्षाको विकासका लागि योजना बनाई बैदेशिक अमेरिकी आर्थिक सहयोग र प्राविधिक अनुदान प्राप्त भएको थियो । पाठ्यक्रमको संक्षिप्त रूपरेखा विषयहरूको सँगठन, पाठ्यविषयको क्षेत्रसमेत् निर्धारण प्राथमिक, माध्यमिक, उच्च शिक्षा र प्रौढ शिक्षाको पाठ्यक्रम र शैक्षिक साधन आधारमा शिक्षण सिकाइ र आवधिक परीक्षाको अङ्कनका आधारमा श्रेणी मापन गर्ने प्रचलन रहन गएको पाईन्छ ।

२. सर्वाङ्गीण राष्ट्रिय शिक्षा समितिको गठन : वि.सं २०१७ सालको राजनैतिक परिवर्तपछि देशमा शिक्षामा उर्लदो जनलहरलाई सम्बोधन गर्न वि.सं २०१८ साल बैशाख १५ गते तत्कालीन शिक्षा मन्त्री श्री विश्वबन्धु थापाको अध्यक्षतामा एक सर्वाङ्गीण राष्ट्रिय शिक्षा समितिको गठन भयो । उक्त समितिले मिति २०१८।३।१५ मा प्रतिवेदन पेश गरेको थियो । प्रतिवेदनले देशभर एकै प्रकारको शिक्षा प्रणाली कायम गर्ने, एकै माध्यम, प्राथमिक शिक्षा निःशुल्क र अनिवार्य गर्ने, प्राविधिक शिक्षामा जोड दिने, संस्कृत शिक्षालाई जोड दिने, सीपमूलक साक्षरता कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने, शिक्षामा सरकारको नियन्त्रण रहने र उच्च शिक्षामा परिवर्तन ल्याउने आदि सिफारिस गरेको थियो । कक्षागत पाठ्यक्रमको संक्षिप्त विषयगत ढाँचा सिलेवस (Syllabus) तोकेको थियो । परीक्षा विधि मौखिक र लिखितका आधारमा कक्षा चढाउने गर्नुपर्ने मात्र उल्लेख गरेको छ । शिक्षा ऐनको मस्यौदा र प्राथमिक तथा माध्यमिक शिक्षा व्यवहार विधि (Education Code) स्वीकृत गरी लागू गरिएको थियो ।

३. राष्ट्रिय शिक्षा पद्धतिको योजना: विद्यालय स्तरमा शैक्षिक मापदण्डका आधारमा पाठ्यक्रम विकास गर्ने प्रावधान राष्ट्रिय शिक्षा पद्धतिको योजना, (२०२८-२०३२) ले सुरूवात गरेको हो । यस योजनाले "आन्तरिक र बाह्य परीक्षा" मूल्याङ्कनका अङ्कभार छुट्टाइएको थियो । जसअनुसार आन्तरिक मूल्याङ्कनलाई निरन्तर प्रक्रियाको रूपमा तहगत र कक्षागत रूपमा तलको तालिकाअनुसार विभाजन गरिएका थियो । एकाइ, त्रैमासिक परीक्षा र अन्तिम वार्षिक परीक्षाका साथै प्राथमिक तहको कक्षा ३ मा जिल्ला स्तरीय, नि.मा.वि. तहको कक्षा ७ मा अञ्चल स्तरीय र मा.वि. कक्षा १० को जिल्लास्तरी ल्याकत (Test) बाह्य परीक्षासमेत् उत्तीर्ण हुनुपर्ने व्यवस्था गरिएको थियो ।

तहगत मूल्याङ्कन तालिका

मूल्याङ्कन	प्राथमिक तह			नि.मा.वि.तह				मा.वि.तह		
आन्तरिक मूल्याङ्कन	कक्षा १	कक्षा २	कक्षा ३	कक्षा ४	कक्षा ५	कक्षा ६	कक्षा ७	कक्षा ८	कक्षा ९	कक्षा १०
अङ्क प्रतिशत	२५%	२५%	२५%	१०%	१०%	१५%	१५%	५%	१०%	१०%
अन्तिम परीक्षा	२५%			५०%				७५%		
जम्मा	**१००%**			**१००%**				**१००%**		

प्राथमिक तहको आन्तरिक मूल्याङ्कनको अङ्क विभाजन

मूल्याङ्कनको प्रकार	सङ्ख्या वा पटक	अङ्कभार	अङ्कभार प्रतिशत
१. त्रैमासिक	३	१०	३०%
२. निरीक्षण वा अवलोकन	निरन्तर	२०	२०%
३. अन्तिम परीक्षा	१	५०	५०%

नि.मा.वि. तथा मा.वि. तहको आन्तरिक मूल्याङ्कन तालिका

मूल्याङ्कनको प्रकार	सङ्ख्या वा पटक	अङ्कभार	अङ्कभार प्रतिशत
१. एकाइ परीक्षा	४	५	२०%
२. निरीक्षण	निरन्तर	१०	१०%
३. गृहकार्य	निरन्तर	१०	१०%
४. त्रैमासिक परीक्षा	२	१०	२०%
५. अन्तिम परीक्षा	१	४०	४०%
जम्मा		७५	१००

४. पूर्णावधि मूल्याङ्कन समितिले दिएको सुझाव र कार्यान्वयनः रा.शि.प.को योजना (२०२८-२०३२) को पूर्णावधि मूल्याङ्कन गर्न राष्ट्रिय शिक्षा समितिका सदस्य सचिवको संयोजकत्वमा (२०३४) एक मूल्याङ्कन समिति गठन भएको थियो । उक्त समितिले पूर्णावधि मूल्याङ्कनको प्रतिवेदन २०३६ मा पेश गरेको थियो । सोही प्रतिवेदनका आधारमा शिक्षा ऐन, नियम संशोधन गरिनुका साथै तिनै तहको पाठ्यक्रम परिमार्जन गरी २०३८ सालदेखि लागू गरिएको थियो । नयाँ तहगत संरचना प्राथमिक कक्षा १ देखि ५ सम्म, नि.मा.वि. कक्षा ६ र ७ कायम गरिनुका साथै पूर्ण व्यावसायिक विद्यालयहरूलाई अन्य साधारण विद्यालयमा परिणत गरी १०० पूर्णाङ्कको एक व्यावसायिक विषय राख्ने गरी परिवर्तन गरिएको थियो । परीक्षा तथा मूल्याङ्कनमा तहगत बाह्य परीक्षा कक्षा ५ मा लिने र व्यावसायिक विषय प्रयोगात्मक आन्तरिक २५ प्रतिशत कायम गरिएको र अन्य विषयहरूको मूल्याङ्कनको अङ्कभार कम गरी र विद्यालयको अन्तिम परीक्षामा मात्र जोडी नतिजा प्रकाशन गर्ने व्यवस्था गरिएको थियो ।

५. राष्ट्रिय शिक्षा आयोगको २०४९ को प्रतिवेदनले पेश गरेका सुझावहरूः वि.सं. २०४६ सालको प्रजातान्त्रिक जनआन्दोलन पछि वि.सं.२०४७ सालमा शिक्षामा देखिएका समस्याहरू पत्तालगाई सुधार गर्न सुझाव सङ्कलन गर्न शिक्षा मन्त्रीको अध्यक्षतामा एक राष्ट्रिय शिक्षा आयोगको गठन भई २०४९।३।१४ मा प्रतिवेदन पेश गरेको थियो । आयोगको कार्यक्षेत्रको बुँदा १३ मा परीक्षा पद्धति र परीक्षा सञ्चालन रहेको छ । शिक्षाको राष्ट्रिय नीति अन्तर्गत शिक्षाको गुणस्तरको सम्बर्द्धनको बुँदा (ङ) मा विद्यार्थी मूल्याङ्कनको परिपाटीलाई स्तरीय र समसामयिक बनाई परीक्षालाई व्यवस्थित र नियमित बनाउने भन्ने उल्लेख भएको छ ।

(१) प्राथमिक शिक्षासम्बन्धीः सुझावको बुँदा (पृष्ठ ३०) मा प्राथमिक विद्यालयका बालबालिकाहरूको मूल्याङ्कन गर्ने नियमित परिपाटी बसाल्नु पर्दछ । यसो गर्दा गृहकार्य, मौखिक कार्य र अतिरिक्त क्रियाकलापमा संलग्नताका साथै पाठको अन्त्यमा कक्षा परीक्षा लिइ सोको अभिलेख राख्ने व्यवस्था हुनुपर्छ । अको बुँदा नं १५ मा कक्षा ३ को अन्त्यमा प्र.अ. र स्रोत केन्द्रका प्र.अ. समेतको समितिले लिखित र मौखिक अन्तर्वार्ताद्वारा मूल्याङ्कन गरी विद्यार्थीको स्तर निर्धारण गरेर परीक्षाको आधार सहत परीक्षाफल जि.शि.का.मा पठाउने व्यवस्था गर्नु उपयुक्त हुनेछ । बुँदा नं (१६) मा कक्षा ४ र ५ मा प्रयोगात्मक तथा लिखित परीक्षाका आधारमा मूल्याङ्कन गर्न उपयुक्त हुन्छ र कक्षा ५ को अन्तिम परीक्षा जिल्ला स्तरमा सञ्चालन गर्ने व्यवस्था हुनु पर्दछ ।

(२) माध्यमिक तथा उच्चमाध्यमिक शिक्षासम्बन्धीः सुझाव नं (९) मा एसएलसी परीक्षासम्बन्धी व्यवस्था गर्नु पर्दछः (क) एउटै पाठ्यक्रम लागू हुने हालको स्थितिमा केन्द्रिय तहमा परीक्षाको तयारी गरी क्षेत्रीय तहमा परीक्षा सञ्चालन गर्ने, उत्तरपुस्तिका परीक्षण तथा नतिजा प्रकाशन गर्ने आवश्यक व्यवस्था मिलाउनु पर्छ । (ख) प्रश्नपत्र निर्माण, उत्तर पुस्तिका परीक्षण, परीक्षा सञ्चालन, परीक्षाफल प्रकाशन व्यवस्थामा सुधार गर्न उपयुक्त व्यवस्था गरिनुपर्छ । (ग) विभिन्न विषयहरूको समितिको व्यवस्था हुनुपर्छ । (घ) कम्पार्टमेण्टलको व्यवस्था केही वर्ष कायमै राखिनुपर्छ । (२८) कक्षा ११ र १२ को अन्त्यमा लिइने बाह्यपरीक्षाका आधारमा विद्यार्थीको शैक्षिक उपलब्धि मापन गरी उपाधि प्रदान गरिनुपर्छ । विषयको प्रकृति हेरी २ वर्ष बाह्य परीक्षाको प्रणाली वा सेमेष्टर प्रणाली तथा आन्तरिक मूल्याङ्कनको व्यवस्था पनि लागू गर्न सकिने व्यवस्था हुनुपर्छ । प्रतिवेदनको १३ औं तथा अन्तिम अध्याय विविध अन्तर्गत खण्ड (ग) मा

पाठ्यक्रम पाठ्यपुस्तक तथा मूल्याङ्कन खण्डमा देहायका मूल्याङ्कनका लागि सुझावका बुँदाहरू (पृष्ठ १९८) रहेका छन् ।

(१) मूल्याङ्कन (परीक्षा) लाई पठन पाठनको साथै वर्षभरि नै चलिरहने एउटा नियमित सकारात्मक शैक्षिक कियाकलापको रूपमा लिइनु पर्दछ । यसका लागि मासिक, द्वैमासिक वा त्रैमासिक परीक्षा लिने व्यवस्था हुन उपयुक्त हुनेछ ।

(२) प्रत्येक विद्यार्थीको शैक्षिक तथा अतिरिक्त कियाकलाप समेतको प्रगति विवरण राख्ने गर्नुपर्छ ।

(३) परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयलाई एउटा दरिलो स्वायत्त संस्थाको रूपमा सञ्चालन र विकास गरिनुपर्छ । परीक्षा सञ्चालनमा सुधार, नमूना प्रश्नहरूको बैङ्क खडा गर्ने, अनुसन्धान गर्ने, स्तरयुक्त प्रश्नहरू बनाउने जस्ता विकासमुखी काम पाठ्यक्रम विकास केन्द्रबाट गराइनु पर्छ ।

(४) परीक्षा र मूल्याङ्कन दक्ष व्यक्तिहरूबाट गराउनुपर्ने भएकाले विषय विशेषज्ञको व्यवस्था र दक्ष जनशक्ति विकास गर्नु र तिनैबाट परीक्षालाई स्तरयुक्त बनाउने कार्य गराउनु आवश्यक छ ।

(५) अनौपचारिकबाट औपचारिक वा व्यावसायिक शिक्षा प्रवेशका लागि पनि प्रवेश परीक्षाको विकास गरिनुपर्छ ।

(६) उच्च शिक्षा प्रवेशका लागि स्तरयुक्त प्रश्नपत्रको निर्माण, परीक्षण र सञ्चालनतर्फ ठोस कदम चालिनु पर्दछ ।

(७) आगामी वर्षहरूमा सेमेष्टर प्रणालीलाई पुनः कार्यान्वयन गर्नेबारे सम्बन्धित विषयका दक्षहरूले चिन्तन मनन गरी एउटा कार्यक्रम बनाइ लागू गर्नेतर्फ विचार गर्नुपर्दछ ।

(८) लिखित र निवन्धानात्मक परीक्षा बाहेक गृहकार्य, पुस्तक समीक्षा, कक्षा निरीक्षण, मौखिक मूल्याङ्कन आदि विधिहरू प्रयोग गर्नुपर्छ । साथै निबन्धात्मक परीक्षालाई वस्तुगत बनाउने उपायहरूतर्फ पनि कदम चालिनुपर्छ ।

(९) विद्यार्थीको मूल्याङ्कन हरेक तहमा मासिक, त्रैमासिक, अर्ध वार्षिक र वार्षिक परीक्षाको संयुक्त आधारमा गरिनु उपयुक्त हुन्छ ।

(१०) मूल्याङ्कनले शिक्षण पद्धतिको पनि लेखाजोखा गर्ने भएको हुँदा शिक्षकको मूल्याङ्कनमा पनि पढाउने विषयका विद्यार्थीहरूको शैक्षिक उपलब्धिलाई आधार बनाइनु उपयुक्त हुन्छ ।

(११) विभिन्न विषयमा अनुत्तीर्ण हुने विद्यार्थीहरूले धेरै वर्षसम्म केही पत्रको मात्र परीक्षा दिने हालको प्रचलनमा सुधार गर्नुपर्छ ।

६. उच्चस्तरीय राष्ट्रिय शिक्षा आयोगको प्रतिवेदन २०५५: शिक्षा प्रणालीमा सुधार गरी २१ औ शताब्दीसँग प्रतिस्पर्धा गर्नसक्ने जनशक्ति तयार गर्नका लगि समयसापेक्ष नीति तयार पारी प्रतिवेदन पेश गर्न तत्कालीन शिक्षा मन्त्रीको अध्यक्षतामा १९ सदस्यीय र पछि अन्य थप सदस्य ७ जना र थप आमन्त्रित सदस्य ११ जनासमेतको मिति २०५४।१।१२ मा एक उच्चस्तरीय राष्ट्रिय शिक्षा आयोगको गठन भएको थियो । आयोगले विभिन्न मितिमा कार्यअवधि थप गर्दै मिति २०५५।२।३१ मा प्रतिवेदन पेश गरेको थियो । आयोगको २० ओटा कार्यक्षेत्रमा परीक्षा तथा मूल्याङ्कन पनि रहेको थियो । आयोगले परीक्षा तथा

मूल्याङ्कनसम्बन्धमा औल्याएका समस्या र मुद्धाहरू र समाधान गर्न दिइएका सूझावहरू देहायबमोजिम रहेका छन् ।

आयोगले औल्याएका मुख्य समस्या र मुद्धा तथा समाधान गर्ने सुझावहरू: (१) प्राथमिक शिक्षा (पृष्ठ १७) को प्रमुख समस्या र मुद्धा बुँदा ३ (पृष्ठ २०) मा "यस तहमा पटक पटक लिइने औपचारिक परीक्षाको नतिजालाई आधार बनाई कक्षा चढाउने वा दोहोऱ्याउन लगाउने गरिन्छ । प्रारम्भिक कक्षाहरूको मुख्य उद्धेश्य विद्यालय आउने बानी बसाल्ने, सिकाइप्रति उत्प्रेरित गर्ने र उपल्ला कक्षाहरूको निम्ति तयार हुनु पर्नेमा सो नभइ बढी विषय बस्तुप्रधान वा प्राज्ञिक खालको हुन पुगी असफलताको कारण बनेको छ" । उक्त समस्याको सूझावका लागि सुझावको बुँदा नं ६ (पृष्ठ २४) "कक्षा दोहोऱ्याउन र विद्यालय छाड्ने अवस्थाबाट सृजित शैक्षिक क्षतिलाई घटाई विद्यालयमा टिकाई राख्न कक्षा १ देखि ३ सम्म उदारकक्षोन्नति व्यवस्था गर्नुपर्छ । उपलब्धिको लेखाजोखा गर्नका लागि वार्षिक परीक्षाका साथै मासिक परीक्षा, लिखित वा मौखिक परीक्षा र गृहकार्य, उपस्थिति र अभिलेखसमेत्लाई आधार बनाउनु पर्छ" ।

(२) माध्यमिक शिक्षाका परीक्षा र मूल्याङ्कनसम्बन्धमा: राष्ट्रिय शिक्षा आयोगको प्रतिवेदन २०४९ मा औल्याएको समस्यालाई उल्लेख गर्दै उक्त समितिले दिएको सुझाव कार्यान्वयन गरी सुझावको बुँदा नं १४ मा परीक्षा शीर्षकमा देहायबमोजिम सुझाव दिइएको छ । (क) नि.मा.वि. तहको कक्षा ८ को परीक्षा जिल्लास्तरीय हुने व्यवस्था कायमै राखी अन्य परीक्षाहरू विद्यालयले नै लिने व्यवस्थालाई प्रभावकारी बनाउने । (ख) हालको एसएलसी परीक्षालाई क्षेत्रीय तहमा सञ्चालन गर्ने व्यवस्था हुन र प्रश्नपत्र परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयबाट उपलब्ध हुने व्यवस्था उपयुक्त हुनेछ । त्यस स्थितिमा विद्यालय स्तरको अन्तिम परीक्षाको रूपमा लिइने कक्षा १२ को परीक्षा प्रतिस्थापित हुन जानेछ ।

(३) उच्च माध्यमिक शिक्षासम्बन्धमा: मुख्य समस्या तथा मुद्धामा बुँदा नं २४ मा परीक्षामा केन्द्रीकरण अन्तर्गत "कक्षा ११ र १२ परीक्षा परिषद्द्वारा अलग अलग रूपमा अन्तिम परीक्षा लिइदै गरेको पाइन्छ । यसबाट एकातिर परीक्षा सञ्चालन तथा व्यवस्थापनमा परिषद्ले निकै ठुलो भार बहन गनुपर्ने भएको छ भने अर्कोतिर परीक्षा सञ्चालनलाई केन्द्रीकरण गरिएको देखिएको छ" । समस्या समाधानको लागि सुझाव बुँदा नं ४२ को परीक्षा शीर्षकमा देहायका सुझावहरू दिइएको छ । (क) उच्च माध्यमिक शिक्षाको परीक्षामा सुधार गर्ने क्रमलाई प्रवेशिका र स्नातक तहको परीक्षा प्रणाली सुधार गर्ने क्रमसँग तलमेल हुने गरी अगाडि बढाउनु पर्छ । (ख) कक्षा ११ को परीक्षा क्रमशः स्थानीय तहबाट सम्पन्न गर्ने नीति लिनुपर्छ । (ग) परीक्षा सञ्चालन क्रममा स्थानीय प्रशासनहरूको अधिकतम सहयोग जुटाउने प्रयास गर्नुपर्छ । (घ) परीक्षाको निम्ति प्रश्नपत्र निर्माण, संसोधन तथा संपरीक्षण कार्यमा प्राज्ञिक तथा विशेषज्ञ टोलीको संलग्नता र जिम्मेवारी बढाउनु पर्छ । (ङ) उत्तरपुस्तिका परीक्षणका लागि सम्बन्धित विषयका परीक्षकहरूको विषयगत सूचि बनाई त्यसका आधारमा परीक्षण गराउने व्यवस्था हुनुपर्छ । (च) प्रश्नको ढाँचामा विषयको प्रकृति अनुसार केही भिन्नता रहेपनि सकभर एकरूपता अवलम्वन गर्नुपर्छ । प्रश्नहरू भरसक वस्तुगत प्रकृतिको हुनुपर्छ । (छ) माध्यमिक र उच्च मा.वि.को परीक्षा एउटै निकायबाट सञ्चालन कार्यनीति बनाइनु पर्छ ।

७. शिक्षासम्बन्धी उच्चस्तरीय कार्य समितिको प्रतिवेदन २०५८: तत्कालीन राष्ट्रिय शिक्षा आयोगका सदस्य श्री निर्मल प्रसाद पाण्डेको अध्यक्षतामा मिति २०५८।२।२९ मा गठित ५ सदस्यीय समिति गठन भएको

थियो । समितिले आफ्नो कार्य सम्पन्न गरी मिति २०५८।३।१३ मा १७ ओटा मुख्य विषय शीर्षक र २९ बुँदामा परीक्षा सुधार गर्ने देहायको रणनीति तथा कार्यनीतिको सिफारिस गरेको थियो । रणनीति/ कार्यनीति (१) कक्षा १ देखि ५ सम्म निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीअनुसार कक्षा चढाइने (Liberal Promotion Policy) व्यवस्था गरिने र कक्षा ५ को अन्त्यमा अङ्ग्रेजी, नेपाली, गणित विषयमा जि.शि.का.द्वारा निर्धारित नमुना प्रश्नको आधारमा सम्बन्धित विद्यालयले परीक्षा लिनेछ । यस्तो परीक्षा समेतमा कुनै शुल्क लिन पाइने छैन । (२) नि.मा.वि. तहको अन्तिम परीक्षा जिल्लास्तरीय हुनेछ । उक्त परीक्षा तोकिएको माध्यमिक विद्यालयको सुपरीवेक्षणमा लिइनेछ । (३) उच्च माध्यमिक शिक्षालाई विद्यालय शिक्षा भित्र समायोजन गरी राष्ट्रभर एकै मापदण्डको ११ र १२ कक्षा सञ्चालन भई एकै प्रकारको परीक्षा प्रणाली लागू भएपछि एसएलसी परीक्षालाई क्षेत्रीयस्तरमा विकेन्द्रीत गरिनेछ । (४) विद्यालयको उपलब्धिलाई मापन गर्ने र शिक्षामा सुधार ल्याउने उद्धेश्यले आवधिक रूपमा प्रत्येक तहका विद्यार्थीहरूको राष्ट्रिय उपलब्धि मापन (National Assesment Study) गरी शिक्षा पद्धतिको अनुगमन गर्ने प्रथा बसालिने छ । यस्तो अध्ययन शिक्षा मन्त्रालयको आफ्नो संयन्त्रबाट गर्ने गराउने नीति लिइनेछ ।

कार्ययोजनाको आधार (१) कक्षा १ देखि ५ सम्म निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली लागू गर्न आवश्यक तयारी गर्ने, निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन अनिवार्य गर्ने र शैक्षिक सत्र २०५९ बाट सुरु गर्ने र यसका लागि आवश्यक तयारी पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले तत्काल सुरू गर्नेछ (२) नि.मा.वि. तहको जिल्लास्तरीय परीक्षा कायमै राखी मा.वि. तह पार गराउनेसम्बन्धित माध्यमिक विद्यालयले सञ्चालन, रेखदेख गर्ने कार्य जि.शि.का.ले तोक्नेछ । यो कार्य यसै शैक्षिक सत्रदेखि थालनी गरिनेछ । (३) एसएलसी परीक्षालाई क्षेत्रीयस्तरमा सञ्चालन गर्ने शिक्षा मन्त्रालयको दीर्घकालीन योजनाअन्तर्गत राख्नेछ । (४) कक्षा ११ को परीक्षा सम्बन्धित विद्यालयले नै लिने, कक्षा १२ को परीक्षालाई माध्यमिक तहको अन्तिम परीक्षाको रूपमा गर्न शिक्षा मन्त्रालय र उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद्ले तत्काल कार्य सुरु गर्नेछन् । प्रवीणता प्रमाणपत्र कलेजबाट विस्थापन भई नसक्दासम्म भने कार्य पूर्ववत् रूपमा हुनेछ । (५) तहगत रूपमा विद्यार्थीको उपलब्धि मापन गरी शैक्षिक प्रणालीको अनुगमन गर्ने कार्य शिक्षा मन्त्रालयको नियमित कार्यभित्र पार्न शिक्षा मन्त्रालयले आवश्यक गृहकार्य सुरू गर्नेछ ।

८. उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद्बाट परीक्षा सुधारसम्बन्धी गरिएका पहल

उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद् ऐन २०४६ बाट गठित उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद् अन्तर्गत सञ्चालन हुने परीक्षा प्रणालीमा सुधार गर्न २०६० साल आसार १८ गते श्री चन्द्रबहादुर खड्का (पूर्व परीक्षा नियन्त्रक, परीक्षा नियन्त्रण कार्यालय को संयोजकत्वमा ५ सदस्यीय एक परीक्षा व्यवस्थापन सुधार सुझाव समिति गठन भएको थियो । दोस्रो पटक २०६४ साल कार्तिक १९ गते डा. यादव प्रसाद लामिछानेको संयोजकत्वमा ३ सदस्यीय परीक्षा प्रणाली सुधार टोली गठन गरेको थियो । तेस्रो उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद्को मिति २०६८।३।२१ गते बसेको बैठकको निर्णयले प्राध्यापक श्री विजय सिलवाल, त्रि.वि.वि.को संयोजकत्वमा ५ सदस्यीय एक परीक्षा सुधार सुझाव समिति गठन गरेको थियो । समितिले आफ्नो कार्य क्षेत्र तोकी ५ चरणमा परीक्षासम्बन्धी ऐन, नियम, विनियमहरूको अध्ययन, पूर्व गठित समितिहरूले दिएको परीक्षासम्बन्धी सुझाहरू र कार्यान्वयनको अवस्था, सरोकारवालाहरूसँगको छलफल तथा अन्तरक्रियाबाट समस्याहरूको पहिचान, समस्या समाधान गर्ने बिकल्प र उपायहरूको खोजी रणनीति योजना सहितको

प्रतिवेदन बुझाइएको थियो । २०६५ साल जेष्ठ ५ गते कपिलवस्तुको एक विद्यालयमा कक्षा ११ को परीक्षा सञ्चालन भइरहेको केन्द्रमा सुपरीक्षकले कडाइ गरेका कारण परीक्षार्थीले उत्तर पुस्तिका च्याती परीक्षा बहिष्कार गरेको घटना छानविन गर्न सह-प्राध्यापक श्री माधवप्रसाद न्यौपाने सहितको ३ सदस्यीय कार्यदलले दिएको छानविन प्रतिवेदनमा पनि परीक्षा सञ्चालन गर्न ७ ओटा महत्त्वपूर्ण सुझाव दिएको देखिन्छ । त्यस्तै गरी २०६६ सालमा सञ्चालन भएको कक्षा १२ को लेखा र गणित विषयको प्रश्नपत्र परीक्षा हुने दिन भन्दा अगाडि नै परीक्षा केन्द्रबाट बाहिरिएको पत्ता लागेपछि २०६६ साल बैशाख २४ गते बसेको सञ्चालक समितिबाट प्रा.डा. उपेन्द्र कुमार कोइराला उपाध्यक्ष उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद्को संयोजकत्वमा गठित ७ सदस्यीय छानविन समितिले छानविन गरी दोषी शिक्षक पत्ता लगाई कारबाही अगाडि बढाउन पेश गरिएको प्रतिवेदनमा पनि परीक्षा सञ्चालनमा भएका कमजोरी पक्ष पत्ता लागेकाले सुधार गर्नुपर्ने अवस्था सिर्जना गरेको थियो ।

५. सवैका लागि शिक्षा, राष्ट्रिय कार्ययोजना : प्राथमिक शिक्षाको पहुँच र गुणस्तरका लागि विश्वव्यापी पहलका रूपमा "सवैका लागि शिक्षा, राष्ट्रिय कार्ययोजना" (Education For All National Plan of Action, Nepal, 2001-2015) कार्यक्रम २००३ विशेष प्राथमिकताका साथ तयार गरेको थियो । यस कार्ययोजनाले निःशूल्क तथा अनिवार्य प्राथमिक शिक्षाको क्षेत्रअन्तर्गत आधारभूत शिक्षाको गुणस्तर सुधार गर्न सिकाइ उपलब्धि मापन गर्नका लागि देहायको परीक्षा तथा मूल्याङ्कन प्रक्रिया सुधार गर्ने नीति रहेको थियो । निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन कक्षा ७ सम्म बढाउने र सिकाइ उपलब्धि मापन गर्ने साधनहरूको विकास गराउने । कक्षा ३, कक्षा ५ र कक्षा ८ को अन्त्यमा सिकाइ उपलब्धिमा आधारित स्रोत केन्द्र, जिल्ला र क्षेत्र वा राष्ट्रिय स्तरमा योग्यता मापन परीक्षा सञ्चालन गर्ने ।

१०. सवैका लागि शिक्षा कार्यक्रम: पहिलो ५ वर्षे आवधिक योजना आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा कार्यक्रम पूरा भई सकेको अवस्था भएकाले र दोस्रो चरणमा पनि दातृ निकायको बास्केट फण्डका आधारमा ५ वर्षे योजना निमार्ण गर्नुपर्ने भएकोले सवैका लागि शिक्षा राष्ट्रिय कार्य योजनाको आधारमा नेपालको शैक्षिक, आर्थिक अवस्था र दातृनिकायबाट भइरहेको सहयोगसमेत् एकिकृत गरी "सवैका लागि शिक्षा कार्यक्रम" (Education for All, 2004-2009) तयार गरिएको थियो । कार्यक्रममा प्राथमिक तहमा यसपूर्वको योजनामा अन्तिम परीक्षामा अनुत्तीर्ण भइ कक्षा दोहोऱ्याउने र विद्यालय छाड्ने दर बढी देखिएकाले क्षति कम गर्न विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीमा निरन्तर मूल्याङ्कन प्रक्रिया गरी आन्तरिक मूल्याङ्कनलाई आधारमानी उदारकक्षोन्नति गर्न पहल गर्ने नीति रहेको थियो । यस योजना अवधिमा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कनको ढाँचा तयार गरी परीक्षण गरिएको थियो ।

११. एसएलसीमा सम्मिलित हुने विद्यार्थीहरूको उपलब्धिसम्बन्धी अध्ययन,२००४ (Study on Student Performance in S.L.C.): विद्यालय शिक्षाको अन्तिम तह मानिने तत्कालीन एसएलसी परीक्षा सबै विद्यार्थी र अभिभावकको चासो र सरोकार राख्ने गरेको थियो । यसलाई फलामे ढोकाको रूपमा पार गर्न कठिन छ भनि चित्रण पनि गरिन्थ्यो । कुल परीक्षार्थीमा औषत ४० प्रतिशत पनि उत्तीर्ण हुन सकेको अवस्था थिएन । कक्षा १ मा भर्ना भएका १०० जना विद्यार्थीहरू मध्ये १५ जना मात्र १० कक्षामा पुग्ने र ती मध्ये करिव एक तिहाई मात्र उत्तीर्ण हुने अवस्था ठुलो शैक्षिक क्षतिका रूपमा रहेको थियो । एसएलसी

परीक्षा सम्मिलित हुने विद्यार्थीहरूको उपलब्धिसम्बन्धी अध्ययन गरी परीक्षा तथा मूल्याङ्कनको व्यवस्थापनका समस्याको कारण पत्ता लगाई परीक्षा तथा मूल्याङ्कन प्रणालीमा सुधार गर्न सुझाव पेश गर्न सन् २००४, जुलाई (वि.सं.२०६१) मा शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालय र विद्यालय क्षेत्र सल्लाहकार समिति (ESAT) ले अध्ययन टोली प्रमुखमा , त्रि.वि.वि.का पूर्व उपकुपति प्रा.केदारभक्त माथेमाको संयाजकत्वमा एक अध्ययन टोली गठन गरियो । अध्ययन टोलीमा डा.मीनबहादुर विष्ट, प्राध्यापक डा. दिव्यमान कर्माचार्य र अनुसन्धान अन्वेषणकर्ता श्री सौरभदेव भट्ट रहेका थिए । अध्ययन निर्देशक समिति (Steering Committee) को संयोजक पूर्व मुख्य सचिव डा. ईश्वरप्रसाद उपाध्यायसहित ११ जना रहनु भएको थियो । एसएलसी परीक्षालाई केन्द्रित गरी समष्टी विद्यालय तहको परीक्षा र मूल्याङ्कन प्रणाली तथा प्रकिया सुधार गर्ने यो पहिलो अध्ययन थियो । अध्ययन टोलीले विभिन्न प्रकिया अवलम्बन गरी सन् २००५, (२०६३) जुलाईमा प्रतिवेदन पेश गरेको थियो ।

अध्ययनबाट प्राप्त मुख्य समस्या र चुनौतिहरूको निष्कर्षः विद्यालय शिक्षामा अपेक्षित उपलब्धि पुरा नहुनु शिक्षण सिकाइमा अपूर्णता, समाजमा रहेको गरिबी,अशिक्षा र पछौटेपन, आधारभूत सेवा सुविधाको कमी, सेवा सुविधाको असमान वितरण, एकल भाषा नीति र भाषा-भाषीबिच भेदभाव, कमजोर मूल्याङ्कन प्रकिया, फितलो शिक्षक व्यवस्थापन, शिक्षकहरूमा उत्तरदायित्वबिहिनता, कमजोर संस्थागत नेतृत्व, विषय बस्तु बोझिलो पाठ्यक्रम, गणित, विज्ञान र अङ्ग्रेजी जस्ता मुख्य विषयमा योग्य शिक्षकको अभाव, शैक्षिक सामग्री तथा पाठ्यसामग्रीको प्रयोग नहुनु, अनुगमन र सुपरिवेक्षणको कमी, मूल्याङ्कन र परीक्षाका प्रश्नहरू विभेदकारी, स्तर मापन नगरिएका प्रश्नहरूको प्रयोग, कमजोर परीक्षा व्यवस्थापन र अवैज्ञानिक परीक्षण प्रणाली आदि सिकाइ उपलब्धि प्राप्त गर्न बाधक भएको औल्याइएको छ ।

परीक्षा सुधार गर्ने कार्यनीतिः यी समस्या र चुनौतिको सामना गरी विद्यार्थीको क्षमता अभिवृद्धि गर्न सरकारले देहायको कार्यनीति अबलम्वन गर्न सुझाव दिइएको थियोः (१) शिक्षण सिकाइको संरचनात्मक समस्याहरू समाधान गर्ने कार्य थालनी गर्ने । (२) विद्यार्थीको सिकाइ अवस्थामा सुधार ल्याउने कदम चाल्ने । (३) परीक्षा प्रणालीमा परिवर्तन ल्याउने आदि ।

अध्ययनका सुझावहरूलाई देहायबमोजिम ९ ओटा मुख्य क्षेत्रहरू र सो अन्तर्गत अन्य सम्बन्धित विषय क्षेत्र समावेश गरिका थिए । (१) परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयको संस्थागत क्षमताको विकासः यसमा कक्षा १० को परीक्षा सञ्चालन गर्ने अधिकार क्षेत्रलाई हस्तान्तरण, बित्तीय साधनहरूमा परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयको पहूँच बढाउने, परीक्षासम्बन्धी अनुसन्धानको क्षमता विकास गर्नेआदि (२) वर्तमान माध्यमिक स्तरको पाठ्यक्रमको समायोजन गर्नेः तत्कालीन मा.वि. तहको पाठ्यक्रम समायोजन गरी कक्षा १० को पाठ्यक्रमबाट मात्र एसएलसी परीक्षा सञ्चालन गर्ने, एसएलसी परीक्षामा परीक्षण गरिने विषय सीमित गर्ने, अतिरिक्त विषयहरूमा परीक्षण र प्रमाणिकरण, सम्भाव्यताको खोजी, विज्ञान र गणित विषयमा आधारभूत र विशेष कोर्ष पाठ्य सामग्री तयार गर्ने, प्राथमिक तहमा नेपाली भाषालाई दोस्रो भाषाको रूपमा शिक्षण गर्ने, पाठ्यक्रमा समावेश गरिएका विषयहरूको बोझका रूपमा नयाँ विषय राखिएकाले समायोजन गर्ने प्रकियाको थालनी गर्ने । (३) विद्यालयको पठन पाठनमा सुधारः यसका लागि उपयुक्त गृहकार्य नीतिको प्रारम्भ गर्ने, विद्यालयमा आधारित परीक्षा सञ्चालन गर्ने, विद्यार्थीमा अध्ययन गर्ने बानीको विकास गराउने, शिक्षकको पेशागत विकासलाई परीक्षा र मूल्याङ्कनसँग आवद्ध गर्ने, शिक्षकहरूको कुशलताको अधिकतम

उपयोग गर्ने, मा.वि. तहमा बजेट बिनियोजन बढाउने, कमजोर विद्यार्थीलाई पर्याप्त शिक्षण सहयोको सुनिश्चितता गर्ने, सार्वजनिक विद्यालयको अनुगमन र सुपरिवेक्षण सुनिश्चित गर्ने, एसएलसी परीक्षाको नकारात्मक प्रभाव कम गर्ने, कार्यको थालनी गर्ने, विज्ञान, गणित र अङ्ग्रेजी विषयका शिक्षकहरूको प्रोफाइल पुनरावलोकन गर्ने, दुर्गम र ग्रामीण क्षेत्रमा विषयगत शिक्षकको अभाव पूरा गर्न राष्ट्रिय स्वयंसेवादल पुनः सञ्चालन गर्ने, माध्यमिक शिक्षाको गुणस्तर बढाउन र पहूँच विस्तार गर्न खुला शिक्षा प्रणाली प्रारम्भ गर्ने र द्वन्द्व व्यवस्थापन पश्चातको शिक्षा प्रणालीलाई पुनः संरचना गर्न तयारी गर्ने आदि । (४) प्रश्नपत्रको गुणस्तरमा सुधार र उत्तर पुस्तिका परीक्षणमा एकरूपता ल्याउने सुनिश्चितताः यसका लागि प्रश्नपत्रको विकास, मोडरेसन र उत्तर पुस्तिका परीक्षणका लागि आधार तयार गर्ने, प्रश्नपत्र निमार्ण कार्यशाला निरन्तर आयोजना गर्ने र संग्रह गरी राष्ट्रिय प्रश्न बैङ्क स्थापना गर्ने, परीक्षण सामग्रीको लैङ्गिक परीक्षण गर्ने, सामुहिक परीक्षण प्रणाली (Conference Marking System) सुदृढ बनाउने, उत्तर पुस्तिकापरीक्षणमा एकरूपता ल्याउन दोहोरो वा सामुहिक परीक्षण प्रणाली लागू गर्ने र उ.पु परीक्षण कुञ्जिकालाई अध्यावधिक बनाई प्रयोगमा जोड दिने आदि । (५) परीक्षाको प्रशासनिक पक्षमा सुधारः कक्षा ८ को बाह्य परीक्षा सुदृढ बनाउने, कक्षा १० को सेन्टप परीक्षा तुरून्त खारेज गर्ने, नक्शाङ्कनको आधारमा परीक्षा केन्द्र स्थापना गर्ने, सार्वजनिक परीक्षाको प्रशासनिक पक्षलाई स्तरीकृत गर्ने र एसएलसी परीक्षा विद्यार्थीमैत्री बनाउने आदि सुझाव रहेका छन् । (६) प्रश्नपत्र व्यवस्थापनमा सुधारः परीक्षाको अन्तिम नतिजामा अक्षराङ्क प्रणाली (Letter Grade) लागू गर्ने, एकल विषय उत्तीर्ण प्रमाणपत्रको व्यवस्था, दीर्घकालमा विद्यार्थी उत्तीर्ण र अनुत्तीर्ण अन्त्य गर्ने, अन्तिम परीक्षामा अनुत्तीर्ण हुने विद्यार्थीका लागि वैकल्पिक परीक्षा प्रणाली लागू गर्ने, कृपाङ्क दिने व्यवस्थालाई पुनरावलोकन गर्ने, परीक्षाको विश्वसनीयता बढाउने ठोस कार्य गर्ने आदि (७) क्षमता प्रदर्शनका लागि जिल्लालाई उत्तरदायी बनाउनेः न्यूनतम क्षमता प्राप्त गर्न नसक्ने विद्यालय पहिचान गरी समय सीमावद्ध शिक्षण सुधार योजना निर्माण गर्न लगाउने, हालको विद्यालय पुरस्कार र दण्ड व्यवस्था र सुविधाहरको समीक्षा गर्ने, परीक्षाको नतिजा शैक्षिक सुधारका लागि उपयोग गरी दीगोपन ल्याउने, विद्यार्थीले रजिष्ट्रेसन गर्दा भराइने फारामको क्षेत्र बढाउने, राम्रो क्षमतावान् विद्यार्थीको उत्तरपुस्तिका नमुनाको लागि उपलव्ध गराउने व्यवस्था गर्ने, विद्यालयको नतिजा विश्लेषण गरी पृष्ठपोषण दरिलो प्रणाली स्थापित गर्ने, परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयको सञ्चार प्रविधि र पहूँच पूर्ण रूपमा सुधार गर्ने आदि (८). पढाई नतिजाको समताको सुनिश्चितताः छात्रा शिक्षाको स्तरमा सुधार गर्ने, गरिवी, अशिक्षा, पछौटेपन, सामाजिक भेदभाव र निरक्षरता विरूद्ध लड्न उपयुक्त नीति निर्माण गर्ने । (९). माध्यमिक शिक्षाको प्रासङ्गिता बढाउनेः उच्च शिक्षाको माध्यमिक शिक्षाको प्राङ्गिता बढाउने, जीवन र रोजगारीसँग माध्यमिक शिक्षा जोड्ने शैक्षिक प्रणालीको विकास गर्ने आदि ।

१२. माध्यमिक शिक्षा सहयोग कार्यक्रमः (Secondary Education Support Programme, SESP, 2002-2007) विद्यालय तहको शिक्षा विकासका लागि विश्वव्यापी रूपमा सवैका लागि शिक्षाको १५ वर्षे (2000-2015) कार्यक्रम निमार्ण भई रहेको हुँदा माध्यमिक तहको शिक्षा केन्द्रित योजना तथा कार्यक्रमका लागि नेपाल सरकार, एशियाली विकास बैङ्क र डेनिस सरकारको डेनिडा विकास नियोगको सहयोगमा (सन् २००२ देखि २००७) ५ वर्षे माध्यमिक शिक्षा सहयोग कार्यक्रम तर्जुमा भएको थियो । यस कार्यक्रमका मुख्य ३ उद्धेश्य रहेका थिए जस्तै खुद भर्नादर नि.मा.वि. ५५% बाट ६५% र मा.वि. तहको

३५% बाट ५५% पुऱ्याउने र दुवैतहको छात्राहरूको सहभागिता ४०% बढाएर ५०% पुऱ्याउने र कक्षा ८ र कक्षा १० को परीक्षामा सुधार गरी उपलब्धी स्तर बढाउने । परीक्षा प्रणालीमा देहायका तिनवटा मुख्य परिवर्तन गर्ने (१) कक्षा ८ को परीक्षा क्षेत्रीयस्तरमा एक स्पता हुने गरी सञ्चालन र उत्तरपुस्तिका जिल्लास्तरमा नै परीक्षण गराउने । (२) एसएलसी परीक्षाको प्रश्नपत्र छपाइ गर्न सुरक्षित मुद्रण व्यवस्था गरी सञ्चालन गर्ने ।

१३. राष्ट्रिय पाठ्यक्रमको प्रारूप २०६३: पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले पाठ्यक्रम विकासका लागि एक विशिष्टीकृत मूल दस्तावेजका रूपमा राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप (National Curriculum Framework, NCF 2007) निर्माण गरिएको थियो । यस दस्तावेजले परीक्षा र मूल्याङ्कनलाई स्पष्ट रूपमा पाठ्यक्रम निमार्ण गर्दा ध्यान दिनुपर्ने कुरा किटान गरेको छ । सवै तह तथा कक्षाहरूमा आन्तरिक र बाह्य (अनौपचारिक र औपचारिक) प्रक्रियाको अबलम्वन, कक्षा कार्य, योजना कार्य, एकाइ परीक्षा,उपलब्धि परीक्षा, त्रैमासिक परीक्षा, अवलोकन, रचनात्मक तथा प्रवर्द्धनात्मक जस्ता साधनको प्रयोग, उपलब्धि प्रमाणिकरण तथा कक्षोन्नति गर्न निर्णायात्मक मूल्याङ्कन गर्ने, उपचारात्मक प्रावधान राखी गुणस्तर निश्चित गरेर आधारभूत तहमा उदारकक्षोन्नति गर्ने । यसका अलावा कक्षा ५ को अन्त्यमा शैक्षिक स्तर मापन गर्न स्रोत केन्द्रस्तरमा परीक्षा लिने, निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कनको पृष्ठपोषणका आधारमा सिकाइ प्रभावकारी भए नभएको पत्ता लगाइने, विद्यालयको निश्चित तहको अन्त्यमा जस्तै कक्षा ५, कक्षा ८, कक्षा १०, कक्षा १२ को विद्यालय, स्रोत केन्द्र, जिल्ला, क्षेत्र वा राष्ट्रिय स्तरमा आन्तरिक परीक्षाकोअङ्कभार क्तमशः ६०%, ४०%, २५% / २०% र त्यस्तै बाह्य परीक्षाको ४०%, ६०%, ७५०%, ८०% र उत्तीर्णाङ्क ४०% हुनेछ । तत् स्थानमा परीक्षा संचालक समिति रहने व्यवस्था समेत् हुने प्रस्ताव गरिएको छ । प्रयोगात्मक परीक्षा हुने विषयमा २५% अङ्क हुनेछ । एसएलसी परीक्षामा सवै विषयमा उत्तीर्ण हुनुपर्ने व्यवस्थालाई मुख्य ५ विषयमा मात्र लागू गर्ने व्यवस्था गर्ने

१४. विद्यालय क्षेत्र सुधार योजना (School Sector Reform Plan, SSRP, 2010-2015): मूल दस्तावेजको भाग ३.३ मा आधारभूत शिक्षाको गुणस्तर र सान्दर्भिकताका लागि प्राथमिक तहका लागि मूल्याङ्कनलाई निरन्तर र उपचारात्मक सहयोग पर्ने प्रक्रियाको रूपमा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रक्रियालाई नै प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्ने नीति रहेको । माध्यमिक शिक्षाका लागि परीक्षा प्रणालीमा सुधार गर्ने देहायको रणनीति रहेकोछ । प्राविधिक तथा व्यवसायिक तालीम लगायत कक्षा ८, १० र १२ को अन्त्यमा एक सार्वजनिक परीक्षा सञ्चालन गर्ने र प्रमाणीकरण बोर्डबाट गर्न एक राष्ट्रिय परीक्षा बोर्ड गठन गर्ने । आधारभूत तहको कक्षा ८ को सार्वजनिक परीक्षा पनि बोर्डको नीति निर्देशन अनुसार जिल्ला स्तरमा गर्ने, कक्षा १० को क्षेत्र वा प्रान्त, कक्षा १२ को राष्ट्रिय रूपमा सञ्चालन गर्ने, कक्षा १० र १२ को मूल र सहायक विषय उत्तीर्ण (Subject Passed) गरेको आधारमा प्रमाणपत्र प्रदान गरिनेछ । स्वअध्ययन गर्नेले कक्षा ८ को अन्तिम परीक्षामा सम्मिलित हुनुपर्ने र कक्षा ८ उत्तीर्ण गरेको २ वर्षपछि मात्र कक्षा १० को अन्तिम परीक्षामा (प्राविधिक र व्यवसायिक तह बाहेक) सम्मिलित हुन योग्य हुनेछन् ।माध्यमिक तहमा २ प्रकारका प्रमाणपत्र हुनेछन् (१) माध्यमिक तह प्रमाणपत्र (Secondary Education Level Certificate, ESLC) वा प्राविधिक तथा व्यवसायिक तह प्रमाणपत्र (२) उच्च माध्यमिक तह प्रमाणपत्र (Higher Secondary Education Level Certificate HELC) वा प्राविधिक तथा व्यवसायिक उच्चमाध्यमिक

शिक्षा तह प्रमाणपत्र (TEVT Education Level Certificate, TEVTELC) हुनेछ । राष्ट्रिय परीक्षा बोर्डको अधिनमा रही TEVT का परीक्षाहरू सञ्चालन हुनेछन् ।

१५.विद्यालय क्षेत्र विकास कर्यक्रम (School Sector Development Programme, SSEDP, 2016-017 - 2022/023): यो कार्यक्रम २०७२/ ०७३ सालदेखि लागू भएको विद्यालय शिक्षाको (कक्षा १ देखि उच्च मा.वि.) एकीकृत कार्यक्रम हो । यसको पहिलो ३ वर्ष(2017-2019), त्यसपछिको थप ३ वर्ष (2019-2021) र अन्तिम २ वर्ष (2022-2023) गरी ७ वर्षको लक्ष्य निर्धारण गरिएको छ । यो कार्यक्रम यसभन्दा अगाडिको ५ वर्षे विद्यालय सुधार योजना (SSRP, 2010-2015) को निरन्तरता हो । यस कार्यक्रममा परीक्षा तथा मूल्याङ्कनको क्षेत्रमा अपनाउने नीति र रणनीति देहायबमोजिम रहेको छ । आधारभूत शिक्षा (४.१): प्राथमिक तहमा कार्यान्वयनमा ल्याइएको निरन्तर मूल्याङ्कन प्रकियालाई सुदृढ बनाई परीक्षा तथा मूल्याङ्कनमा सुधार गर्न कक्षा ३, कक्षा ५ र कक्षा ८ को अन्त्यमा उपलब्धि मापन गर्ने परीक्षा लिने रणनीति बनाउने उल्लेख भएको छ । माध्यमिक शिक्षामा (७.६) पहिलो ३ वर्षको मध्यावधि पुनरावलोकन गरी सङ्घीय संरचनामा शिक्षाको संस्थागत विकासको रोडम्यापको ढाँचा तयार गर्ने, राष्ट्रिय परीक्षण केन्द्र (Education Review Office, ERO) क्षमता विकास गरी स्वतन्त्रतापूर्वक NASAs, EGRAs and EGMAs सञ्चालन गर्न सक्षम बनाउने, मौजुदा निरन्तर मूल्याङ्कनको प्रणालीको प्रभावकारी कार्यान्वयन गरी सिकाइ स्तरमा सुधार ल्याउने, नतिजामा आधारित अनुगमन र मूल्याङ्कनका साथै EMIS प्रणाली सुदृढ बनाउने र परीक्षा तथा मूल्याङ्कनको अभिलेख तयार गर्न प्रविधिको उपयोग गर्ने ।

परीक्षा र समकक्षता (Examonation and Acccreditation): राष्ट्रिय परीक्षा बोर्डले कक्षा ८, १० र १२ को सार्वजनिक परीक्षाको साधारण तथा प्राविधिक तथा व्यवसायिक शिक्षाको व्यवस्थापन, सञ्चालन तथा प्रमाणीकरण गर्न सङ्घीय, प्रान्तीय र स्थनीय तहमा जिम्मेवार हुनेछ । यो परीक्षा निर्माणात्मक तथा निर्णायात्मक मूल्याङ्कनलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन र शिक्षण सिकाइका लागि पृष्ठपोषण प्रदान गर्ने व्यवस्था गर्ने । परीक्षा र मूल्याङ्कनलाई शैक्षिक उपलब्धि मापनको प्रणाली बनाउने, देश तथा विदेशमा समकक्षता हुने उपाधि प्रदान गर्ने गरी जिम्मेवारी स्थानीय तहलाई दिने । यसका लागि राष्ट्रिय परीक्षा बोर्ड (NEB)लाई उपाधि र समकक्षता पूर्ण क्षमताका साथ प्रदान गर्न सक्ने बनाउने । बोर्डबाट प्रदान गर्ने सार्वजनिक परीक्षाको प्रमाणपत्र अक्षराङ्क र एकल विषय पास प्रमाणपत्र (Letter Grade and Single Subject Pass Certification) प्रणाली अपनाउने । तहको अन्त्यमा हुने सार्वजनिक परीक्षा आधारभूत तहको जिल्ला, कक्षा १० को प्रदेश तह र कक्षा १२ को राष्ट्रिय वा सङ्घीय तहमा सञ्चालन र प्रमाणीकरण राष्ट्रिय परीक्षा बोर्डबाट हुने अन्य कक्षा र तहको परीक्षा विद्यालयले नै गर्ने । दैवी बिपद् प्रभावित क्षेत्रमा अध्ययनरत विद्यार्थीको परीक्षा सञ्चालनसम्बन्धी विशेष रणनीति बनाउने । परीक्षा र मूल्याङ्कनलाई विश्व परिवेशसँग मेलखाने प्रणालीका लागि रोडम्याप तयार गर्ने रणनीति रहेको छ ।

१६. आवधिक योजनामा विद्यार्थी मूल्याङ्कनमा सुधार गर्न गरिएको नीतिगत व्यवस्था: नवौं योजना (२०५४-२०५९) प्राथमिक तहको कक्षा १-३ मा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको परीक्षण गरिएको र दशौं पञ्चवर्षिय योजना (२०५९-२०६४) मा परीक्षणको आधारमा कक्षा १-५ सम्म लागू गर्ने लक्ष्य रहेको थियो । यसका लागि प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम २०४९लाई परिमार्जन गरी (२०६३-२०६७)कक्षा १ देखि ५ कक्षासम्म

लागू भएको थियो । विद्यालय क्षेत्र सुधार कार्यक्रम (२०६६) ले कक्षा ७ सम्म नै निरन्तर मूल्याङ्कन गर्ने नीति अनुरूप नै कक्षा ७ सम्म लागू भैसकेको छ । आधारभूत तहको पाठ्यक्रम २०६८ तर्जुमा गरी २०६९ सालमा परीक्षण गरी २०७० साल देखि क्रमशः कक्षा ६ देखि ७ सम्म लागू भई सकेको छ ।

१७. परीक्षा तथा मूल्याङ्कनमा विद्यालय तहमा भएको व्यवस्थाः (क) निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कनः आधारभूत तह कक्षा १ देखि ८ मा आन्तरिक मूल्याङ्कनमा आधारित उदार कक्षोन्नति (Liberal Promotion Policy) अपनाउने नीति लिइयो । यसका लागि निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली (Continious Assignment System, CAS, 2063), लागू गरिएको छ । यसको मुख्य उद्धेश्य शिक्षणसँगै विद्यार्थीहरूको सिकाइस्तर पत्ता लगाई सिकाइस्तर कम भएकाहरूका लागि सुधारात्मक शिक्षण वा व्यक्तिगत रूपमा विशेष ध्यान दिइ सिक्न प्रोत्साहन दिने रहेको छ । यसका लागि पाठको शिक्षणमा कक्षामा विद्यार्थीले सिकेको कुरा पाँच मापदण्ड र तिन तहमा रेजा ☑ चिह्न लगाई प्रत्येक विद्यार्थीको विषयगत कार्य सञ्चयिका (Portpolio File) राख्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । यो अक्षराङ्क प्रणालीमा आधारित रहेको छ । तर यो अक्षराङ्क प्रणालीको सिद्धान्तमा आधारित भने छैन । यो प्रणाली वि.स. २०६३ सालदेखि कक्षा १ देखि क्रमशः लागू भइसकेको छ । यसको ढाँचा संक्षेपमा तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कनको नमुना

- पाठगत आधारमा विद्यार्थीले कक्षामा सिकेका कुरालाई तोकिएको फाराममा मापदण्डका आधारमा एक देखि तिनओटासम्म रेजा (☑) चिह्न लगाउने ।
- सिकाइ अतिउत्तम भएकोलाई तिनओटा रेजा चिह्न(☑☑☑) लगाउने ।
- सिकाइ उत्तम भएकोलाई दुईओटा रेजा (☑☑) चिह्न लगाउने ।
- सामान्य सिकेको वा कम सिकेकोलाई एकओटा रेजा (☑) चिन्ह लगाउने ।

प्रत्येक पाठमा रेजा चिह्न दिनका लागि निम्नलिखित मापदण्डलाई आधार मान्नेः

क्त.सं.	मापदण्ड	अति उत्तम ☑☑☑	उत्तम ☑☑	सामान्य ☑
१.	कक्षा कार्य (सहभागिता)			
२.	परियोजना कार्य			
३.	व्यवहार परिवर्तन			
४.	सिर्जनात्मक कार्य			
५.	हाजिरी			

- पाठगत आधारमा रेजा दिइसकेपछि हरेक त्रैमासिकमा रेजाका आधारमा विद्यार्थीहरूलाई निम्न लिखित तरिकाले क, ख र ग श्रेणी छुट्टाउनः

७० प्रतिशतदेखि १०० सम्म	क श्रेणी
४० देखि ७० सम्म	ख श्रेणी
४० भन्दा तल	ग श्रेणी

पाठगत रेजाहरूको प्रतिशत निकालने तरिका

$$\text{सूत्र : रेजा प्रतिशत} = \frac{\text{विद्यार्थीले पाएका जम्मा रेजा}}{\text{जम्मा पढाइ भएका पाठ सङ्ख्या}} \times १००$$

- पाठमा सिकेका कुरा मूल्याङ्कन गर्दा पाठ्यक्रमले निर्दिष्ट गरेका सिकाइ उपलब्धिहरू पूरा भए नभएको हेर्नुपर्नेछ ।

ख. अक्षराङ्कन मूल्याङ्कन प्रणाली, २०७१ (Letter Grading System) : निर्धारित सिकाइ उपलब्धि वा सक्षमताका आधारमा सूचक तोकी सिकाइको तह वा रेन्ज गरी अक्षरद्वारा नतिजा प्रकट गर्ने प्रणाली अक्षराङ्क (Letter Grading) हो । विद्यार्थीको क्षमता कति छ भनेर भन्न र नाप्न नसकिने भएकोले उसले सिकेको क्षमता कुन रेन्ज पर्छ भनेर ती तह वा रेन्जलाई अक्षरबाट सम्बोधन गरिने प्रणालीलाई अक्षराङ्क भनिएको हो । अक्षराङ्कन (Grade Point System,GPS) प्रणाली मूल्याङ्कनका दृष्टिले अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा सर्वाधिक मान्यता प्राप्त अभ्यास मानिन्छ । यसमा औषत, निपूर्णता र वर्णनमा आधारित श्रेणी निर्धारण गर्ने व्यवस्था रहेको छ । यो प्रणाली लागू गर्दा लचिलो तरिका अपनाउनु पर्दछ । जस्तै वर्णनमा आधारित श्रेणीले तोके जस्तै सिकाइ क्षमता वा स्तर वा उपलब्धिको वर्णनात्मक प्रस्तुति रहनुपर्छ । निपूर्णतामा आधारित श्रेणीले चिन्तनको तह (Bloom's Texonomy) लाई सिकाइ सहजीकरणको अभिन्न अङ्गको रूपमा ग्रहण गरी प्रयोग गरिने, मूल्याङ्कन कर्ताको तह र रेन्ज (१ देखि १००) मा प्रतिनिधित्व गर्ने भन्दा ५ वा ७ रेन्जमा मूल्याङ्कन गर्न सकिन्छ । यसमा रूब्रिक्सको आधार गरिने भएकाले गर्न सहजता र विश्वसनीय हुन्छ । प्रतिशतमा आधारित श्रेणी वा तहलाई पनि एक आधारका रूपमा लिन सकिने हुन्छ । एसएलसीमा विद्यार्थी उपलब्धिसम्बन्धी अध्ययन २०६१ ले परीक्षाको सुधार गर्न सिफारिस गरेको सुझाव तथा अन्य आयोग तथा कार्यक्रमहरूमा लागू गर्ने व्यवस्था गर्ने भन्ने लक्ष्यअनुरूप वि.सं २०७१ सालदेखि प्राविधिक तथा व्यवसायिक एसएलसी परीक्षामा लागू गरिएको र वि.सं. २०७२ सालको एस.इ.सी.इ (Secondary Education Completion Examination, SECE) परीक्षा कार्यान्वयनमा ल्याइएको अक्षराङ्क पद्धति हो । अक्षराङ्क पद्धति भन्नाले "तोकिएको सक्षमताको मूल्याङ्कन पश्चात विद्यार्थीले हासिल गर्ने स्तरलाई अक्षरमा गर्ने प्रस्तुति भन्ने सम्झनुपर्छ" भनिएको छ । यसको लागि एक शैक्षिक सत्रमा २२० दिन विद्यालय खुल्नु पर्ने, १९२ दिन पठन पाठन हुनुपर्ने, ४५ मिनेटको १ घण्टी हुनेछ । तर वार्षिक पाठ्यभारमा नघट्ने गरी ६० मिनेटको एक घण्टी कायम गर्न सकिनेछ । अक्षराङ्क पद्धतिमा तपसिलको ग्रेड निर्धारण गर्ने व्यवस्था गरिएको छ :

अक्षराङ्क पद्धतिको तपसिलको ग्रेड निर्धारण तालिका

क्र.सं.	प्राप्ताङ्को वर्गान्तर (प्रतिशतमा)	ग्रेड वा तह वा श्रेणी	व्याख्या वा नतिजा	स्तरीकृत अङ्क (Grade Point)
१.	९०-१००	A+	Outstanding	4.0
२.	८० - ९० भन्दा कम	A	Excellent	3.6
३.	७०-८० भन्दा कम	B+	Very Good	3.2
४.	६०-७० भन्दा कम	B	Good	2.8
५.	५०-६० भन्दा कम	C+	Satisfactory	2.4
६.	४०-५० भन्दा कम	C	Acceptable	2.0
७.	३०-४० भन्दा कम	D+	Partially Acceptable	1.6
८.	२०-३० भन्दा कम	D	Insufficient	1.2
९.	२० भन्दा कम	E	Very insufficient	0.8

प्रत्येक विषयको उत्तर पुस्तिकापरीक्षण तथा सम्परीक्षण अङ्कमा गरी प्रयोगात्मकको अङ्क जोडी परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयले अक्षरमा ग्रेड प्रदान गर्ने, D र D भन्दा तल्लो ग्रेड प्राप्त गरेका विद्यार्थीले कुनै दुई विषयमा माथिल्लो ग्रेड प्राप्तिको लागि पुनःपरीक्षामा सामेल हुन सक्ने, दुई वा दुई विषयभन्दा बढी विषयमा

तल्लो ग्रेड पाएको भए पनि परीक्षामा सम्मिलित भई ग्रेड बृद्धि सक्नेछन् । (हाल सैद्धान्तिक तर्फ C भन्दा कम भएका जति विषयमा पनि ग्रेड सुधार गर्न पाइन्छ । सं.) अन्य कक्षाहरूमा पनि ग्रेड लागू गर्दै जाने । निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन कक्षा १ देखि ७ सम्म पनि अक्षराङ्कन प्रणाली परिणत गरिने छ ।

१७. राष्ट्रिय परीक्षा बोर्ड गठन र यसको कार्य प्रकिया : शिक्षा ऐन २०२८ (दशौ संसोधन) २०७३ को कूल ऐनको दफा ५ को ४ क अनुसार विद्यालय शिक्षामा कक्षा ११ र १२ समावेश गरेपछि उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद्अन्तर्गतको कक्षा १२ को अन्तिम परीक्षा राष्ट्रिय स्तरमा व्यवस्थापन तथा सञ्चालन र योजना गर्न उच्च पदस्थ शिक्षा प्रशासक, शिक्षाविद्, प्र.अ., विशेषज्ञसमेत् रहेको एक राष्ट्रिय परीक्षा बोर्ड (National Examination Board, NEB) को व्यवस्था गरेको छ । ऐनको ४ (ख) मा बोर्ड स्वशासित र सङ्गठित संस्था हुनेछ भनिएको छ । त्यस्तै गरी ४ (ट) मा परीक्षाको सञ्चालन र व्यवस्थापन सम्बन्धी व्यवस्था (१) माध्यमिक शिक्षाको कक्षा १० र माध्यमिक तहको माध्यमिक तहको अन्त्यमा हुने परीक्षा बोर्डबाट सञ्चालन हुनेछ । तर आधारभूत तहको परीक्षा जिल्ला शिक्षा कार्यालयबाट सञ्चालन हुनेछ । (२) कक्षा १० को अन्त्यमा हुने परीक्षा क्षेत्रीयस्तरमा र आधारभूत तहको अन्त्यमा हुने परीक्षा जिल्लास्तरमा सञ्चालन गरिनेछ । (३) परीक्षासम्बन्धी अन्य व्यवस्था तोकिएबमोजिम हुनेछ । ४ (ठ) मा नेपाल सरकारसँग सम्पर्क: बोर्डले नेपाल सरकारसग सम्पर्क राख्दा मन्त्रालय मार्फत राख्नु पर्नेछ । ४ (ड) मा माध्यमिक शिक्षाको मान्यता: माध्यमिक शिक्षा परीक्षा उत्तीर्ण प्रमाणपत्रको मान्यता प्रवीणता प्रमाणपत्र तह वा उच्च माध्यमिक तह उत्तीर्ण गरे सरह हुनेछ । शिक्षा ऐनको यस व्यवस्थाले मूल्याङ्कन नीति कार्यान्वयनका लागि संस्थागत व्यवस्था गर्न विद्यालय शिक्षा कक्षा १० र १२ को अन्तिम परीक्षा परीक्षा बोर्ड मार्फत व्यवस्थापन, सञ्चालन र अभिलेखीकरण गर्ने व्यवस्था भएको छ ।

परीक्षा तथा मूल्याङ्कनमा देखिएका चुनौति, समस्याहरू र समाधान गर्ने सुझाव

(क) नीतिगत चुनौति, समस्या र समाधान गर्ने सुझाव

(१) बोर्ड गठन भएको लामो अवधिसम्म पनि बोर्डको गठनमा बिलम्व भएकाले काम चलाउ (Adhoc Basis) मा परीक्षाजस्तो लाखौं विद्यार्थीहरूको सरोकार रहेको हुँदा तत्काल बोर्ड गठन गर्ने कार्य हुनु पर्दछ ।

(२) बोर्ड स्वयत्त संस्था भएकाले यसको सेवाक्षेत्र स्थानीय तहसम्म हुनुपर्नेमा देश सङ्घीयतामा जाने भएकाले शिक्षाको केन्द्रदेखि स्थानीय तहसम्मको संरचना स्पष्ट भइ नसकेकाले उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद् र परीक्षा नियन्त्रण कार्यालय का नेपाल सरकारका निजामति कर्मचारीहरूको सेवा शर्त र कार्यक्षेत्रको स्पष्टता हुन सकेको छैन । जिम्मेवारी बहन र अन्यौल सिर्जना भएकोले नीतिगत स्पष्टता गरिनुपर्छ ।

(३) माध्यमिक तहको वि.सं. १९९० साल देखिको एसएलसी परीक्षाको तथा उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद्को कक्षा ११ र १२ को अभिलेख कहाँ कसरी व्यवस्थापन र सो सम्बन्धी कार्य बोर्डले आफै वा कुन संस्था मार्फत सेवा प्रवाह हुने तोकिनु पर्दछ ।

(४) बोर्डको भौतिक संरचना र मानव स्रोत साधन नभएकाले कुन, कसरी संरचना निमार्ण गर्ने र संस्थाको नियम तथा विनियम तथा कार्यसञ्चालन निर्देशिका तयार गर्नुपर्ने ।

(५) माध्यमिक तहको कक्षा १० को अन्तिम परीक्षा परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयले नै सञ्चालन गर्दै

आएकामा उक्त परीक्षालाई क्षेत्रीय तहमा सञ्चालन गर्ने नीति भएकाले सङ्घीयतामा शिक्षाको छुट्टै संरचना केन्द्र, क्षेत्र र जिल्लामा हुने नहुने स्पष्ट नभएकाले अन्यौल उत्पन्न भएकाले शिक्षाको सङ्घीयतामा केन्द्रदेखि स्थानीय तहसम्म के, कस्तो र कसरी गर्ने स्पष्ट खाका तयार गर्नुपर्ने ।

(६) माध्यमिक तहको परीक्षा तथा मूल्याङ्कनमा समसामयिक सुधार गरी कक्षा शिक्षण सिकाइ प्रभावकारी बनाइ गुणस्तर बढाउन विभिन्न समयमा गठन भएका उच्च शिक्षा आयोगहरू, समितिहरूबाट पेश भएका सुझावहरू कतिपय कार्यान्वयन भइरहेका र धेरै गर्न बाकी चरणबद्ध रूपमा लागू हुने भएको अवस्था भएकाले त्यसको स्वामित्व बोर्डले लिनुपर्ने । थप सुधार र परिमार्जका लागि प्रयत्न गर्नुपर्ने ।

(७) उच्च मा.वि. शिक्षा माध्यमिक तहमा समायोजन भएको सन्दर्भमा तत्कालीन उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद् आफैले पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन नीति निमार्ण र परीक्षा व्यवस्थापन र सञ्चालन गर्दै आएकामा विद्यालय तहको पाठ्यक्रम पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले निमार्ण गर्ने गरिएकोमा परिषद्मा रहेको पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन शाखा केन्द्रमा गाभिने वा उक्त तहको कार्यजिम्मेवारी दिनुपर्ने ।

(८) उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद्ले शिक्षा मन्त्रालयको स्थायी दरिलो संरचना केन्द्रदेखि स्थानीय तहसम्म सरकारको मौजुदा संरचनामा हुँदा हुँदै केही कर्मचारी र सुविधा गर्दा हुनेमा सामान्तर रूपमा अस्थायी कर्मचारी भर्ती गरी संरचना खडा गरेकोले ती एकै कामका दुई संरचना र कर्मचारी बोर्डले मिलन गर्नुपर्ने ।

(९) सङ्घीय संरचनामा संघ, प्रदेश र जिल्ला वा स्थानीय तहमा शिक्षाको संरचना निमार्ण गर्दा शिक्षाको सेवा प्रवाह र कार्य एकै संस्था मार्फत हुने एकिकृत संरचना निमार्ण गर्नुपर्छ ।

(१०) राष्ट्रिय परीक्षा बोर्डले विद्यालय तहको परीक्षा तथा मूल्याङ्कनको नीति आधारभूत शिक्षा र माध्यमिक तह एकै प्रकारको निमार्ण गर्ने र कार्यान्वयन गर्ने व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।

(११) पाठ्यक्रम विकास केन्द्र र राष्ट्रिय परीक्षा बोर्ड बिचको कार्यमा संलग्नता, सम्बन्ध र सहकार्य निरन्तर हुनुपर्ने ।

(१२) पाठ्यक्रममा रहेको कोर (मुख्य) विषय र इच्छाधिन विषय गरी कक्षा ९ र १० मा ८ विषय बढ्नुपर्ने भएकाले मुख्य विषयमा विद्यार्थीले सक्षता प्राप्त गर्न सकेको छैन । पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक निर्माणमा र परीक्षा सञ्चालन समय, स्रोतको भार परेको छ । कक्षा ९ र १० मा बढीमा ६ विषय र कक्षा ११ र १२ मा ५ विषय मात्र राख्नु पर्ने । इच्छाधिन विषय समुहमा रहेका अनावश्यक विषयहरू पाठ्यक्रमबाट हटाई गणित, विज्ञान तथा प्रविधि र सामाजिक समुहका केही विषय मात्र राख्नुपर्ने ।

(१३) परीक्षा नियन्त्रण कार्यालय र उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद् नीतिगत रूपमा समाहित भइसकेकाले दुई संस्थामा अभ्यासमा ल्याइएको राम्रा र उपयोगी काम र प्रकिया संयोजन गरी बोर्डको कार्य प्रभावकारी बनाउनुपर्ने ।

(१४) नयाँ कार्य जिम्मेवारी पुरा गर्न स्थापित राष्ट्रिय परीक्षा बोर्डको कार्य कुशलता प्रभावकारी

बनाउन र सेवा प्रवाह छिटो छरितो, भरपर्दो र सेवाग्राही मैत्री बनाउन के कस्तो नीति, कार्यक्रम र योजना तर्जुमा गर्नुपर्द, परीक्षामा समसामयिक के कस्तो सुधार गर्नुपर्छ सुझाव सङ्कलन गर्न एक उच्चस्तरीय कार्यदल तत्काल गठन गर्नु पर्दछ ।

(ख) परीक्षाको व्यवस्थापन, सञ्चालन र नतिजा प्रकाशन

(१) राष्ट्रिय परीक्षा बोर्ड गठन भइसकेको अवस्थामा विद्यालय शिक्षाको परीक्षा तथा मूल्याङ्कनको एकिकृत व्यवस्थापन र परीक्षा सञ्चालन योजना र कार्यक्रम निर्माण गर्नुपर्दछ ।

(२) विद्यालय शिक्षाको आधारभूत तहमा कार्यान्वयनमा ल्याइएको निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन र माध्यमिक तहको कक्षा १० को अन्तिम माध्यमिक तह उत्तीर्ण परीक्षा (SECE) ले अभिभावकले विद्यार्थी अनुत्तीर्ण भएको नदेख्ने र परीक्षा दोऱ्याउन पर्ने अवस्थाले गर्दा शिक्षकहरूमा शिक्षण सिकाइ प्रति कम ध्यान जान सक्ने अवस्था भएकाले सिकाइको स्तरमा पर्ने असर हटाउन बाह्य शैक्षिक गुणस्तर मापन कार्यक्रम २ वर्षको अन्तरालमा अनिवार्य व्यवस्था गर्नुपर्ने ।

(३) बोर्डले सञ्चालन गर्ने परीक्षाको विश्वसनीयता कायम राख्न प्रश्नपत्र निमार्ण, परीक्षा सञ्चालन, उत्तर पुस्तिका परीक्षण र नतिजा प्रकाशन, नतिजाको विश्लेषण र त्यसबाट प्राप्त पृष्ठपोषण विद्यालय र विद्यार्थीसम्म अनुभूति हुने र अर्को वर्ष स्तरमा सुधार गर्ने अवसरको चक्र पुरा हुनुपर्ने ।

(४) बोर्डको योजना तथा कार्यक्रम तर्जुमा र कार्यान्वयनमा उच्च दक्षता भएका कर्मचारीको पूर्ति गर्न लोकसेवा आयोगमार्फत शिक्षा संकायबाट स्नातकोत्तर गरेका मध्ये छनौट हुने व्यवस्था र आवश्यकताअनुसार आवधिक (३ महिना) रूपमा दक्ष र विशेषज्ञ जनशक्ति करारमा काम लगाउन सक्ने व्यवस्था हुनुपर्ने । अस्थायी कर्मचारी आपूर्ति गर्ने वा विश्वविद्यालय वा कलेजका शिक्षक काजमा ल्याउने व्यवस्था बन्द गर्नुपर्छ ।

(५) बोर्डको काममा सुविधा र सेवा प्रवाह प्रभावकारी बनाउन उपयुक्त र पर्याप्त भौतिक संरचना र सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको सुविधा र सूचना प्रवाहमा उपयोग गर्ने व्यवस्था गर्नुपर्ने ।

(६) रजिष्टेशन, परीक्षा सञ्चालन र नतिजा प्रकाशनको कार्यपात्रो सालबसाली एकै समय सीमाभित्र हुने गरी निर्धारण गर्नुपर्ने । परीक्षा समाप्त भएको बढीमा दुई महिना भित्र नतिजा प्रकाशन गर्नुपर्ने व्यवस्था गर्नुपर्ने ।

(७) नतिजा प्रकाशनमा त्रुटिमा न्यूनता गर्ने, नतिजा छिटो र भरपर्दो रूपमा प्राप्त गर्न सञ्चार प्रविधिको प्रयोग गर्ने र विद्यार्थीको लेजर, लब्धाङ्कपत्र र प्रमाणपत्र छपाइ गरी एकैसाथ २ हप्ताभित्र विद्यालयमा प्राप्त हुने गरी पठाउने ।

(ग) परीक्षाको गुणस्तरीयता कायम र शिक्षण सिकाइमा सुधार

(१) परीक्षाको लागि प्रश्नपत्र निमार्णमा विषय विशेषज्ञ र विषय शिक्षकको सहभागिता अनिवार्य गराउने, तालिम दिने र स्तरीयता ल्याउन परीक्षण गर्ने र प्रश्न बैङ्क खडा गर्ने ।

(२) उत्तरपुस्तिका परीक्षणमा वस्तुनिष्टता ल्याउन तालिम, उत्तरकुञ्जिकाको प्रयोग अनिवार्य गराउने र कोड कायम गरी परीक्षण गर्ने र सम्परीक्षण प्रभाकारी गराउने ।

(३) विद्यालयले नतिजा प्राप्त हुनासाथ आफ्नो विद्यालयको कुन विद्यार्थी, कुन विषयमा अपेक्षित

उपलब्धि हासिल गर्न सकेको छैन । सुधार योजना बनाई कार्यान्वयन गर्न विद्यालय तथा शिक्षकलाई प्रेरित गर्ने । विद्यालय तहको परीक्षा र मूल्याङ्कन सुधार गर्न शिक्षकलाई तालिम दिने व्यवस्था गर्ने ।

(४) विद्यालयहरूलाई परीक्षाको नतिजाको आधारमा पुरस्कार तथा दण्डको व्यवस्थालाई प्रभावकारी बनाउन सरकारलाई नीति अवलम्वन गर्न सुझाव दिने ।

(५) विद्यालयको शिक्षण सिकाइमा सुधार गर्न विभिन्न आयोग तथा समितिले दिएका सुझाव कार्यान्वयन गर्ने व्यवस्था गर्ने ।

(६) परीक्षासम्बन्धी खोज तथा अनुसन्धान सालबसाली गर्ने र त्यसबाट प्राप्त सुझावबाट परीक्षा सुधार गर्ने ।

निश्कर्ष

नेपालमा बिगतको शिक्षण सिकाइ र परीक्षा तथा मूल्याङ्कन आवधिक परीक्षाको अङ्काङ्कनका आधारमा श्रेणी मापन गर्ने प्रचलन रहन गएको पाईन्छ । यस प्रणालीमा भएका कमी कमजोरी पक्षलाई सुधार गरी समय सापेक्ष सुधार गर्न दशकौंदेखि विभिन्न आयोग तथा समिति गठन भइ सुझाव पेश भएको छ । विभिन्न योजना तथा कार्यक्रममा मूल्याङ्कन पद्धतिमा सुधार गर्ने लक्ष्य र रणनीति रहेका छन् । यसका लागि आधारभूत तह र माध्यमिक तहमा परीक्षा सुधारको थालनी भएको छ । शिक्षा ऐन २०२८(दशौ संसोधन २०७३ ले उच्च माध्यमिक शिक्षालाई विद्यालय तहको संरचना कायम गरी उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद्लाई राष्ट्रिय परीक्षा बोर्ड गठन गरी समायोजन गरिसकेको अवस्था छ । यस बोर्डले माध्यमिक तहको प्राविधिक तथा व्यवसायिक विद्यालय र माध्यमिक तहको कक्षा १०, कक्षा ११ र १२ समेत्को परीक्षा व्यवस्थापन, सञ्चालन र प्रमाणिकरण गर्ने गराउने व्यवस्था भएको छ । हाल देशको राजनीतिक व्यवस्था सङ्घीय संरचनाको अवस्थामा जाने भएकोले परीक्षा र मूल्याङ्कन नीति र कार्यक्रममा समय सापेक्ष सुधार गर्ने र राष्ट्रिय परीक्षा बोर्डको स्थायी संरचना र कार्यनीति निर्माण गरी प्रभावकारी सेवा प्रवाह गर्न आवश्यक छ ।

सन्दर्भ सामग्री

पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, २०६३, प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम , (कक्षा १ देखि ३) सानोठिमी, भक्तपुर

पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, २०६५, प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम, (कक्षा ४ देखि ५) सानोठिमी, भक्तपुर

पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, २०६३, पाठ्यक्रमको प्रारूप , सानोठिमी, भक्तपुर

पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, २०६८, आधारभूत शिक्षा पाठ्यक्रम , (कक्षा ६ देखि ८) सानोठिमी, भक्तपुर

नेपाल सरकार, शिक्षा मन्त्रालय, वि.सं. २०११, नेपालमा शिक्षा, काठमाडौ

नेपाल सरकार, शिक्षा मन्त्रालय, वि.सं. २०१८, सर्वाङ्गिण शिक्षा समितिको प्रतिवेदन, काठमाडौँ

नेपाल सरकार, शिक्षा मन्त्रालय, वि.सं. २०२८, राष्ट्रिय शिक्षा पद्धतिको योजना , काठमाडौँ

नेपाल सरकार, शिक्षा मन्त्रालय, वि.सं. २०४९, उच्च स्तरीय राष्ट्रिय शिक्षा आयोगको प्रतिवेदन, काठमाडौँ

नेपाल सरकार, शिक्षा मन्त्रालय, वि.सं. २०५५, राष्ट्रिय शिक्षा आयोगको प्रतिवेदन, काठमाडौँ

GoN Ministry of Education , 2001. Education For All , National Plan of Action, Nepal-2001-2015)

नेपाल सरकार, शिक्षा मन्त्रालय, सन् २००३, सबैका लागि शिक्षा (२००४ देखि २००९) , काठमाडौँ

नेपाल सरकार, शिक्षा मन्त्रालय, वि.सं. २०६६, विद्यालय क्षेत्र सुधार कार्यक्रम (२०६६-२०७२), काठमाडौँ

नेपाल सरकार, शिक्षा मन्त्रालय, संन् २००२, माध्यमिक शिक्षा सहयोग कार्यक्रम, काठमाडौँ

GoN Ministry of Education, 2006, Study on Student Performance in S.L.C. 2006, Kathmandu

नेपाल सरकार, शिक्षा मन्त्रालय, वि.सं. २०४९, उच्चस्तरीय राष्ट्रिय शिक्षा आयोगको प्रतिवेदन, काठमाडौँ

वाग्ले, प्रा.डा. मन प्रसाद, कान्तिपुर दैनिक २०७१, काठमाडौँ

घिमिरे, पुरुषोत्तम सिकाइ सुधारको दृष्टिकोणमा अक्षराङ्कन, शीर्षक शिक्षा वर्ष १३ अङ्क १३, वि.सं. २०७२

अधिकारी, विष्णुप्रसाद, निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कनः सिद्धान्त र अभ्यास, शीर्षक शिक्षा, वर्ष १२, अङ्क १२ २०७१

Some Issues of Mathematics in Nepalese Education

Chitra Prasad Devkota
Former Controler, OCE

In this article, firs|ly I am trying to show mathematics as an important subject in all area of life. Secondly some important issues in Nepalese education system are discussed. In course of discussion psychology, pedagogical and other relevant aspects of maths education are also taken into the improvement of learning and teaching mathematics.

Mathematics is intimately involved in everyday life. Right from the start of human existence on this earth, the use of mathematics has been a part of human activities. When man firs| wanted to answer the question: how many¿ How much¿ How big¿ Which is greater¿ Etc, he involved mathematics. Mathematics is originated from the needs of societies of people.

Of course, there is a definite need of mathematics in both long term and day to day planning of people lives. Some knowledge of mathematics is absolutely necessary for everyone (eg. House wife, labor, shopkeeper, tailor, clerk, vendor, salesman, accountant, driver, carpenter, researcher, etc.)

The entire environment is surcharged with mathematics. Prices, rates, discounts, commissions, rebate, researcher, etc. are issues which everybody is intimately concerned. Mathematics like language is also a basic tool of communication; in daily newspapers we frequently meet the uses of percentage, conversion, rates of different currencies, daily weather forecasts which are the examples.

Issues of Mathematics in the Nepalese Education System:

Some important issues of mathematics in our situation are as follows.

- Total time of instruction of mathematics
- The school mathematics curriculum
- The mathematics teacher
- The teaching of mathematics
- General and Specific (level wise and grade wise) of school mathematics

According to Robert Stride contents of syllabus should provide:

- Basic Knowledge for all students to help them to get along and be useful citizens in the complex society of today.
- The necessary mathematical background for further studies as well as other subjects. Stride also says that present maths syllabus does not meet either of these objectives. Its contents follow the present test books chapter by chapter. It does not integrate the various aspects of maths but treats arithmetic algebra
- And geometry as three related subjects.
- Shrestha, K.N. (CDC, 2009:23) states the existing curriculum in the school mathematics

contains too much theoretical material and application aspects are neglected. Both students and teachers have a feeling of dislike for the topics, just because they could not find them helpful.

- Another criticism of our mathematics curriculum is that it encourages rote learning without unders|anding. It is justified by our SLC results in mathematics.
- Our textbooks on mathematics (Joshi 2010:4-5) do not represent female in appropriate manner. They overemphasize male affairs and underestimate female phenomena. It is revealed there is only one or two figure of female character for every fire figures of males. Mathematics course book are seriously affected and are loudly hit by the stereotyped presentation of women.
- There is no research evidence which indicated girls (disadvantaged group) in ability to learn mathematics. The main cause of their difference to mathematics is I would suggest lack of encouragement to associate their inability to their fate and natural weakness less.
- Maskey S.M. (2005:17) with a aim of exploring the relationship between the achievement and class size in mathematics found that students in small sized class achieve more than the students in a large class. It is difficult to fulfill the basic learning needs of the disadvantaged groups in such an overcrowded classroom.
- Most of our mathematics teachers are adequately qualified in the subjects concerned. According to a report from CERID about two thirds of the teachers were found to be under qualified for the level they were teaching in. This also can be justified from one event. Once teacher service commission (TSC) administered exam for seven vacant positions of secondary maths teachers for a certain district. District Education Office was waiting for seven secondary maths teachers to run school smoothly and expecting fulfill all vacant position in that academic year. At this time wrier of this article was working as a district education officer and found only three candidates secured 40% or above marks. District education Office could not fulfill the demand of maths teachers in that academic year. There is not comment for evaluation process because the questions were basically from secondary maths curriculum.
- It is revealed that the mea achievement score in mathematics is 27.81 according to National Achievement Level of Grade 3 students (1997). The National Assessment Report of Grade 5 maths students (1999) also indicate that only 37.25 learning outcomes are achieved. National Assessment of grade 8 maths students (2009/10) indicate about 32% (far-western 28%, mid-western 24%, Eastern 32% and central 33%). Similarly National Assessment of grade 5 and 8 maths student indicate about 42% and 40% respectively.
- From analyzing various training programs of mathematics the following situations are mainly observed
    - A low level linkage between the curriculum and the process of training, with

curriculum and classroom problem.

- Multiplicity of the types of teacher training and the absence of sustained effort to improve curriculum and training methods.
- Visible decay in the university training programs in terms curriculum relevance and training techniques.

Psychological Aspect:

Some of the difficulties students face is lack of problems solving techniques, too many incomprehensible formulae, excessive calculations, non-experimental nature of mathematics, lack of interest, poor teaching, expensive syllabus, fear of teachers and the subject. Due to the presence of these difficulties our students are disadvantaged in mathematics classes with some psychological barriers. According to Sam O Ale (2011:483) students have:

- The notion that mathematics is difficult
- The attitude that mathematics is only for the gifted
- A general fear of lack of ability and attitude of theirs

Besides these, due to lack of ability and attitude of their parents our students are getting discouraged in these subject methods:

Our teachers do too much themselves there is no enough activity on the part of the teacher. The teaching is too much teacher centered. Use of problem solving approach is neglected. The rules, formulae and set patterns are strictly enforced. The study becomes belt tightening not allowing free breathing. When, unfortunately the student cannot adjust himself to this rigidity. S/he starts thinking the s/he is an unfit student. He is thus discouraged and either drops out or does not make much progress. In such situation how ca it be life-related to avoid this circumstances the teacher must adopt the following approaches of teaching. They are:

- Talk to students
- Have them talk together
- Supervise them
- Talk with student
- Show students how
- Provide opportunities for practice

Organizers of curriculum are failed to introduce practical problems. For making mathematics life related an underprivileged group such as girls could be given practical problems related to shopping, cooking, knitting, health and sanitation.

Teaching Materials:

Partly due to lack of teachers specialized in the preparation of instructional materials and partly due to the lack of funds for purchasing such materials. Chalk and talk are mainly used in teaching process. From a survey of CERID it was revealed that even basic materials such as chalk-boards and dusters were not available quantity in about two thirds of the school.

Curriculum:

In fact, curriculum is an organized and appropriate learning experience transacted between the teachers and the students in order to realize the goal of education. It is a systematic and logical

arrangement of ideas, experiences and observations which are delivered to the students to meet their needs. Here, our mathematics textbooks are not carefully researched and are written by a limited number of people. There are many similar types of problems in the same exercise. Further, more no development of original thinking. For better unders|anding they should place emphasis on process learning than content learning. Majority of teachers follow textbooks blindly. Two further techniques exist, some teacher use textbooks partly, some make their own problem.

Examinations:

Certainly, in preparing a good test the following points should be taken into account. Such as:

- Direct related to education objective
- Realistic and practical
- Important and useful
- Complete but brief
- Precise and clear

In our situation selected topics are thoroughly crammed by the students to secure pass and other portions are neglected. Examinations direct artificial needs for reinforcement to many teachers and their pupils.

Aspects for the improvement of learning maths:

- For enhancing quality stakeholders should aware instructional strategy. The loop is as follows.

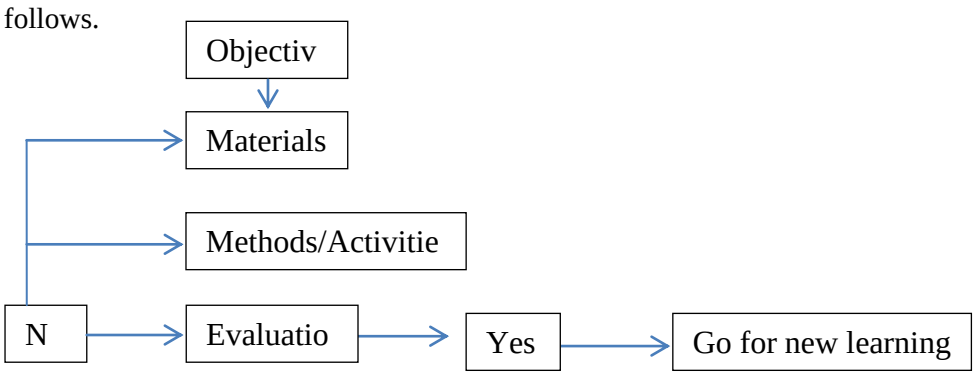

- In modern maths teaching the distinction between pure and applied mathematics as well as the separation of maths from other sciences should be more emphasized.
- Maths in primary grades should be taught by using games and other environmental activities and contexts should be made more practical.
- Most possible time should be devised to the child own activity.
- Each mathematics curriculum must answer these three questions
    - Why should students study mathematics¿
    - Does mathematics really contribute to the development of human being¿

- There are four important steps that children should follow to learn mathematics and to be willing and able to use it effectively to solve problems of all kind:
  - Derive mathematics from their own reality
  - Discover and use the power of abstract thought
  - Practice and
  - Apply the mathematics to something that is interesting to them
- School students should become proficient in the following:
  - Problem solving
  - Communication skills related to maths
  - Integration of topics with maths
  - Relating maths to other subjects and to learners' real world
  - Unders|anding and using functions, relations and patterns
  - Approximation and estimation
  - Computational ability, both written and mental computation
  - Unders|anding and using mathematical structures
  - Measurement (primary)
  - Geometry – shape and size of different figures
  - Algebra – translation of verbal (algebraic) problems into maths

Rational of Teaching Mathematics:

- 'A best teacher is one who is still a good learner' Richer Skimp (The psychology of Teaching)
- Educated men are as much superior to uneducated as the living are to the dead – Aristotle (384 BC – 322 BC)
- Precisely speaking education refers to :
  - A continuous process that brings about changes,
  - A process of growth and development,
  - A process that helps the individual to use the acquired knowledge in achieving his aims,
  - A process that helps one to organize his acquired habits of action according to his physical and social environment
  - A process that transforms the behavior of a person from instinctive behavior to human behavior

The ultimate aim of education is to cultivate the skills of co-operations, sharing and adjusting in an individual within the society. There are the skills needed for the students which provide peace, prosperity and progress in life.

Now we concentrate our discussion over the principles of methods of teaching. The important and usefulness of mathematics have been rightly realized from the time of the genesis of mankind. However, the formal mathematics education it is referred to Plato back to 380 BC

who wrote in the gate of his academy "Let no one ignorant of geometry enters here."

For the maxims of teaching of mathematics it is referred back to Socrates (470 BC) who states that facts were never disclosed by the teacher but the children were left to draw their own conclusions.

Thus, in connections with every new topic the student is confronted with four fundamental problems of learning mathematics.

I. Acquiring initial unders|anding of the new concept, relation or skill.
II. Working with in extensively so as to deeper this unders|anding or skill beyond the point of mere "threshold" unders|anding as mastery
III. Learning to use and to look for ways in which the new concept, relation or skill be transferred to or applied in, situation other than that in which it was initially learned.
IV. Preventing the new concept or relation or skills from being forgotten or getting "rusty".

There are four basics aspects or phases of the total problems of terming mathematics, but their implications are essentially distinct and supplemental rather than identical.

Hence, the instructor has to shoulder the vital task of construction in mathematics:

- Teaching for unders|anding
- Teaching for assimilation
- Teaching for transfer and
- Teaching for permanence

Many attempts have been made to improve the educational situation of children bust fewer attempts have been made to change the mathematics curriculum by making it life-related. This discussion is involved with the issue of affecting to enhance by providing life-related practical mathematics contents in our schools. Some suggestions have been made which could help mathematics to make them meaningful and life-related. This article makes some suggestions for curriculum developers for providing appropriate contents for school children.

Bibliography

1. BPEP (1997). National Achievement levels of Grade 3 students; MDEC, HNG Nepal
2. CERID (2009). Universal-challenge for education, Kathmandu; T.U. press.
3. CDC (2010). Framework for the revision of school mathematics Curriculum, Sanothimi MOE, NG Nepal
4. EDSC (1999). National Assessment of Grade 5 students, Academy for educational Development, Kathmandu.
5. Joshi, G (2010). Sexism in primary school Textbooks, Kathmandu : T.U. press
6. Ale, S (2011). Difficulties Facing Mathematics Teacher in Developing Countries – A case study of Nigeria's Educational studies in Mathematics; Vol. 12.
7. EDSC, (2009-10, 2013-14). National Assessment of Grade 8, 5, students', Academy for Educational Development, Kathmandu.

परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयमा नियन्त्रकको एक वर्षे कार्यकालको मेरो अनुभव

खगराज बराल
पूर्व नियन्त्रक, पनिका

विषयप्रवेश

वि.सं. २०६५ सालमा नेपाल शिक्षा सेवा, शिक्षा प्रशासनको सहसचिव पदको खुला प्रतियोगिताबाट सफल भएपछि रमाना लिने क्रममा म शैक्षिक तालिम केन्द्र, पोखरामा रहेका बेला अचानक नेपाल सरकारका पूर्व मुख्य सचिव डा. ईश्वरप्रसाद उपाध्याय तालिम केन्द्रमा प्रवेश गर्नुभयो । डा. ईश्वरप्रसाद उपाध्यायलाई तालिम केन्द्रको परिसरमा, त्यसमा पनि म रमाना भई विद्या हुने बेलामा पाउँदा मलाई निकै खुशी लाग्यो । संयोग पनि मैले दिएको सहसचिवको अन्तर्वार्तामा विज्ञका रूपमा डा. ईश्वरप्रसाद उपाध्याय नै हुनुहुन्थ्यो । अन्तर्वार्ता ताजै थियो । डा. ईश्वरप्रसाद उपाध्यायका साथमा प्राध्यापक डा. विष्णुसिंह राई र शिक्षाकर्मी प्रकाशसिंह अधिकारी हुनुहुन्थ्यो । शिक्षा मन्त्रालयको शिक्षक शिक्षा आयोजनाको अन्तिम मूल्याङ्कनका सन्दर्भमा तालिम केन्द्रमा पुग्नुभएको रहेछ । मेरो विद्याइका क्षणमा केही शब्द राखिदिन अनुरोध गर्दा ईश्वरप्रसाद उपाध्याय सरले मलाई भन्नुभएको थियो, "सहसचिवज्यू ! तपाईं शिक्षा सेवामा रहँदा परीक्षा नियन्त्रक हुन नभुल्नुहोला । यो पदमा जाने मौका नगुमाउनु होला । यसले तपाईंलाई नेपाल चिनाउँछ । शिक्षा क्षेत्रमा काम गर्ने जिल्ला शिक्षा अधिकारी र अन्य कर्मचारीहरूको आचरण र प्रवृत्ति बुझिन्छ र प्रशासन र सुरक्षा निकायहरूसँग सम्पर्क र समन्वय गर्ने मौका मिल्दछ । परीक्षा नियन्त्रक भएपछि निर्णय गर्ने क्षमतामा निखारता आउँछ । त्यसपछि शिक्षा सचिव हुँदा धेरै जानकारी मिल्दछ । म शिक्षा सचिव हुनुपूर्व परीक्षा नियन्त्रक पनि भएको थिएँ ।" परीक्षा नियन्त्रक हुँदै शिक्षा सचिव अनि नेपाल सरकारको मुख्य सचिव हुनुभएका डा. ईश्वरप्रसाद उपाध्याय निजामती सेवाबाट निवृत्त भएपछि संसदको महासचिव पनि हुनुभएको थियो । डा. ईश्वरप्रसाद उपाध्यायका अनुभवयुक्त विचार सुनेपछि शिक्षा मन्त्रालयको सहसचिव भएको म उहाँको अपेक्षा र मेरो चाहना अनुरुप वि.सं. २०६९ सालमा शिक्षा मन्त्रालयको परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयको परीक्षा नियन्त्रक भएँ । परीक्षा नियन्त्रक शिक्षा मन्त्रालयका अन्य विभागीय पदभन्दा भिन्न किसिमको कार्य क्षेत्र भएको पद हो । झण्डै पाँच लाख विद्यार्थीको विद्यालय शिक्षाको अन्त्यको राष्ट्रिय परीक्षा सञ्चालन गर्ने काम चानेचुने होइन । नेपालको एक मात्र राष्ट्रिय परीक्षा भएकाले पनि यसको महिमा र गरिमा निकै छ । हरेक व्यक्तिको चासोको चरण हो एसएलसी परीक्षा । यही एसएसली परीक्षामा परीक्षा नियन्त्रक हुँदाका केही अनुभवलाई यस लेखमा उल्लेख गर्ने प्रयास गरेको छु । लेखमा वास्तविक घटना उल्लेख गरे पनि पात्रको वास्तविक नामलाई उल्लेख गरिएको छैन तर यसमा उल्लिखित घटना प्रतिनिधि पात्र भने हुन् । सधैं एउटै समस्या नदोहोरिएर फरक र भिन्न किसिमका समस्या आउने गर्छन् । समान उद्धीपकमा समान प्रतिक्रिया हुने सिकाइ मनोविज्ञानको सिद्धान्त भै समान उद्दीपक भएका अवस्थामा यहाँ उल्लिखित घटनाबाट पाठ सिक्नु पर्ने हुन्छ ।

म र परीक्षा नियन्त्रण कार्यालय

वि.सं. २०४२ सालमा मैले एसएलसी परीक्षा दिएको थिएँ । त्यस बेला एसएलसी परीक्षा भनेपछि मनमा ठुलो भय उत्पन्न हुन्थ्यो । गाउँको प्रस्तावित माध्यमिक विद्यालयबाट पहिलो ब्याचमा एसएलसी परीक्षामा सहभागी हुन लाग्दा मनमा निकै डर र कौतुहलता उत्पन्न भएको थियो । परीक्षा दिएको ६ महिनापछि रेडियो नेपालको समाचारमार्फत् नतिजा प्रकाशन भएको थाहा पाएका थियौँ । बा मेरो नतिजा गोरखापत्रमा हेर्न नतिजा प्रकाशन भएको भोलिपल्ट पोखरा जानुभएको थियो । म हरेक विषयमा मेरो प्राप्ताङ्क अनुमान गरिरहन्थेँ । हरेक विषयमा द्वितीय श्रेणी । द्वितीय श्रेणी हाम्रा लागि महत्त्वपूर्ण उपलब्धि हुन्थ्यो । वर्षे विद्या भएकाले विद्यालय बन्द थियो । पोखरामा व्यापारीहरूको पत्रिका हेरेर बेलुकी बा आउनुभयो । द्वितीय श्रेणीको नतिजा लिएको झन्डै एक महिनापछि मार्कसिट स्कुलमा आयो । मैले पढेको स्कुलको नाम अर्कै पो भनेर । मैले अध्ययन गरेको स्कुल शुक्रराज माध्यमिक विद्यालय थियो, मार्कसिटमा हामीले अध्ययन गरेको स्कुलको नाम त नव प्रभात माध्यमिक विद्यालय भएर आयो । हामीले मार्कसिट लिएनौँ । हेडसरले तुरून्तै सबै मार्कसिट लिएर परीक्षा नियन्त्रण कार्यालय, भक्तपुर आउनुभयो र कलमले काटेर शुक्रराज माध्यमिक विद्यालय लेखेको सोही मार्कसिट लिएर फर्कनुभयो । अहिले पनि मसँग सबै कुरा कम्प्युटर टाइप भएको तर स्कुलको नाम काटी कलमले लेखेको मार्कसिट छ । एसएलसी परीक्षा उत्तीर्ण गरेको झन्डै १० वर्षपछि मूल प्रमाणपत्र (ओरिजिनल सर्टिफिकेट) हात लाग्यो आफ्नै सहकर्मीको हस्ताक्षर भएको । त्यही परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयमा एसएलसी उत्तीर्ण गरेको २७ वर्षपछि एसएलसीका परीक्षार्थीको मार्कसिट र सर्टिफिकेट हस्ताक्षर गर्ने परीक्षा नियन्त्रक हुन पुगेँ ।

घटना एक : नतिजा प्रकाशनमा सूचना प्रविधिको प्रयोग

२०६९ सालमा मेरो सरुवा परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयमा भयो । एसएलसी उत्तीर्ण गरेको झन्डै २६ वर्ष पछि म परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयको नियन्त्रक हुन पुगेँ । परीक्षाको नतिजालाई आम सरोकारवालाहरूसँग जतिसक्दो छिटो कसरी पुऱ्याउन सकिन्छ भन्ने विचारले मेरो ध्यान खिचेको थियो । विगतका पद्धतिलाई मैले अध्ययन गरेँ । नेपाल टेलिकम, युटिएल लगायतका दूर सञ्चार प्रणालीको सेवा प्रदायक संस्थाहरूसँग छलफल चलाएँ । अघिल्लो वर्ष नै गोरखापत्र संस्थानलाई नतिजा प्रकाशनको जिम्मेवारी दिइएको रहेनछ । सार्वजनिक खरिद ऐन तथा नियमावलीमा भएको व्यवस्थाअनुसार सबैभन्दा कम रकममा कार्य सम्पादन गर्ने राष्ट्रिय पत्रिकालाई नतिजा प्रकाशन गर्ने जिम्मेवारी दिइएको रहेछ झन्डै २०-२५ लाख भुक्तानी गरेर । हाम्रो कानुनी व्यवस्थाले सबैभन्दा कम रकममा कार्य सम्पादन गर्ने संस्था वा कम्पनीलाई बोलपत्रको मूल्याङ्कनमार्फत् काम दिनुपर्ने प्रावधान थियो । बोलपत्रमा सहभागी हुन विभिन्न आधार पूरा गर्नुपर्थ्यो, जस्तै : वार्षिक लेखा परीक्षण हुनुपर्ने । नेपालका अधिकांश सार्वजनिक संस्थानहरूले नियमित रूपमा लेखा परीक्षण भएको पाइँदैन । गोरखापत्र त प्रतिस्पर्धामा सहभागी हुन पाएन छ । कार्यालयका पुराना स्टाफहरूसँग सोधेँ, "गत वर्षको नतिजा कुन पत्रिकामा प्रकाशन गर्नु भएको थियो ?" जवाफमा एक कर्मचारीले भने, "नेपाल समाचार पत्र ।" "पत्रिकाबाट नतिजा थाहा पाउन कति समय लाग्यो होला ?" मैले सोधेँ । "झन्डै एक हप्ता ।" उनले सहजै जवाफ दिएँ । हाम्रो समयमा पोखरामा पनि नतिजा प्रकाशन भएको भोलिपल्ट थाहा भएको थियो । "किन एक हप्ता ? मैले जिज्ञासा राखेँ । उनले भने, "एक त नेपाल

समाचार पत्रको वितरण साँघुरो थियो । यो पत्रिका देशव्यापी रूपमा सर्कुलेसन भएको थिएन । चितवनमा त भोलिपल्ट पुग्यो भने दुर्गम, हिमाली र तराईका अन्य जिल्लामा कहिले पुग्थ्यो र ! जाजरकोट, खोटाङ, पाँचथर, कञ्चनपुरतिर यो पत्रिका नै पुगेन होला । पत्रिकामा छपाएको कुनै अर्थ नै भएन ।" मलाई यो भनाइले मनभित्रै छोयो । २०६९ सालको एसएलसीको नतिजा पत्रिकामा नछपाउने तर सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको अधिकतम प्रयोग गरी आम सरोकारवालाले ३० मिनेटभित्र नतिजा थाहा पाउने व्यवस्था गर्ने अठोट गरेँ । पत्रिकामा नतिजा नछपाउने विचारलाई परीक्षा बोर्ड तथा सम्बन्धित सरोकारवालाहरूले सकारात्मक रूपमा लिने कुरामा मलाई शङ्का नै थियो । एसएलसीको नतिजा गोरखापत्रमा हेर्ने नेपाली संस्कार नै बनेको थियो । पत्रिकामा प्रकाशन गरेपछि पत्रिका समयमा पुगे नपुगे पनि आफ्नो कार्य क्षेत्रमा नपर्ने हुँदा कुनै चिन्ता लिनुपर्दैनथ्यो तर पत्रिकामा नतिजा प्रकाशन नगर्दा आम सरोकारवालाले नतिजा थाहा पाउने अधिकारबाट वञ्चित हुनुपर्ने अवस्था प्रति म सचेत थिएँ । साथै पत्रिकामा नतिजा प्रकाशन नहुँदा आम सरोकारवालाहरूले नतिजा थाहा पाउन कठिन हुन्छ भन्ने टिप्पणी यत्रतत्र हुने र नतिजा प्रकाशन पूर्व नै मेरो कार्य सम्पादनमा टिकाटिप्पणी हुनेमा पनि जानकार थिएँ । विभिन्न पत्रिकाका पत्रकारहरूले यस सम्बन्धमा संशय र जिज्ञासा पनि प्रकट गरेका थिए ।

नेपाल टेलिकम, एनसेल लगायतका दूरसञ्चार सेवा प्रदायकहरूको बैठक बोलाएर आफ्नो लक्ष्यप्रति सुनिश्चित भइसकेको थिएँ । एसएलसी बोर्डको बैठकमा एसएलसीको नतिजा पत्रिकामा प्रकाशन नगर्ने प्रस्ताव प्रस्तुत गरेँ ।

मेरो प्रस्ताव पेस गर्नु पूर्व परीक्षा बोर्डका अध्यक्षसँग सल्लाह भएको थिएन । सामान्यतया: सदस्य सचिवले अध्यक्षको सहमतिमा मात्र बैठकमा प्रस्ताव प्रस्तुत गर्ने प्रचलन छ तर मैले बैठकमा सिधै प्रस्ताव प्रस्तुत गरेँ । मेरो प्रस्तावमा बैठकका अध्यक्षले असहमति प्रकट गर्नुभयो । "तपाईंले त मेरो कार्यकालको एसएलसीको नतिजा गोरखापत्र पत्रिकामा नछपाएर नतिजा थाहा पाउने जनताको अधिकारबाट बञ्चित गराउने प्रस्ताव पो ल्याउनुभयो । यो मेरो कार्यकालमा हुन सक्दैन । यो अपजस म लिन चाहन्नँ ।" बैठकको अध्यक्षज्यूले भन्नुभयो । मैले विगतका उदाहरण प्रस्तुत गरेँ । "हाम्रो आर्थिक ऐन, सार्वजनिक खरिद ऐन तथा नियमावली आदिले प्रतिस्पर्धाका आधारमा सेवा खरिद गर्नुपर्ने प्रावधान छ । सो प्रावधानमा रित पुगेकामध्ये सबैभन्दा सस्तो दरलाई स्वीकृत गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । यसरी स्वीकृत गर्दा सबैभन्दा कम दर पेस गर्ने राष्ट्रिय पत्रिकाको बजार क्षेत्र र सर्कुलेसन कम हुने गर्छ । धेरै प्रति छापिने र बढी सर्कुलेसन हुने राष्ट्रिय पत्रिकाले थोरै रकममा छाप्दैन । यसले गर्दा हामीले चाहेको स्थानमा समयमा पत्रिका पुग्दैन, जनताले समयमा नै सूसुचित हुने अवस्था आउँदैन । एसएलसीको नतिजा पत्रिकालाई प्रकाशन गर्न दिँदा नतिजा प्रकाशन भएको भोलिपल्ट प्रकाशन हुन्छ, वितरण हुने स्थानअनुसार थप केही दिन लाग्छ । सरकारले २५ देखि ३० लाख रुपियाँ खर्च गर्नुपर्ने हुन्छ । यसबाट उपलब्धि केही हुँदैन । पत्रिका पुग्नुअगावै सरोकारवालाहरूले सूचना तथा सञ्चार प्रविधिमार्फत् नतिजा थाहा पाइसकेका हुन्छन् । पत्रिका पनि कसैले किन्दैनन् ।" मैले भनेँ ।

"यसको विकल्प के छ त ? विकल्प पनि दिनोस् ।" बैठकले मसँग सोध्यो । मैले भनेँ, "अहिले मोबाइल सेवा नपुगेको कुनै जिल्ला छैन । अधिकांश गाउँ गाउँमा पनि पुगेको छ । मानिसका हात हातमा मोबाइल छ ।

देश विदेशबाट सूचना प्राप्त गरेका छन् । नेपाल टेलिकम, एनसेल जस्ता सेवा प्रदायक संस्थाहरूबाट एसएमएस, आइभिआर जस्ता सेवाबाट तुरून्तै नतिजा दिन सकिन्छ । नतिजा प्रकाशन भएको एक घण्टाभित्र नतिजामा अधिकांशको पहुँच पुग्ने कुरामा विश्वस्त हुन सकिन्छ ।"

"यसका लागि कति खर्च लाग्छ त ?" बैठकमा सोधियो । "यसका लागि सरकारले खर्च गर्नुपर्दैन । बरू सेवा प्रदायकहरूले सेवा दिए बापत सरकारलाई राजश्व बुझाउनुहुन्छ । खर्च होइन आम्दानी पो हुन्छ ।" मैले भनेँ । "कुरा त राम्रो गर्नुभयो तर समयमा नतिजा दिँदा प्रविधिले धोका त दिँदैन ?" अध्यक्षज्यूले प्रश्न गर्नुभयो ।

"विश्वमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको अधिक प्रयोग छ । बैङ्किङ पद्धति पनि सूचना प्रविधिमा आधारित छ । उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद्, त्रिभुवन विश्वविद्यालय आदिले पनि पत्रिकामा नतिजा प्रकाशन गर्दैनन् । सूचना तथा सञ्चार प्रविधिमा नै विश्वास गरेका छन् । हाम्रो नतिजामा मात्रै किन सूचना तथा सञ्चार प्रविधिले धोका देला र !", मैले भनेँ ।

परीक्षा समिति अन्य सदस्यहरू पनि मेरो विचारमा सहमत हुनुभयो । परीक्षा समितिमा उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद्, त्रिभुवन विश्वविद्यालयका परीक्षा नियन्त्रक र विगतमा नियन्त्रकको अनुभव भएका व्यक्तिहरू हुनुहुन्थ्यो । उहाँहरूले पनि मेरो विचारलाई आफ्नो प्रणाली र विगतको अनुभवसँग जोडेर समर्थन गर्नुभयो ।

बैठकको एजेन्डाको अन्त्यमा अध्यक्षज्यूले पैसा खर्च गरेर पत्रिकामा नतिजा प्रकाशन त नगर्ने तर इच्छुक राष्ट्रिय दैनिकलाई परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयले निःशुल्क नतिजा दिने र पत्रिकाले छापेर बिक्री वितरण गर्न पाउने गरी एउटा सार्वजनिक सूचना जारी गर्नुपर्ने विचार व्यक्त गर्नुभयो । यसले गर्दा सूचना तथा सञ्चार प्रविधितर्फ जान पनि सकियोस् र पत्रिकामा छापेनन् भन्ने टिप्पणीबाट पनि बच्न सकिने हुन्छ भनी विचार राख्नुभयो । सूचना तथा सञ्चार प्रविधिमा जान समिति सहमत भए पनि राष्ट्रिय पत्रिकामा निःशुल्क छाप्न दिने, सरकारले रकम नदिने, पत्रिका बिक्री वितरण गर्न दिने निर्णयसहित बैठक सकियो । मलाई भने राष्ट्रिय पत्रिकाहरू हाम्रो निर्णयानुसार आउनेमा शङ्का नै रह्यो ।

परीक्षा समितिको निर्णयानुसार एसएलसीको नतिजा पत्रिकामा प्रकाशन गर्नका लागि इच्छुक राष्ट्रिय दैनिकहरूलाई आह्वान गरियो । परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयले एसएलसी परीक्षाको नतिजाको विवरणको विद्युतीय प्रति निःशुल्क उपलब्ध गराउने र राष्ट्रिय पत्रिकाहरूले छपाएर आफ्नो बिक्री प्रवर्द्धन गर्ने, नतिजा छपाएबापत पत्रिकाहरूले आय आर्जन गर्न सक्ने प्रावधान राखियो । यो सूचना प्रकाशन गर्नुपूर्व एक राष्ट्रिय पत्रिकाले नतिजाको विद्युतीयप्रति उपलब्ध गराएमा प्रकाशित गराएबापत कुनै रकम माग नगर्ने बरू पत्रिकाको बिक्री प्रवर्द्धन गर्ने प्रस्ताव परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयमा पेस गरेको थियो । कुनै अमूक राष्ट्रिय पत्रिकालाई नतिजा प्रकाशन गर्न दिँदा स्वार्थ बाझिएको हुन सक्ने भएकाले मैले स्वीकार गरिनँ । बरू राष्ट्रिय रूपमा आह्वान हुँदा दरखास्त हाल्न अनुरोध गरेँ । राष्ट्रिय रूपमा १५ दिनको म्याद दिई दरखास्त आह्वान गर्दा पूर्व अनुरोध गरेको राष्ट्रिय पत्रिकाले दरखास्त हालेन, अन्य राष्ट्रिय पत्रिकाले दरखास्त हालेनन् । यसपछि पत्रिकामा नतिजा छाप्ने प्रयासलाई सदाका लागि अन्त्य गरियो ।

एसएलसीको नतिजा पत्रिकामा प्रकाशन नहुने खबरले मिडियामा हलचल ल्यायो । "तपाईंले जाजरकोटका

विद्यार्थीलाई कसरी नतिजाको जानकारी दिनुहुन्छ ?" "के नेपाल भनेको काठमाडौँ उपत्यका मात्र हो ?" "के तपाईंले जनताको सुसूचित हुने अधिकारलाई बन्देज लगाउन खोज्नुभएको हो ?" "के विद्यार्थीले समयमा नतिजा थाहा पाउन नसकेमा तपाईं जिम्मेवारी लिन तयार हुनुहुन्छ ? "अब नियन्त्रकले आत्महत्या हुनेहरूको सङ्ख्या बढाउन लाग्नुभयो । समयमा नतिजा थाहा नपाएर आत्महत्या गर्ने पनि हुन सक्छन् ।" यस्ता किसिमका प्रश्न तथा टिप्पणी मैले दिनहुँ सुनिरहन्थेँ । यस्ता अनगिन्ती प्रश्नको जवाफ दिन मलाई दवाव आइरह्यो । म एसएलसी नतिजाको प्रकाशन सूचना तथा सञ्चार प्रविधिमार्फत् सबैले एक घण्टाभित्र थाहा पाउने बनाउनमा दत्तचित्त थिएँ । यस्ता प्रश्नले मलाई विचलित बनाउन सकेनन् । मलाई परीक्षा समिति र विशेष गरी सो समितिका अध्यक्षलाई विषय बुझाउन कठिनाई भएको थियो । धेरै प्रयासपछि बुझाउन सके पनि यस्ता प्रश्नहरूका आशयअनुसार समयमा नतिजा दिएर मैले काम देखाउनु पनि थियो ।

कार्यालयका साथीहरूसँगै म दूर सञ्चार सेवा प्रदायकहरूसँग छलफलमा जुटेँ । नेपाल टेलिकम, एनसेल, युटिएल लगायतको सातओटा सेवा प्रदायक संस्थाहरूसँग एसएलसीको नतिजा कसरी सर्वसाधारणको पहुँचमा ज्यादै छिटो पुऱ्याउनेबारे छलफल भयो । नेपाल टेलिकमले आइभिआर, एसएमएस सेवा प्रदान गर्ने, एनसेलले एसएमएस सेवा प्रदान गर्ने र अन्य सेवा प्रदायकहरूले विभिन्न ब्रान्डबाट सेवा लिएर एसएमएस सेवा उपलब्ध गराउने, शिक्षा मन्त्रालय, परीक्षा नियन्त्रण कार्यालय, शिक्षा विभाग लगायतका शिक्षा मन्त्रालयअन्तर्गतका निकायहरूका वेबसाइटमा नतिजालाई राख्ने, नेपाल टेलिकमका वेवसाइटमा राख्ने, शिक्षा सम्बद्ध वेबसाइटहरूलाई मागेमा राख्नका लागि सामग्री उपलब्ध गराउने गरी सहमति भयो । नतिजा प्रकाशन भएको दुई घण्टासम्म पनि वेबसाइटमा लोड हुन नसक्ने, एकैचोटि सबैले अनलाइनमा नतिजा खोज्दा वेबसाइट नखुल्ने, ढिला हुने जस्ता विगतका समस्यालाई समाधान गर्ने उपायको खोजी भयो । परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयको वेवसाइटको क्षमतामा वृद्धि गरियो । नतिजा प्रकाशन भएको पाँच मिनेटभित्र नतिजाको सफ्टकपी सेवा प्रदायकहरूलाई उपलब्ध गराउन नतिजा प्रकाशन पूर्व नै उहाँहरूबाट पेनड्राइभ र अन्य डिभाइस माग गरी हरेक डिभाइसमा सम्बन्धित संस्थाको सङ्केत राख्न लगाइयो । नतिजा डिभाइसमा लिएर सम्बन्धित संस्थामा पुगी अपलोड गर्दा समय लाग्ने भएकाले परीक्षा नियन्त्रण कार्यालय परिसरभित्र नै सवारी साधनमा नेपाल टेलिकमको प्राविधिकसहित साधन ल्याउन अनुरोध गरियो । अन्य सेवा प्रदायकहरूले पनि आ-आफ्ना साधनहरू ल्याउन तयार हुनुभयो ।

नतिजा प्रकाशनका दिन हामीले गरेको तयारीअनुसार नै सेवा प्रदायकहरू उपस्थित हुनुभयो । नतिजा प्रकाशित गरेर वेबसाइटमा अपलोड भएपछि मात्र नतिजाका सम्बन्धमा पत्रकार सम्मेलन गर्ने सहमतिअनुसार कार्यक्रम तय गरियो । यो पटक नतिजा अपलोड गर्न बीस मिनेट मात्र लाग्यो । विगतमा १:३० देखि २ घण्टा लाग्ने गरेकामा यो पटक नेपाल टेलिकमको उच्च प्रविधिका कारण ज्यादै छिटो भयो । परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयमा नै सेवा प्रदायकहरूले प्रविधिसहितका साधन ल्याएर अपलोड गरेर आ-आफ्नो संस्थामा पुगी अपलोड गर्ने समय पनि बचाउनुभयो ।

पहिलो पटक दैनिक पत्रिकामा एसएलसीको नतिजा प्रकाशन गर्ने परम्परा तोडेकामा मलाई डर पनि लागेको थियो । नेपाली समाज परम्परामा रमाउने किसिमको थियो र अहिले पनि छ । पत्रिकामा प्रकाशित नतिजालाई मात्र विश्वास गर्ने बानी परेको नेपाली समाजमा पत्रिकामा नतिजा प्रकाशन नगर्दा हुने टिका

टिप्पणीप्रति म सचेत थिएँ । सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको उपयोग, मोवाइल फोन तथा आइभिआरबाट नतिजा हेर्नका लागि गरिएको सूचना र सूचना तथा सञ्चार प्रविधिमा अभ्यस्थ हुँदै गएको नेपाली समाजले मलाई सहयोग गऱ्यो । नतिजा प्रकाशन भएको बीस मिनेटमा हुम्ला, कालीकोट, जाजरकोट, डोल्पा, खोटाङ, ताप्लेजुङ जस्ता दुर्गम जिल्लाले पनि नतिजा हेर्न, थाहा पाउन र बुझ्न सकेका सन्देश आउन थाले । दैनिक पत्रिकामा नतिजा प्रकाशनका लागि गर्नुपर्ने टेन्डर प्रक्रिया, सबैभन्दा कम रकमको अङ्कमा कबोल गर्ने फर्मलाई काम दिनुपर्ने बाध्यता, सबैभन्दा कम रकममा काम गर्ने फर्मले प्रकाशित गर्ने पत्रिकाको वितरण अवस्था हेर्दा विगतमा गरिएको पत्रिकाको प्रकाशन उपलब्धिमूलक थिएन । चितवनमा समेत पत्रिका समयमा पुग्न सकेको थिएन । सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको उपयोग गरी प्रकाशित गरिएको नतिजा नेपाल टेलिकमको मोबाइलमा एसएमएस र आइभिआर टेलिफोनबाट आवाजमा दिने नतिजा, निजी सेवा प्रदायकहरूको एसएमएस सेवा, नेपाल टेलिकम, शिक्षा मन्त्रालय, शिक्षा विभाग र परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयको वेबसाइटमा प्रकाशित नतिजाले गर्दा सर्वसाधारणलाई एसएलसी नतिजा हेर्न र बुझ्न कठिन भएन । विगतमा पत्रिकामा नतिजा प्रकाशन गर्दा लागेको झन्डै २५ लाख रूपियाँ सरकारको बचाउने काम मात्र भएन, परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयसँगको सम्झौताबमोजिम सेवा प्रदायकहरूले एसएमएस र टेलिफोन कल बापतको राजश्व झन्डै पाँच लाख रूपियाँ आम्दानीसमेत भयो ।

नेपाल टेलिकमको आइभिआर सेवामा झण्डै ४० लाख फोन कलबाट नतिजा बुझ्ने काम भएको रहेछ । प्रति कल एक रूपियाँका दरले नेपाल टेलिकमले झन्डै ४० लाख आम्दानी गरेको हुनुपर्छ । त्यस वर्ष एसएलसी दिने परीक्षार्थी झण्डै पाँच लाख थिए । पाँच लाख परीक्षार्थीको ४० लाख पटक कसरी नतिजा सोधियो होला भन्ने मलाई जिज्ञासा लाग्यो । एकजना परीक्षार्थीले आफैले पनि दुई वा तिन पटक नतिजा बुझ्ने र एकजना परीक्षार्थीको निजका आमा, बा, दाजु, दिदी, आफन्त, इष्टमित्र आदिले पनि बुझ्ने हुँदा एक जना परीक्षार्थीको औसतमा पाँच पटक नतिजा बुझ्ने काम हुने कुरा मलाई नेपाल टेलिकमका कर्मचारीले बताउनुभयो । उत्तीर्ण हुने परीक्षार्थीले अरूलाई सुनाउन पनि पटक पटक टेलिफोन गर्ने गरेको पनि बताउनुभयो । नेपाल टेलिकमका एक प्राविधिकसँग एसएमएसमा सबै विषयको प्राप्ताङ्क पनि उपलब्ध गराउन सकिन्छ कि भन्ने मेरो जिज्ञासामा अहिलेलाई यो नगर्ने भन्ने विचार पाएँ । कारण बुझ्दै जाँदा त एसएमएसमा सबै विषयको प्राप्ताङ्क पाएपछि परीक्षार्थी र उनीहरूका आफन्तले टेलिफोनबाट नतिजा बुझ्न फोन नगर्ने र एकपटकको एसएमएस मोबाइलमा नै सुरक्षित रहने भएकाले नेपाल टेलिकम र सेवा प्रदायकहरूलाई खासै आम्दानी नहुने रहेछ । यसकारण एसएमएसमा सबै विषयको प्राप्ताङ्क उपलब्ध गराउन उहाँहरू मान्नु भएको रहेनछ ।

घटना दुई : स्कुलको लापरवाहीबाट परीक्षार्थी प्रताडित

यो सन्दर्भ वि.सं. २०७० तिरको हो । म परीक्षा नियन्त्रण कार्यालय (एसएलसी) को नियन्त्रक थिएँ । एक जना महिला मलाई भेट्नका लागि परीक्षा नियन्त्रकको सचिवालयमा आउनु भएको रहेछ । उहाँलाई कार्यालयको त्यही वर्षको एसएलसी परीक्षा हेर्ने कोठा नं. ३८ मा पठाइदिनु भएछ । कोठा नं. २ मा सम्पर्क गरी कोठा नं. ३८ मा पुगेपछि पनि उहाँको समस्या पूर्ण रूपमा समाधान भएनछ । उहाँको छोराले एसएलसीको नियमित परीक्षामा सम्मिलित भए पनि नतिजामा अनुपस्थित आएको मात्र होइन नतिजामा नै

केही पनि नदेखिएकाले साह्रै चिन्ता परेको रहेछ । आवश्यक प्रमाण सहित निवेदन दिएपछि नतिजा खोज्न लाग्ने समय र नतिजा प्रकाशन गर्ने बैठकको समय मिलाएर उहाँलाई एक हप्तापछि सम्पर्क गर्न भनिएको रहेछ । यति कुराले उहाँलाई चित्त बुझेनछ र नियन्त्रकसँगै समस्या राख्नका लागि मलाई भेट्न समय माग्नु भएको रहेछ । मेरो कार्यालयमा तोकिएका शाखाबाट समस्या समाधान हुन नसकेमा र शाखाहरूले निक्यौल गर्न नसकेका विषय भएमा सेवाग्राहीलाई तुरून्त र सिधै भेट्न मिल्ने प्रबन्ध मिलाएको थियो । उहाँलाई भेट्ने समय उपलब्ध गराएँ । उहाँ मसँग आफ्नो समस्या राख्न मेरो कार्यकक्षमा प्रवेश गर्नुभयो ।

उहाँ मेरो कार्यकक्षमा प्रवेश गरेपछि आँखाबाट आँसुका धारा खसाल्नुभयो तर बोल्न सक्नु भएन । म अलमलमा परें । केही बेरपछि उहाँ विस्तारै बोल्नु भयो । "सर ! मेरो छोरालाई बचाइदिनुहोस् ।" आँसु झार्दै भन्नुभयो । मलाई अचम्म लाग्यो । मैले कसरी बचाउने होला र ! परीक्षामा अनुत्तीर्ण हुने सबैले यसै भन्दै आए भने के होला । मैले सोधेँ, "समस्या के हो ? तपाईं धैर्यताका साथ मलाई बताउनुहोस् ।" उहाँ अझै आँसु झार्दै हनुहुन्थ्यो । "सर । मैले घरमा छोरालाई आफन्तको जिम्मा लगाएर आएको छुँ । छोरा तनावमा छ । उसले जे पनि गर्न सक्छ । आमाको मन .....।" यति भन्दै फेरि रूनुभयो । मैले भने, "के फेल भयो भनेर आउनु भएको ? कति विषय लाग्यो ? कुन विषय लाग्यो ? पुनर्योगका लागि निवेदन दिनुहोला । हामी केलाएर हेर्छौं । कुनै त्रुटि भएको भए सच्चिन्छ । ७०% भन्दा माथिको प्रतिशत ल्याएर १-२ विषयमा अनुत्तीर्ण छ भने ५ दिनभित्रै निकाश दिन्छौं ।" "सर । यो समस्या होइन । नियमित जाँच दिएको मेरो छोराको रिजल्ट नै छैन ।" उहाँले भन्नु भयो । "के एब्सेन्ट भनेको छ ?" मैले भनें । उहाँले भन्नुभयो, "त्यो पनि भनेको छैन । रिजल्ट नै हरायो ।" मैले भनें, "जाँचमा हाजिर गरेको त होला । हामी खोज्छौं निवेदन दिनुहोला ।" निवेदन त दिएको छ । लामो समय कुर्दा जे पनि हुन सक्छ । कुनै पनि विषयको रिजल्ट छैन । छोरा तनावमा छ । कति कुरेर बस्ने ? मानसिक आघात पर्छ कि ? यसरी नतिजा हराएपछि उसको विश्वास के होला ? मेरो छोरा कक्षाको उत्कृष्ट विद्यार्थी हो । मेरो छोरालाई बचाइदिनुहोस् । सरले बुझेर के भएको हो भनिदिनुभयो भने मार्कसिटलाई केही दिन कुरौला ।" उहाँले भन्नुभयो । मैले विद्यार्थीको सिम्बोल नम्बर मागें । सिम्बोल नम्बर लिएर गोप्यका साथीलाई लिएर गोप्य कोठामा छिरें । गोप्यको हाजिरी हेर्न कर्मचारीलाई प्रवेश पत्र र हाजिरी भिडाउन लगाएँ । हाजिरी भिडाउँदा आठ दिनै हाजिरी गरेको पाइयो । कापीमा पुगेर सिम्बोल नं. भिडाउँदा सबै विषयका कापी भेटिए । यस्तो त्रुटि किन भयो भनी म कम्प्युटरमा छिरें । कम्प्युटर अधिकृतसँग सोधखोज गरें । कम्प्युटर अधिकृतले जिल्ला शिक्षा कार्यालयबाट पठाइएको अयोग्यको सूचीको फाईल लिएर आउनु भयो । जिल्ला शिक्षा कार्यालयलाई सम्बन्धित विद्यालयले ७०% हाजिरी नपुगेका परीक्षार्थीलाई अयोग्य भनी काट्नु पर्नेमा उक्त विद्यार्थी परेका रहेछन् । विद्यालयले एक विद्यार्थीलाई अयोग्य भनी हटाउनु पर्नेमा भुलवश निज विद्यार्थीको हटाउन पठाएको र सोही फाइल अनुसार कम्प्युटरमा हटाउँदा निजको नतिजा नै नदेखिएको रहस्य पत्ता लगाएँ । त्रुटि विद्यालयबाट भएको रहेछ । निज विद्यार्थीले ७०% बढी अङ्क प्राप्त भएको रहेछ । यो यथार्थता बुझेपछि म मेरो कार्य कक्षमा फर्कें । म फर्किदा उहाँ केही सकारात्मक कुराको उत्सुकतापूर्वक प्रतिक्षा गर्नुभएको मैले पाएँ । म आफ्नो कुर्सीमा बसेर उहाँको छोराको नतिजामा समस्या नभएको बताएँ । "तपाईंको छोराको स्कुलको गल्तीले यो समस्या आएको रहेछ । भोलि तपाईंको छोरा पढेको स्कुलको प्रिन्सिपललाई परीक्षासम्बन्धी सबै कागजात, स्कुलको लेटर प्याट, छापसहित हाम्रो कार्यालयमा जान भनिदिनु होला ।" मैले भनें । यति भन्दा पनि उहाँको

उत्सुकता मेटिएको थिएन । "मेरो छोराको रिजल्ट के भयो त?" उहाँले सोध्नुभयो । "तपाईं छोराको रिजल्ट हामी भोलि दिन्छौं । कागजात पुऱ्याउनु पर्‍यो । रिजल्टमा दस्तखत नगरिकन के भयो भनेर भन्न मिल्दैन । स्कुलका कागजात र जिल्ला शिक्षा कार्यालयको कागजात सहित हामी निर्णय गर्छौं । जिल्ला शिक्षा अधिकारीलाई मैले भोलिलाई बोलाएको छु । उहाँको टिम कागजातसहित आउँछ । तपाईंको छोराको नतिजालाई प्रक्रियामा लागिसकिएको छ ।"

"के भएको रहेछ ? मैले छोरालाई के भन्ने ?" उहाँले सोध्नुभयो । "छोराको स्कुलको प्रिन्सिपलले नै तपाईंलाई बताउनुहोला । भोलिलाई यहाँ जाने भनिदिनुहोला । उहाँ ढिला आउनुभयो भने नतिजा दिन ढिलो हुन्छ । छोरालाई यति भनिदिनु कि उसको नतिजा निस्कन्छ । आत्तिनु पर्दैन ।" मैले भनें । "मैले भनेर त पत्याउँदैन । मलाई चित्त बुझाउन भनेको भन्छ ।" उहाँले अनुहार बिगारेर भन्नुभयो । "यदि चित्त नबुझाएर केही गऱ्यो भने ..... मान्छे राखेर आएकी छुँ । के गर्ने सर । उपाय निकालिदिनु होस् न ।" फेरि आँसु झार्नु भयो । मैले भने, "तपाईं घरमा पुगेर मलाई मेरो नम्बरमा फोन गर्नुहोला । ठूलो आवाजमा छोरालाई सुनाइदिनुहोला । भोलि मैले भेट्न बोलाएको छ भनी सँगै लिएर आउनुहोला । म सम्झाउँछु ।" मेरो कुरा सुनेर चित्त बुझाएर जानुभयो ।

भोलिपल्ट विद्यार्थीले अध्ययन गरेको स्कुलको प्रिन्सिपलले परीक्षाका कागजात ल्याउनु भयो । जिल्ला शिक्षा कार्यालयका स्टाफसहित कम्प्युटरका साथीहरू, नतिजा प्रकाशन शाखाका कर्मचारीहरूबिच छलफल भयो । विद्यालयले गरेको गल्ती प्रमाणित भयो । विद्यालयले एक विद्यार्थीको नाम अयोग्य भनी लेख्नुपर्नेमा अर्को विद्यार्थीको लेखेको र काट्नु पर्नेको नाम नकाटेको, काट्नुपर्नेको नतिजामा सबै विषय एब्सेन्ट देखिएको पाइयो । सबै कागजात प्रमाणित गरेर नतिजाको प्रक्रियामा लैजान मैले दस्तखत गरें । त्यस समयमा विद्यार्थीका आमा छोरा आइपुग्नु भएको थियो । दुवैजनालाई मैले आफ्नो कार्यकक्षमा बोलाएँ । छोरामा कुनै उत्साह थिएन । फुङ्ग उडेको अनुहार, आँखा रातारात थिए । सायद खाना पनि राम्ररी खाए जस्तो थिएन । सामान्य अभिवादन पछि मैले सोधें, "बाबु ! आमालाई साह्रै पिर पार्नु भएछ । यसरी चिन्ता लिनु पर्दैन नि । हरेक समस्याको समाधान हुन्छ ।" ती विद्यार्थीले कुनै प्रतिक्रिया दिएनन् । मलाई एकोहोरो हेरिरहे । "यस्तै हो, टोलाएर बोल्दै बोल्दैन ।" आमा चाहिँले भन्नुभयो । म विद्यार्थी नजिक गएँ । मैले विद्यार्थीलाई उठ्न लगाएँ र भनें, "बाबु ! पिर नगर्नु । आमालाई पिर पनि नपार्नु । छोराछोरीले समस्या आउँदैमा आमाबाबुमाथि पिर पार्नु हुँदैन । मानिसका जिन्दगीमा अनगन्ती समस्या आँछन् । हरेक समस्यामा यसरी पिर मान्ने हो भने जिन्दगी धेरै समस्यामूलक हुन्छ । समस्यासँग जुध्ने हो । ल, बधाई छ । तिमीले परीक्षा राम्रो गरेका रहेछौं । सामान्य गल्तीका कारण तिम्रो नतिजा रोकिएको रहेछ । हामीले गल्ती पत्ता लगायौं आज नतिजा हेरेर जाने । सबैको मार्कसिट आउँदा तिम्रो पनि आउँछ । बेलुकी मोवाइल, इन्टरनेट आदिबाट हेर्न सकिन्छ । यति मिहेनती विद्यार्थीले समस्या आउँदैमा टोलाउने होइन । तिम्रो ७०% प्राप्ताङ्क छ । अब तिमी हाँस र आमालाई पनि हसाऊ ।" मैले बधाई दिंदै दह्रो गरी विद्यार्थीसँग हात मिलाएँ । विद्यार्थीको अनुहार परिवर्तन भयो । अनुहारमा फिस्स हाँसो देखियो । आमाका आँखामा हेरे र आमातिर मुस्कुराए । आमाका आँखाबाट फेरि आँसु खस्यो । छोराको पिरमा पनि आँसु अनि मुस्कानमा पनि आँसु । आमाछोराको खुशीमा म पनि हाँसे । "अब आमालाई सधैं हसाउने है बाबु ?" भनी विद्यार्थीलाई मैले विद्या चाहेको थिएँ ।

त्यही समयमा स्कुलका प्रिन्सिपल आउनुभयो । स्कुलको प्रिन्सिपललाई मैले भेट्न बोलाएको थिएँ । विद्यार्थीको अभिभावक र प्रिन्सिपललाईसँगै राखेर कुरा गर्न मन लाग्यो । प्रिन्सिपललाई नतिजा रोकिनुका कारण के रहेछ भनी मैले सोधेँ, उहाँले भन्नुभयो, "सर ! गल्ती स्कुलबाट भयो । मबाट भयो । तपाईँहरूले सच्चाइ दिनुभयो । धन्यवाद म यो गुन कहिल्यै बिर्सिन्न । अभिभावक र विद्यार्थीमा परेको मर्काप्रति क्षमा माग्छु । अबदेखि यस्तो गल्ती हुँदैन ।" मैले भनेँ, "के गल्ती भएको रहेछ, अभिभावकलाई भनिदिनुस् न ।" उहाँले भन्नुभयो, "एकजना छात्रा कक्षा १० मा परीक्षा फाराम भरेपछि यु.के.गईन् । ७०% हाजिर नपुगेको भनी उनको सङ्केत नम्बर अयोग्यको सूचीमा राख्नुपर्ने थियो । भूलवस उहाँको छोराको सङ्केत नम्बर परेछ । अनि त यो गडबडी भयो । यो कुरा तपाईँले अभिभावकलाई बताउनुभएको थियो त?" मैले भनेँ । अभिभावकले भन्नुभयो, "अहँ बताउनु भएन । हामीलाई त जिल्ला शिक्षा कार्यालय र परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयमा जान भन्नुभयो । एउटा चिठी दिनुभयो खामबन्दी ।" प्रिन्सिपलले भन्नुभयो, "हाम्रो गल्ती थियो । अभिभावकलाई भन्न सकिएन ।" मैले भनेँ, "हेर्नुहोस् तपाईंको स्कुलले विद्यार्थीलाई नर्सरीदेखि कक्षा १० सम्म पढाउनु भयो, १३ वर्ष । कति शुल्क र सहयोग लिनुभयो होला । समस्या हुन्छन्, गल्ती हुन्छ अनि समस्या पर्दा अभिभावकलाई दौडाउने कि तपाईँ आफै जिल्ला शिक्षा कार्यालय र परीक्षा नियन्त्रण कार्यालय आउने । पैसा लिँदा मज्जा आयो अनि सेवा दिनु पर्दा लाज लाग्यो । धिक्कार छ तपाईँलाई ।" मेरो कुरा सुनिरहनुभएको अभिभावकलाई भनेँ, "तपाईँले कति विश्वास गरेर छोरा भर्ना गर्नुभयो । १३ वर्ष पढाउनु भयो । कति शुल्क र सहयोग तिर्नुभयो । अहिले नतिजा रोकिदा तपाईँ नै खोज्न हिड्नुपर्ने ? स्कुलको दायित्व खोई ? कतै छोराले नराम्रो निर्णय गरेको भए के हुन्थ्यो ? स्कुलहरू पनि स्वार्थी देखिए ।" मेरा कुरा चुपचाप सुन्नुभएको अभिभावकमा सहमतिका चेहरा र आक्रोशसँगै देखिए तर धैर्य गरी बस्नुभयो । "ल ठीक छ । अबदेखि गल्ती नदोहोऱ्याउनु होला । जानुहोस् ।" मैले भने । मलाई हार्दिक धन्यवाद दिएर अभिभावक जानुभयो ।

काठमाडौँमा रहेका अभिभावक र विद्यार्थीको समस्याको समाधान गरेकामा मलाई खुशी लाग्यो । विद्यालय र प्रिन्सिपलको अकमर्न्यता देखेर दिक्क लाग्यो । काठमाडौँ उपत्यकाभित्र त परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयको पहुँच नजिक भएर समस्या समाधान गर्न सकियो तर नेपालका अन्य जिल्ला, अझ विशेष दुर्गम जिल्लाका विद्यार्थीहरू यस्तै, यस्तै खालका समस्याबाट पीडित भएका परीक्षार्थीका लागि पुनर्योगको निवेदन दिनु र त्यसको नतिजा पर्खनुबाहेक अन्य विकल्प थिएन । त्यहाँका विद्यार्थीले नतिजा नआएर, बिग्रेर वा गलत भएर आत्महत्या जस्तो प्रयास गरेमा जोगाउने तत्काल उपाय थिएन हामीसँग । नतिजालाई त्रुटिरहित बनाउने जति प्रयास गरेपनि विद्यार्थीले गर्ने त्रुटि, विद्यालयले गर्ने त्रुटि, परीक्षा केन्द्रमा हुने त्रुटि, परीक्षकबाट हुने त्रुटि, सम्परीक्षकबाट हुने त्रुटि, कोडिङ र डिकोडिङमा हुने त्रुटि, कम्प्युटर इन्ट्रिमा हुने त्रुटि, टेबुलेटरबाट हुने त्रुटि, कम्प्युटर इन्ट्रिमा हुने त्रुटि, आदि त्रुटि नै त्रुटि हुने सम्भावनाबिच सही नतिजा निकाल्न कठिनाइ भोग्नुपरेको थियो । यत्रो यात्रामा शून्य दशमलव केही प्रतिशत मात्र त्रुटि हुँदा ठुलो हल्लाखल्ला मच्चिन्थ्यो । त्रुटि निवारण गर्ने र त्रुटि सच्चाउन प्रकिया चलिरहन्थ्यो ।

घटना तिन : प्राविधिक त्रुटिका कारण परीक्षार्थी प्रताडित

चितवनका एकजना अभिभावक मलाई भेट्न आउनुभएको थियो । उहा मलाई भेट्नु पूर्व शिक्षा सचिव र

मुख्य सचिवलाई भेटिसक्नु भएको थियो । मलाई शिक्षा सचिबबाट यो कुरा जानकारी भएको थियो । चितवनका अभिभावकसँग मेरो भेट भयो । अभिभावकले साथमा छोरा लिएर आउनु भएको थियो । छोराले एसएलसी परीक्षा दिएको नतिजामा अनुत्तीर्ण भएको, अधिकांश विषय गणित, विज्ञान, अङ्ग्रेजी, ऐ. गणित लगायतका विषयहरूमा ९०% अङ्कभन्दा माथि प्राप्त गरेपनि सामाजिक अध्ययनमा १८ अङ्क प्राप्त गरेर अनुत्तीर्ण भएको । यो विवरण मेरो सामु पेस भयो । सबै विषयमा अतिउत्तम अङ्क प्राप्त गरेको विद्यार्थीले सामाजिकमा १८ अङक ल्याउने कुरा पत्याउन मिल्ने पनि थिएन । विद्यार्थी विद्यालयको उत्कृष्ट नै रहेछन् । एसएलसी नतिजा प्रकाशित भएपछि अनलाइनमा सिम्बोल नम्बर र जन्म मिति प्रविष्ट गरेपछि हरेक विषयको प्राप्ताङ्क हेर्न मिल्ने व्यवस्था मिलाइएको थियो । प्रिन्ट गर्न पनि मिल्दथ्यो । यही प्रिन्टलाई आधार मानेर उच्च माध्यमिक विद्यालयहरूले प्रवेश परीक्षा लिनका लागि आवेदन फाराम वितरण गरेका थिए । उत्तीर्ण भएकाहरूका लागि आवेदन फाराम वितरण गरेका थिए । अनुत्तीर्णका लागि आवेदन फाराम वितरण गरिदैनथ्यो । विद्यालयको उत्कृष्ट विद्यार्थी, सधै नतिजा राम्रो ल्याउने छोरा एलएलसीको नतिजामा अनुत्तीर्ण भएको खबरले विद्यालय, शिक्षक, निजका आमाबा र स्वयम् विद्यार्थी पनि मर्माहित भएका रहेछन् । मलाई पनि अनलाइनबाट प्रिन्ट गरिएको मार्कसिट हेरेर साह्रै नमज्या लाग्यो । परीक्षार्थीका बाबु छोराका साथमा आएर आफ्नो पीडा मलाई व्यक्त गर्नु भयो । पीडा व्यक्त गर्दा बाबु चाहिँ बरबर आँसु झार्दै रूनुभयो । बाबु रोएकामा मलाई नमज्या लाग्यो । मैले भनें, "तपाईं विद्यार्थीको बाबु । समस्या आयो भनेर छोराको अगाडि नरूनू । छोराको मानसिकता कमजोर हुनसक्छ । तपाईंले त छोरालाई सम्झाउनुपर्ने हो ।" छोराले बाबुलाई नरूनु भन्दै आँसु पुछिरहेका थिए । छोरा बरू विचलित थिएनन् । उनी ढुक्क थिए उनको सामाजिक अध्ययन विषयमा १८ प्राप्ताङ्क हुनै सक्दैन भन्नेमा । उनले मलाई आफ्नो अङ्क ८० भन्दा कम पक्कै छैन भनेर ठोकुवा पनि गरे । विद्यार्थीका बाबुले भन्नुभयो, "माफ गर्नुहोस् । म नरूनुपर्ने हो तर तपाईंको अगाडि समालिनै सकिनँ । एसएलसी परीक्षाको मुख्य मानिस नै तपाईं । छोराले राम्रो उच्च माध्यमिकमा पढ्ने रहर गरेको छ । तपाईंहरूको प्रक्रिया कुर्दा यसले फाराम भर्न नै पाउँदैन । प्रवेश परीक्षा सकिन्छ । अनि यो छुट्छ । कसरी हुन्छ छिटो गरिदिनुहोस् ।" मैले पुनर्योगका लागि निवेदन दिन अनुरोध गरें । उहाँहरूले निवेदन पेस गरिसक्नु भएको रहेछ । मैले गोप्य शाखाका कर्मचारीलाई कुनै एक विषयमा अनुत्तीर्ण तर अन्य विषयहरूमा ७०% अङ्क प्राप्त परीक्षार्थीहरूको आवेदन केलाउन निर्देशन दिएँ । हरेक दिन यस्तो प्रकृतिको आवेदन पेस गर्न पनि भनें । पुनर्योग समितिमा पेस गर्न कार्यविधि बनाउन लगाउँदै मैले त्यहाँ उपस्थित विद्यार्थीको गोप्यमा उत्तरपुस्तिकाको अवस्था बुझ्न म आफै गोप्य कोठामा पुगें । परीक्षार्थीले गरेको दावी सही रहेछ । कम्प्युटर प्रविष्टमा त्रुटि भएछ । मैले ५ दिनपछि पुनर्योगको विशेष निर्णय गर्ने र विद्यार्थीले निकास पाउने कुरा अभिभावक र विद्यार्थीलाई बताएँ । विद्यार्थीले आवेदन फाराम भर्न चाहेको विद्यालयमा आफैले सम्पर्क गरेर आवेदन फाराम लिइदिन अनुरोध गरें । प्रवेश परीक्षाको नतिजामा पनि समावेश गर्न पनि अनुरोध गरें । भर्ना हुँदा उत्तीर्ण मार्कसिट पेस नभएमा भर्ना नगर्न पनि भनें । यति गरेपछि अभिभावक र विद्यार्थी खुशी मनले बाहिर निस्कनु भयो । पुनर्योगको विशेष निर्णय ५ दिनभित्र नै गरियो । यस्ता प्रकृतिका ३५ ओटा आवेदन रहेछन् । विद्यार्थीले आफूले चाहेका विद्यालयमा प्रवेश परीक्षा दिई नाम निकालेर अध्ययन गर्ने अवसर पाएछन् । विद्यार्थीको मुहारमा खुशी देख्दा आफैलाई असिम आनन्दानुभूति हुँदो रहेछ ।

ठूलो सङ्ख्याका तथ्याङ्कमा काम गर्दा त्रुटि हुन सक्छ तर हाम्रा त्रुटिबाट विद्यार्थीले पीडा खप्न नपरोस् भन्नेमा हामी सचेत हुनैपर्छ । नतिजाका पीडाले विद्यार्थीले जीवन नै फ्याँक्ने निर्णय गर्नेतर्फ नजाओस् । यति सचेत हुँदाहुँदै पनि पुनर्योगमा आवेदन दिएका एक विद्यार्थीले पुर्योगको नतिजा नआउदै आत्महत्या गरेको र पुनर्योगमा निज विद्यार्थी उत्तीर्ण भएको कुरा सम्बन्धित विद्यार्थीका प्रधानाध्यापकले सुनाउँदा मलाई सहन कठिन भएको थियो । विद्यालय, शिक्षक तथा अभिभावकहरूले ठुलो सङ्ख्यामा परीक्षा सञ्चालन, व्यवस्थापन र नतिजा प्रकाशनमा त्रुटि हुनसक्ने र यस्ता त्रुटिहरू पुर्योगका माध्यमबाट सच्चिने हुँदा प्रारम्भिक नतिजामा आएको अनपेक्षित परिणामबाट हतास हुनु हुँदैन भनेर सानैदेखि सिकाउनुपर्ने अवस्था मैले महसुस गरेँ । यसबारे आम सञ्चार, पत्रपत्रिका, अन्तरक्रिया र प्रवचनमा मैले बारम्बार भन्ने गरेको पनि थिएँ ।

घटना चार : समस्याको समाधान नै पुनर्योग

एउटा समस्या रामेछापको आएको थियो । आमाबाबु दुवै जना शिक्षक हुनुहुँदो रहेछ । छोरी कक्षाको प्रथम छात्रा । छोरी एसएलसीमा अनुत्तीर्ण भएपछि आमा चाहिँ परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयमा आउनुभयो । पुनर्योगको आवेदन दिएपछि मसँग भेट गर्नुभयो । आमा र बाबुले पढाएको विषयमा ९०% भन्दा बढी अङ्क ल्याउनु भएकी छोरीको एक विषयमा अनुत्तीर्ण भएपछि परिवार मर्माहित भएको बताउनुभयो । उहाँ धैर्यका साथ आफ्नो मनलाई कसिलो बनाउँदै हुनुहुन्थ्यो । छोरी सधैं कक्षाको प्रथम छात्रा भएको र द्वितीय र तृतीय विद्यार्थी उत्तीर्ण भएका र सामान्य विषयमा छोरी अनुत्तीर्ण भएबाट छोरीको हालत असामान्य हुन्छ कि भन्ने चिन्ता व्यक्त गर्नुभएको थियो । नियमानुसार चाँडै पुनर्योग टुङ्ग्याउने वाचा गर्दै मैले छोरीलाई विचलित नहुन सम्झाइरहनु पर्नेमा जोड दिएँ । केही दिनपछि तिनै छात्राका बुबा परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयमा आउनुभयो । त्यही समस्याको विस्तार गर्नुभयो । उहाँसँग अर्को शिक्षक पनि हुनुहुन्थ्यो । समस्या भन्दाभन्दै शिक्षकले आँखाबाट आँसु झार्नुभयो । मैले अलि कठोर भएर भनेँ, "तपाईँ माध्यमिक तहको शिक्षा । तपाईंले भनेको समस्याबारे मैले तपाईँको मेडमबाट बुझेर प्रकिया अगाडि बढाएको छु ।" छिटै नतिजा आउने छ । समस्यालाई पोको पारेर तपाईँलाई रून सुहाउँदैन । छोरीलाई दह्रो बनाउने, मनोबल उच्च पार्नुपर्ने बाबु नै रूने ? अब यो रूने काम नगर्नु । समस्या छ, साथमा समाधान पनि छ । नतिजा प्रकाशनको काम टुङ्ग्याउने बित्तिकै तपाईंहरूलाई टेलिफोन गरेर जानकारी दिने व्यवस्था मिलाउँछु ।" मेरो कुरा सुनेर वाल्ल पर्नुभएका अभिभावक शिक्षकले आफू भावनामा आएर रोएको भन्दै अब आफू नरूने पनि बाचा गर्नुभयो । पुनर्योगको नतिजाको प्रक्रिया पूरा गरेर निज विद्यार्थीको उत्तीर्ण भएको नतिजा टेलिफोबाट खबर गर्ने व्यवस्था मिलाएँ । कोडिङबाट डिकोडिङ गर्दा हुने त्रुटिले विद्यार्थीहरू मर्कामा परेको पाइयो । यसलाई सावधानीपूर्वक सम्पादन गर्न सबैलाई निर्देशन पनि दिएँ । नतिजा छिटो प्रकाशन गर्ने धुनमा हतपतको काम लतपत हुन सक्ने भएकाले परीक्षाको नतिजा तोकिएको अवधिको अन्त्यमा मात्र प्रकाशन गर्नुपर्ने मेरो मान्यता विकास भयो ।

घटना पाँच : पाठ्यक्रममा आधारित नभई शिक्षण सिकाइ गर्दाको परिणाम

माध्यमिक तहमा सामाजिक अध्ययन विषयलाई विषयको रूपमा हेरिएका जस्तो लागेन । हुनत यस विषयमा विषय शिक्षकको पनि व्यवस्था भएको रहेनछ । विद्यालयमा उपलब्ध शिक्षकमध्ये अर्थशास्त्र, भूगोल,

इतिहास जस्ता विषय पढाउने शिक्षकलाई यो विषय दिइदोरहेछ । यस्ता विषयका शिक्षक नभएमा जसले पढाउन सक्छ उसैलाई जिम्मा दिने गरिदोरहेछ । संस्थागत विद्यालयमा त अङ्ग्रेजीमा बोल्न सक्नेलाई यो विषयको जिम्मा दिएको पनि पाएँ । एक संस्थागत विद्यालयमा जाँदा सोधेको थिएँ, "तपाईंको स्कुलमा कक्षा १० मा सामाजिक अध्ययन विषय कसले अध्ययन गराउँछ ?" प्रिन्सिपलले भन्नुभएको थियो, "पुस्तकमा दिएकै हुन्छ । हाम्रो अङ्ग्रेजी विषयको शिक्षकले पढाउनु हुन्छ । भाषाको समस्या रहेन । सामाजिक विषयमा विषयवस्तु नै कति महत्त्वको हुन्छ र !" सामाजिक अध्ययन विषयलाई विषयको रूपमा नस्वीकारिएकामा नमीठो लाग्यो । १०० पूर्णाङ्कका विषय सबै उत्तिनै महत्त्वपूर्ण हुन् । सामाजिक अध्ययनका विषयवस्तुहरू ज्यादै महत्त्वपूर्ण पनि छन् । सामाजिक अध्ययन विषयलाई महत्त्वपूर्ण विषयका रूपमा स्थापित गर्नुपर्छ भन्ने सोचाइ आयो । यसका लागि परीक्षा पद्धतिमा सुधार गर्नुपर्ने थियो । हाम्रो परीक्षाका प्रश्न पत्र १० वर्षका प्रश्नहरू सगालेमा त्यहाँभन्दा बाहिरबाट आउन सक्दैनथे । मैले तोकिएको विशिष्टीकरण तालिकामा नै रहेर, पाठ्यक्रमको उद्धेश्य लाई आधार मानेर सिर्जनात्मक र तर्क गर्न मिल्ने किसिमका प्रश्न निर्माणका लागि जोड दिएँ । प्रश्न पत्र निर्माता र मोडेरेटरहरूले विशिष्टीकरण तालिका र पाठ्यक्रमको उद्धेश्य लाई आधार मानी हुबहु सार्न नमिल्ने र चोर्न नमिल्ने किसिमका प्रश्न बनाउनुभयो । विगतका १० वर्षका प्रश्नमा पनि केही फरकपना ल्याउनुभयो । वास्तममा सामाजिक अध्ययन विषयको पाठ्यपुस्तकको एक पृष्ठमा विषयवस्तु र अर्को पृष्ठमा क्रियाकलाप र अभ्यास दिइएका कारण पाठ्यपुस्तकले विषयवस्तुको गहिराइ दिन सक्दैनथ्यो । यसका लागि शिक्षकले थुप्रै विषयवस्तु सङ्कलन गर्नुपर्थ्यो ।

पाठ्यक्रमको उद्धेश्य पनि व्यापक नै थियो । कक्षा १० को सामाजिक शिक्षाको विशिष्ट उद्धेश्य को २० मा 'वि.सं. २०४६ देखि हालसम्म भएका प्रमुख राजनीतिक घटनाक्रम र त्यसले सामाजिक तथा आर्थिक तथा क्षेत्रमा पारेका प्रभाव वर्णन गर्न' भनी उल्लेख भएबाट परीक्षा सञ्चालन हुनुभन्दा तिन महिना पूर्वका प्रमुख राजनीतिक घटनालाई पनि समेट्न सकिन्थ्यो, समेट्नु पर्दथ्यो । यस्तो व्यापक उद्धेश्य भएका कारण सामाजिक शिक्षाको सीमितता थोरै थिएन ।

सामाजिक अध्ययनको दुई तिन प्रश्नमा हङ्गामा मच्चियो । यस्ता प्रश्न २४ मा दिइने विश्वको नक्सा वा नेपालको नक्साको कुरा थियो । त्यसो त कक्षा १० को सामाजिक शिक्षाको विशिष्ट उद्धेश्य को १८ मा ' नेपालको नक्सा उतारी नेपाल एवम् विश्वको नक्सामा प्रमुख तथ्यहरू भर्न' भनी उल्लेख छ । परीक्षार्थीलाई दिइएको विश्वको नक्सा उपयुक्त सङ्केतको प्रयोग गरी तथ्यहरू भर्नुपर्ने वा पृष्ठ भरिने गरी नेपालको नक्सा बनाई उपयुक्त सङ्केतसहितको तथ्यहरू भर्नुपर्ने मध्ये कुनै एक प्रश्नको जवाफ दिनुपर्ने थियो । यस्तो किसिमको प्रश्न विगत १० वर्षदेखि नै सोधिने भएकाले विद्यालय, शिक्षक तथा विद्यार्थीले पृष्ठभरिको नेपालको नक्सा कार्ने गर्दथे । मैले एसएलसीको अनुगमन गर्दा अर्घाखाँचीमा पृष्ठ भरिने किसिमको नेपालको नक्सा कोर्न टेम्प्लेट परीक्षा हलमा ल्याएको पनि देखेको थिएँ । मैले एसएलसी परीक्षा दिँदा गण्डकी बोर्डिङका विद्यार्थीहरूले उत्तरपुस्तिका वितरणपश्चात् एउटा टेम्प्लेट प्रयोग गरी कक्षा भरिकाले नेपालको नक्सा बनाएको देखेको थिएँ । विगतका परीक्षामा पनि विद्यार्थीले सोही प्रवृत्ति देखाउछन् भन्ने सुनेको थिएँ । प्रश्न पत्र निर्माता र मोडेरेटरलाई कक्षा १० को सामाजिक शिक्षाको उद्धेश्य हेर्न लगाएर नेपालको नक्सा पृष्ठ भरिको नभई तोकिएको ढाँचामा सोध्न सकिने नसकिने जिज्ञासा राखेको थिएँ । उद्धेश्य ले त

विद्यार्थीले विभिन्न आकारमा नेपालको नक्सा कोर्न सक्ने भनी उल्लेख गरेको रहेछ । त्यसपछि प्रश्न बन्यो, १२ से.मी. x २० से.मी. को आयात खिची सोही आयातभित्र नेपालको नक्सा कोरी उपयुक्त सङ्केत सहितको तथ्यहरू भर्नुहोस् ।

प्रश्न पत्र वितरण गर्नुपूर्व उत्तरपुस्तिका वितरण हुन्छ । परीक्षार्थीले प्रश्न पत्र हातमा पर्नुपूर्व नै पृष्ठ भरिको नेपालको नक्सा कोरेछन् । जब प्रश्न हातमा पऱ्यो, पृष्ठ भरिको नेपालको नक्सा काटेर परीक्षार्थीले निरीक्षकसँग विश्व नक्सा माग्न थालेछन् । परीक्षार्थीहरूमा नेपालको नक्सा कोर्ने सीपको विकास भएको रहेनछ । उत्तरपुस्तिका परीक्षणपश्चात् थाहा भयो अधिकांश परीक्षार्थीले पृष्ठ भरिको नक्सा कोरेर काटेका रहेछन् । विद्यालयको शिक्षण सिकाइ त अचम्मको परीक्षामुखी रहेछ । यस्तो सोचाइमा केही भए पनि परिवर्तन गर्न सकेको अनुभूति भयो ।

अर्को प्रश्न २५ मा प्रतिवेदन लेखनको थियो । प्रतिवेदन वैकल्पिक छनोटको प्रश्न पनि थियो । विगत १० वर्षदेखि एकै किसिमको प्रश्न सोधिएको रहेछ । ऐतिहासिक, धार्मिक वा पर्यटकीय स्थलको भ्रमण गरेका आधारमा शीर्षक र परिचय, उद्धेश्य हरू, प्राप्ति र निष्कर्ष जस्ता उपशीर्षकका आधारमा प्रतिवेदन तयार गर्नुहोस् जस्तो प्रश्न आउने रहेछ । विद्यालय, शिक्षक तथा विद्यार्थीले कुनै ऐतिहासिक वा धार्मिक वा पर्यटकीय स्थलको तयारी प्रतिवेदन घोकेर लेख्ने गरिदोरहेछ । पाठ्यक्रमको उद्धेश्य प्रतिवेदन लेख्ने किमिमको थियो तर कुनै ऐतिहासिक वा धार्मिक वा पर्यटकीय स्थलको हुनु पर्ने थिएन । यस पटकको परीक्षामा पनि विद्यार्थीले कुनै ऐतिहासिक वा धार्मिक वा पर्यटकीय स्थलको नै प्रतिवेदन सोध्छ भनी प्रश्न पत्र हात पर्नुपूर्व नै कोहीले इलामको, कोहीले पोखराको, कोहीले जनकपूरको, कोहीले पाल्पाको प्रतिवेदन लेख्न सुरू गरेछन् । उत्तरपुस्तिका परीक्षण समयमा प्रश्न २४ को उत्तर एकपटक काटेर फेरि लेखेको पाइयो । प्रतिवेदन लेखनमा समसामयिक राजनीतिका सम्बन्धमा जनप्रतिनिधिसँग भेटघाट हुँदा गरिने छलफललाई आधार मानेर शीर्षक र परिचय, उद्धेश्य हरू, प्राप्ति र निष्कर्ष जस्ता उपशीर्षकका आधारमा प्रतिवेदन तयार पार्नुपर्थ्यो । यो प्रश्न हेरेपछि विद्यार्थीहरूमा असजिलो महसुस भएको प्रतिक्रिया आए ।

सामाजिक अध्ययनमा २०४६ सालपछिको राजनीतिक घटनाक्रम र ती घटनाक्रमले पार्ने आर्थिक तथा राजनीतिक प्रभावका प्रश्न सोधिदा पनि हङ्गामा हुन गयो । प्रश्न निर्माणको तिन महिनापूर्वका घटना सोध्न मिल्ने अवस्थामा छ महिनापूर्वका समसामयिक घटना पनि शिक्षक विद्यार्थीलाई अद्यावधिक नभएका कुराले शिक्षक, अभिभावक, विद्यार्थीले विरोध गरे । नेपाल सरकारका कर्मचारी, अझ विशेष गरी शिक्षा मन्त्रालयका कर्मचारी जसका छोराछोरी सो वर्ष एसएलसीका परीक्षार्थी थिए उनीहरूको विरोधको स्वर झन चर्को थियो । मिल्ने भए परीक्षा नियन्त्रकलाई कारबाही नै गर्नुपर्छ भन्ने सम्मको थियो । मैले सामाजिक अध्ययनका विशेषज्ञ, दक्षहरूलाई बोलाएर माध्यमिक तहको सामाजिक अध्ययनको पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, प्रश्नपत्र विश्लेषण गर्न लगाएँ । विशेषज्ञ तथा दक्षको टोलीले प्रश्न पत्रमा कुनै दोष नभएका तर पठनपाठन पाठ्यक्रममा आधारित भई नगरेको र पाठ्यपुस्तकमा दिइएका क्रियाकलाप नगराएका कारण विद्यार्थीमा सिकाइ उपलब्धि हासिल हुन नसकेका कारण यस्तो प्रतिक्रिया आएको जानकारी दिनुभयो । कतिसम्म भने शिक्षकले बोल्सेभिक क्रान्ति र अक्टोबर क्रान्तिका सम्बन्धमा केही शिक्षकहरू स्पष्ट नभएको प्रतिक्रिया म कास्कीमा जाँदा पाएँ ।

निचोड

नोकरीका सिलसिलामा विभिन्न भूमिका निर्वाह गर्नुपर्ने हुन्छ । निजामती सेवाको शिक्षा सेवा, शिक्षा प्रशासनको विभागीय प्रमुख सरहको काम कारबाही गर्दा सबैभन्दा संवेदनशील पद परीक्षा नियन्त्रकको भएको महसुस गरेँ । नेपालमा शिक्षामा परिवर्तन पाठ्यक्रम तथा शिक्षण पद्धतिमा सुधार गरेर हुने रहेनछ भन्ने पाठ पनि यही नियन्त्रक हुँदा नै सिकेँ । आम नेपालीको प्रवृत्ति परीक्षामुखी छ । परीक्षामा प्रश्न आउँछ भनेपछि मिहेनतसाथ अध्ययन गर्ने, परीक्षामा आउँदैन भने अध्ययन पनि नगर्ने, मेहेनत पनि नगर्ने । अध्ययन गर्ने भनेकै परीक्षाको तयारी गर्ने भन्ने रहेछ । हुनतः यो राम्रो होइन । यही प्रवृत्तिमा तल्लिन नेपालमा शिक्षामा सुधार तथा परिवर्तन गर्ने सजिलो तरिका परीक्षा पद्धति र प्रश्न पत्रको ढाँचामा गरिने परिवर्तन नै रहेछ । जसको जे प्रवृत्ति छ, सोहीबमोजिम सुधारका प्रयास प्रारम्भ गर्नुपर्ने रहेछ । नेपालमा शिक्षामा सुधारको सुरुवात परीक्षाबाट गर्नुपर्ने निचोड मैले निकालेँ । परीक्षा नियन्त्रक हुँदा परीक्षामा हुने त्रुटि न्यूनीकरण गर्ने, परीक्षार्थीमा परीक्षाको नतिजाबाट उत्पन्न भएका प्रातडना घटाउन, विद्यार्थीको भविष्यप्रति परीक्षाको निरीक्षक, सुपरिवेक्षक, प्रश्नपत्र निर्माता, मोडेरेटर, परीक्षक, सम्परीक्षक, तथ्याङ्क प्रविष्ट गराउने र रुजु गर्ने व्यक्तिलाई बढी संवेदनशील र सचेत गराउन, विषयहरूलाई विषयको हैसियत दिलाउनलगायत परीक्षा सुधारका लागि थुप्रै काम गर्न सकिने रहेछ भन्ने निचोड निकाल्न मलाई कुनै सङ्कोच लाग्दैन ।

पनिकाको अभिलेख व्यवस्थापन र वितरण

जगन्नाथ उपाध्याय
उप नियन्त्रक, पनिका

परिचय

माध्यमिक शिक्षा उत्तीर्ण परीक्षा (एसएलसी) सञ्चालन र व्यवस्थापन गर्नका लागि मुख्य तथा केन्द्रीय निकायको रूपमा रहेको परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयको स्थापना वि.सं. १९९० (सन् १९३४) मा एसएलसी बोर्डको सचिवालयको रूपमा भएको हो । दरबार हाईस्कुलका विद्यार्थीहरूको परीक्षा लिइ सफल हुनेलाई प्रमाणपत्र प्रदान गर्नका लागि स्थापना भएको एसएलसी बोर्ड नै हाल आएर परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयका रूपमा रूपान्तरित भएको हो ।

माध्यमिक शिक्षा उत्तीर्ण परीक्षा समितिले निर्धारण गरेका नीति, निर्देशन अन्तर्गत रही परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयले प्रत्येक वर्ष मूल र पूरक गरी दूईपटक एसएलसी परीक्षा सञ्चालनसम्बन्धी योजना बनाउने, सो योजना कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने, परीक्षा सञ्चालनसम्बन्धी कार्यविधि तयार गर्ने र माध्यमिक शिक्षा उत्तीर्ण परीक्षा सञ्चालन गर्ने, आवश्यकताअनुसार परीक्षा केन्द्रको व्यवस्था गर्ने/गराउने, परीक्षामा अनियमित कार्य हुन नदिने र परीक्षाको नियम उल्लङ्घन गर्नेलाई निष्कासन गर्ने गराउने, एसएलसी परीक्षा सञ्चालन गर्न केन्द्राध्यक्ष र अन्य आवश्यक कर्मचारीको व्यवस्था गर्ने/गराउने, प्रश्नपत्र निर्माण गर्ने र उत्तरपुस्तिका परीक्षण गराउने, उत्तरपुस्तिका परीक्षण गर्ने कार्यमा क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशनालय र जिल्ला शिक्षा कार्यालयहरूलाई अधिकार प्रत्यायोजन गरी सो अनुसार गर्न लगाउने, परीक्षाको गोपनीयता कायम राख्ने/राख्न लगाउने, परीक्षाफल प्रकाशन गर्ने र उत्तीर्ण परीक्षार्थीहरूलाई प्रमाणपत्र वितरण गर्ने, परीक्षा सुधारका लागि चेतना मूलक सेमिनार, गोष्ठी र कार्यशाला सञ्चालन गर्ने, परीक्षाको विश्वसनीयता र वैधता कायम गर्न अनुसन्धानात्मक क्रियाकलाप सञ्चालन गर्ने कार्यहरू गर्दछ ।

२ अभिलेख वर्गीकरण

राष्ट्रिय संस्थागत र व्यक्तिगत रूपमा समेत महत्त्वपूर्ण हुने र दीर्घकालसम्म सुरक्षित राख्नुपर्ने कागजात/विवरणहरू अभिलेख हुन् । अभिलेखलाई मुख्यरूपमा दैनिक चलन चल्तीमा रहने (Current records) दैनिक नभै समय समयमा प्रयोगमा आउने (Semi Current records) र चलन चल्तीमा नआउने तर दीर्घकालसम्म सुरक्षित गरी राख्नु पर्ने (Non Current records) गरी तिन प्रकारमा वर्गीकरण गरिएको हुन्छ । विषयका आधारमा पनि कागजातलाई साधारण (सबैलाई हेर्न दिइने) सामान्य गोप्य (सम्बन्धित व्यक्तिलाई मात्र हेर्न दिने र प्रतिलिपि उपलब्ध गराउने) र अतिगोप्य (सरकारले जिम्मेवारी दिएको व्यक्तिलाई वाहेक अन्यलाई हेर्न नदिइने) गरी तिन प्रकारमा वर्गीकरण गरिन्छ । परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयका दैनिक कार्यालय सञ्चालनमा प्रयोग हुने र परीक्षा सञ्चालनमा सहयोगीका रूपमा प्रयोग गरिएका रजिष्टेशन आवेदन फाराम उत्तरपुस्तिका पुराना प्रश्नपत्रहरू आदि कागजातहरू साधारण हुन्छन् र गोप्यता राख्नुपर्ने अवधि समाप्त भएपछि निश्चित प्रक्रिया अपनाइ गोपनीयताका साथ धुल्याइन्छन् । परीक्षार्थीका सिम्बोल नम्बर प्राप्ताङ्क लगायत दीर्घकालसम्म गोप्य रूपमा सुरक्षित राख्नुपर्ने र सम्बन्धित व्यक्तिलाई प्रतिलिपि उपलब्ध गराउनुपर्ने रेकर्डहरू सामान्य गोप्य हुन्छन् जस्लाई अभिलेख संरक्षणको विधि अपनाइ भौतिक र इलेक्टोनिक माध्यमबाट सुरक्षित भण्डारण गरिन्छ । प्रश्नपत्र भण्डारण (Question

Bank) मा रहने परीक्षामा प्रयोग हुने परिमार्जित प्रश्नपत्रहरू (कच्चा प्रश्नपत्र समेत) अतिगोप्य कागजातमा पर्छन् ।

३ अभिलेख संरक्षण विधि

दीर्घकालसम्म सुरक्षित राख्नु पर्ने कागजात / अभिलेख संरक्षण र भण्डारणका लागि मुख्य रूपमा तिन प्रकारका विधि अपनाइन्छ ।

(क) भौतिक तथा रसायनिक संरक्षण

यस विधिमा मूलप्रति अभिलेखहरूलाई मुसा कीरा धूलो ओस आदिबाट मुक्त गरिएको वातानुकूलित कक्षमा व्यवस्थित भण्डारण गरी समय-समयमा आवश्यकता अनुसार रसायनिक संरक्षण गरिन्छ ।

(ग) फोटोग्राफिक

यस विधिमा अभिलेखहरूको माइक्रोफिल्म गरी नेगेटिव बनाइन्छ । माइक्रोफिल्मबाट पढ्ने र प्रतिलिपि निकाल्ने हुँदा मूलप्रति बारम्बार चलाउन पर्दैन र दीर्घकालसम्म सुरक्षित राख्न सहयोग पुग्छ । परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयमा वि. स. १९९० सालदेखि २०५४ सम्मका जम्मा १८,७६,१९६ जना परीक्षार्थीहरूका मार्कलेजरहरूको (Microfilming) गरी संरक्षण गरिएको छ र प्रमाणीकरणका लागि प्रयोगमा ल्याइएको छ ।

(ख) कम्प्युटर प्रविष्टि

यस विधिमा अभिलेखहरूको रेकर्डलाई कम्प्युटरमा हुवहु इन्टी गरिन्छ । कम्प्युटरमा नै पढ्ने र प्रतिलिपि लिन सकिने हुँदा वारम्वार मूलप्रति चलाउन पर्दैन । कम्प्युटका माध्यमबाट सेवाप्रदायक र सेवाग्राहीलाई सजिलो हुनुका साथै मूलप्रति संरक्षणमा सहयोग पुग्छ । परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयमा वि.स. २०५५ सालदेखि हालसम्मको प्रवेशिका परीक्षाका नतिजासँग सम्बन्धित सबै विवरण कम्प्युटर माध्यममा समेत उपलब्ध छन् र आन्तरिक (Server) को प्रयोगबाट मार्कसिट, मुल प्रमाणपत्र (Copy of Original) प्रिन्टगरी सेवाग्राहीहरूलाई बितरण गरिदै आइएको छ । यस सन्दर्भमा विसं २०२७ भन्दा पहिलेका र २०३३ - २०३८ सम्म र २०४६ - २०५० सम्मका बाहेक २०२७ - २०३२ २०३९ - २०४५ सम्ममा र २०५१ देखि हालसम्मका रजिष्ट्रेशन रेकर्ड पनि कम्प्युटर इन्ट्री गरिएको छ ।

४ पनिकाको अभिलेख व्यवस्थापन पद्धति

कक्षा ९ मा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूले एसएलसी परीक्षामा सम्मिलित हुनका लागि भरेको रजिष्टेशन फारामको र कक्षा १० मा अध्ययन गरी रहेका विद्यार्थीहरूले एसएलसी परीक्षामा सम्मिलित हुनका लागि भरेको आवेदन फारामको विवरण कम्प्युटरमा इन्टी गरी सोही विवरणमा परीक्षा र कपी परीक्षण पश्चात् विद्यार्थीको प्राप्ताङ्क इन्टी गरेर मार्कसीट प्रमाणपत्र र माइग्रेशनको रेकर्ड तयार गरिन्छ । परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयले आफ्नो स्थापना काल विसं १९९० देखि २०७३ सालसम्म परीक्षामा सहभागी हुनका लागि रजिष्टेशन आवेदन भरेका र परीक्षामा सहभागी भएका कूल ७६५३५३१ छहत्तर लाख त्रिपन्न हजार पाँचसय एकतीस जना परीक्षार्थीहरूको विवरणलाई लेजर प्रिन्ट गरी नियमित कम्पार्ट एग्जामटेड र पूरकमा सहभागी परीक्षार्थीहरूको छुट्टा छुट्टै वाइन्डिङ गरी र्‍याकमा मूलप्रति अभिलेखका रूपमा संरक्षण गरेको छ । यी रेकर्डहरूमा विसं १९९० देखि २०४० सम्मका हस्तलिखित अवस्थामा छन् भने २०४१ देखि २०५४ सम्मका लेजरहरू प्रिन्टेड रूपमा छन् । यी रेकर्डबाट विद्यार्थीहरूलाई मार्कसीट प्रमाणपत्र माइग्रेशन दिनु पर्दा मूल

रेकर्डबाट तत्काल कम्प्युटरमा इन्टी गरेर मात्र उपलब्ध गराइन्छ भने २०५५ देखि हालसम्मका सम्पूर्ण रेकर्डहरू कम्प्युटरमा इन्टी गरिसकिएको छ र निवेदकको नाम जन्म मिति सिम्वोल नम्बर सर्भरमा इन्टी गरेपछि विवरण उपलब्ध हुन्छ र प्रिन्ट गरी वितरण गरिन्छ ।

विसं १९९०-२०७३ सम्म पनिकामा रजिष्टेशन आवेदन भरेका परीक्षार्थीहरूको सङ्ख्यात्मक विवरण

क्र सं	देखि – सम्म	उत्तीर्ण	अनुत्तीर्ण	जम्मा सहभागी
१	१९९० – २००० सम्म	३८४	२१८	६०२
२	२००१ – २०१० सम्म	१६१८	२१०९	३७२७
३	२०११ – २०२० सम्म	९८३५	१७५५३	२७३८८
४	२०२१– २०३० सम्म	५२८२४	८२७३८	१३५५६२
५	२०३१ – २०४० सम्म	१४४८६१	४३७८९	५८२७५२
५	२०४१ – २०५० सम्म	२४७९९५	४७८४४६	७२६४४१
६	२०५१ – २०६० सम्म	५५२४९१	८२२३२५	१३७४८१६
७	२०६१ – २०७१ सम्म	१९८०७८९	१७८७७३८	३७६८५२७
८	जम्मा	३२१२५१४	३४०७३०१	६६१९८१५
९	२०७२	अक्षराङ्कन पद्धति	अक्षराङ्कन पद्धति	५८८१५२
१०	२०७३	अक्षराङ्कन पद्धति	अक्षराङ्कन पद्धति	४४५५६४
			कूल जम्मा	७६५३५३१

स्रोतः परीक्षा नियन्त्रण कार्यालय

५ अक्षराङ्कन पद्धतिको थालनी

विसं २०७२ को एसएलसीदेखि विसं १९९० सालदेखि प्रारम्भ भएको ८१ वर्षको अङ्कनमा आधारित परीक्षाफल प्रकाशन गर्ने परम्पराको अन्त्य गरी परीक्षार्थीको ज्ञान सीप र अभिवृत्तिको स्तरलाई प्रत्येक विषयमा ९ वटा ग्रेडद्वारा व्याख्या गर्ने परिपाटीको थालनी गरिएको छ । फलामे ढोकाको रूपमा चित्रित गरिने एसएलसी परीक्षाको उत्तीर्ण / अनुत्तीर्णको घेरवार हटाइ सम्पूर्ण परीक्षार्थीको नतिजा अक्षराङ्कन पद्धति (Letter Grading system) मा प्रकाशन गर्ने पद्धतिको थालनी गरिएको छ । २०७२ सालको एसएलसी परीक्षाको नतिजा प्रकाशनसँगै माध्यमिक तहको कक्षा १० मा लिइने प्रचलित माध्यमिक शिक्षा उत्तीर्ण परीक्षा (School Leaving Certificate Examination) को समेत अन्त्य भएको छ । मिति २०७३।०३।१५ मा भएको शिक्षा ऐनको आठौ संशोधनले कक्षा ९ देखि १२ सम्म माध्यमिक शिक्षा कायम गरेको सन्दर्भमा माध्यमिक शिक्षाको परीक्षाको व्यवस्थापन गर्न राष्ट्रिय परीक्षा बोर्डगठन भएको र कक्षा १० को परीक्षाको व्यवस्थापनको लागि वोर्डबाट प्रत्यायोजित अधिकार अनुरूप परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयले परीक्षा सञ्चालन कार्य गरिरहेको अवस्था छ । शिक्षा ऐनको संशोधनका पश्चात् परीक्षाको नाम समेत परिवर्तन गरी कक्षा १० को परीक्षा माध्यमिक शिक्षा परीक्षा कक्षा १० (SEE Grade 10) र कक्षा १२ को

परीक्षा माध्यमिक शिक्षा उत्तीर्ण परीक्षा कक्षा १२ (SLC Grade 12) भनिएको छ ।

६ पनिकामा सङ्कलित अभिलेखहरू

परीक्षा नियनत्रण कार्यालयमा हरेक वर्ष विद्यार्थीहरूले रजिष्टेशन गरेका आधारमा तयार हुने मूलप्रति अभिलेखहरूमध्ये विसं १९९० देखि २०४० सम्मका रेकर्डहरू हस्तलिखित रूपमा छन् भने २०४१ साल देखि हालसम्मका कम्प्युटर टाइप गरिएका सबै रेकर्डहरूको लेजरप्रिन्ट निकालेर हार्डव्यान्डिङ गरी विभिन्न कक्षामा संरक्षण गरिएको छ । निम्नानुसारका रेकर्डहरू निम्नानुसारका कोठाहरूमा संरक्षित र व्यवस्थित छन् ।

१ १९९०-२०७३ सम्म नियमित कम्पार्ट एक्जामटेड र पूरक समूहवाट परीक्षामा सहभागी विद्यार्थीहरूका रेकर्डहरू ।

२ नेपाली शिक्षा परिषद्बाट सञ्चालित परीक्षा र परीक्षार्थीहरूका अभिलेखहरू ।

३ नेपाल राष्ट्रिय विद्यापीठ वीरगंजबाट सञ्चालित परीक्षा र परीक्षार्थीहरूका अभिलेखहरू ।

४ संस्कृत पाठशालाबाट सञ्चालित परीक्षा र परीक्षार्थीहरूका अभिलेखहरू ।

५ खण्डे एसएलसी, एसएलसी अनुत्तीर्ण स्थायी शिक्षकहरूका लागि केही वर्ष सञ्चालित परीक्षा र परीक्षार्थीहरूका अभिलेखहरू ।

पनिकाका १९९० - २०७२ सम्मका मूलप्रति लेजरहरू

क्रसं	कोठा नं	देखि	सम्म	कैफियत
१	५	१९९०	२०४०	२०६८।०६९।०७० र नेपाली शिक्षा परिषद्, नेपाल राष्ट्रिय विद्यापीठ, संस्कृत पाठशाला र खण्डे एसएलसीका समेत
२	६	१९४९ नियमित	१९५४	
३	७	२०४१	२०४९ कम्पार्ट	२०७१ को नियिमत समेत
४	८	२०६१	२०६३	
५	९	२०५५	२०६०	
६	१०	२०६४	२०६७	२०७२ को समेत २०७३ को लेजर तयार हुँदै ।

स्रोत: परीक्षा नियन्त्रण कार्यालय

उपर्युक्त विवरण हेरी सेवाग्रीलाई सेवा उपलब्ध गराउन अधिकृत कर्मचारीलाई जिम्मेवारी तोकिएको हुन्छ र सेवाग्राहीले आफ्नो रेकर्ड रहेको कोठाबाट सेवा प्राप्त गर्छन् ।

७ लेजर व्यवस्थापन

जिल्लागत रूपमा लेजरप्रिन्ट निकाली वाइन्डिङ गरेर जिल्ला कोड नम्बर अनुसार क्रमसङ्ख्या राखिएको छ । रजिष्टरमा देखिने गरी जिल्ला कोड नम्बर र सिम्बोल नम्बर लेखी परीक्षा सञ्चालन भएको सालक्रम मिलाइ फलामे र्‍याकमा राखिएको छ । जिल्ला भित्रका विद्यालयको कोड नम्बर सहित प्रत्येक विद्यालयको त्यस वर्ष एसएलसी परीक्षामा सम्मिलित विद्यार्थीहरूको सिम्बोल नम्बर सहितको सङ्ख्या लेखिएको हुन्छ ।

शाखागत रूपमा तयार पारिएको रजिष्टर (Keebook) जसमा १ परीक्षा दिएको वर्ष २ जिल्लाको नाम र कोड नम्बर ३ विद्यालयको नाम र कोड नम्बर हुन्छ । कोड नम्बरका आधारमा लेजर प्रिन्ट गरिएको अभिलेख रजिष्टरमा सम्बन्धित जिल्ला र विद्यालयमा व्यक्तिको सिम्बोल नम्बर पत्ता लगाई निवेदकको मागअनुसाको सेवा दिइन्छ ।

लेजर प्रिन्ट गरिएको अभिलेख रजिष्टरमा उल्लेखित विवरण

क जिल्ला र विद्यालयको कोड नम्बर सहितको नाम र परीक्षा वर्ष ।

ख परीक्षार्थीको सिम्बोल नम्बर ।

ग परीक्षार्थीको नाम थर र जन्म मिति ।

घ परीक्षार्थीले परीक्षा दिएको विषय र विषयगत प्राप्ताङ्क ।

ङ परीक्षार्थीको उत्तीर्ण/अनुत्तीर्ण श्रेणी ।

च परीक्षाको प्रकार रेगुलर एग्जाम्टेड कम्पार्ट पूरक ।

छ कैफियत ।

८ विवरण संशोधन र वितरण प्रक्रिया

१ विवरण संशोधन

क प्राप्ताङ्क संशोधन

परीक्षाको नतिजा प्रकाशन पश्चात् आँफुले प्राप्त गरेको कुनै विषयको प्राप्ताङ्कमा चित्त नबुझेमा १५ दिन भित्र निवेदन दिएर नियमानुसार पुनर्योग गराइ प्राप्ताङ्क संशोधन वा यथावत् रहेको जानकारी गर्न पाइन्छ ।

नतिजा प्रकाशित भएको लगभग दुई महिना भित्र नियमानुसार पूरक परीक्षा दिइ ग्रेड वृद्धि गर्न पाइन्छ ।

ख अन्य विवरण संशोधन

त्रुटिहरूको वर्गीकरण गरी नियतवश गर्न खोजिएको संशोधन र भूलवस भएको त्रुटि सच्याउन खोजिएको अवस्था विचार गरी, तात्विक असर पर्ने (विशिष्ट) खालका त्रुटिहरू वाहेक तात्विक असर नपर्ने (सामान्य) खालका त्रुटिहरू सच्याइ प्रतिलिपि उपलब्ध गराइन्छ । यस सन्दर्भमा विद्यार्थीले रजिष्टेशन/आवेदनमा आफ्नो विवरण त्रुटिरहित रूपमा पछि सच्याउन नपर्ने गरी स्वयंले भर्नु पछि समस्या नपर्ने उपाय हो । आवेदन वा रजिष्टेशन फाराममा आँफूले भरेको विवरण परीक्षामा सहभागी हुनुभन्दा पहिले नै सच्याउन परेमा ६ महिनाभित्र विद्यालयले सिफारिस गरे अनुसार जिशिकाबाट सच्याउन सकिन्छ र सो सच्याइएको रेकर्ड पनिकाले कायम गर्छ । आवेदन वा रजिष्टेशन फाराममा आँफूले भरेको विवरण पनिकामा सङ्कलन भएको अवस्थामा परीक्षामा सहभागी हुनु अगावै सच्याउनु परेमा विद्यालय र जिशिकाको सिफारिसमा पनिकाबाट संशोधन गर्न सकिन्छ । परीक्षामा सहभागी सहभागी भए पछि संशोधन गर्नु परेमा नतिजा प्रकाशन भएको ६ महिना भित्र सम्बन्धित जिल्लाको प्रजिअको निर्णयबाट सच्याइएको विवरणका आधारमा क्षेशिनिबाट शैक्षिक रेकर्डमा सच्याइ सच्याइएको मार्कसीट प्रमाणपत्र प्राप्त गर्न सकिन्छ । तर आवेदन वा रजिष्टेशन फाराममा आँफूले भरे अनुसार नमिलेको अवस्थामा भने जुनसुकै समयमा पनि आवेदन/

रजिष्ट्रेशन फारामको मूलप्रति अर्धकट्टी सहित निवेदन दिई पनिका वा क्षेशिनिबाट नियमानुसार सच्याउन सकिन्छ । नाम वा थरमा छपाइको कारणबाट मात्रा अक्षर छुट वा बढी भएमा र अङ्ग्रेजी भाषामा लेख्दा हिज्जेमा फरक पर्न गएमा लिङ्ग तथा थर परिवर्तन नहुने र तात्विक अर्थ फरक नपर्ने गरी सम्बन्धित विद्यालयले यकिन गरेको पत्र चारित्रिक प्रमाणपत्र वा नागरिता प्रमाणपत्र जस्ता आवश्यक प्रमाण पेशगरी क्षेशिनि वा पनिकाबाट पुराना प्रमाणपत्रका त्रुटि एवम् समस्या समाधान उपसमितिको निर्णय अनुसार संशोधन गर्न सकिन्छ ।

२ वितरण प्रक्रिया

परीक्षाको नतिजा प्रकाशन पश्चात् पहिलो चोटि जिल्लागत रूपमा मार्कसीट / ग्रेडसीट प्रमाणपत्र प्रिन्ट गरी प्रमाणीकरण पश्चात् सम्बन्धित जिशिका मार्फत विद्यालयबाट विद्यार्थीसम्म पुर्‍याइन्छ । पछि हराएको वा नष्ट भएको अवस्थामा चाँहि प्रतिलिपि कागजात लिनका लागि आवश्यक प्रमाण सहित सम्बन्धित क्षेशिनि वा पनिकामा सम्पर्क गरी प्राप्त गर्न सकिन्छ ।

५ कागजात धुल्याउने

शिक्षा आठौ संशोधन नियमावली (२०७१) को नियम ४३ को उपनियम १ (ट) अनुसार परीक्षाको परीक्षाफल प्रकाशित भएको ६ महिना पछि नियमित प्रक्रिया अपनाइ उत्तरपुस्तिका धुल्याउने अधिकार माध्यमिक शिक्षा परीक्षा सञ्चालन समिति कक्षा १० मा रहेको छ । सोही समितिले हरेक वर्ष निर्णय गरी पनिकाको कर्मचारीको रोहवरमा गोप्यरूपमा सम्बन्धित पेपर मिलमा लगी परीक्षामा प्रयोग गरिएका उत्तरपुस्तिकाहरूका साथै दीर्घकालसम्म राख्नु पर्ने विवरण कम्प्युटर इन्टी गरी सकिएका रजिष्टेशन र आवेदन फारामका मूलप्रति कागजातहरू र प्रयोगमा आइसकेका पुराना प्रश्नपत्र आदि समेत धुल्याउने गरिन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

१ माध्यमिक शिक्षा उत्तीर्ण एसएलसी परीक्षा सञ्चालन तथा व्यवस्थापन निर्देशिका, (२०६८ चौथो संशोधन सहित) नेपाल सरकार, शिक्षा मन्त्रालय, परीक्षा नियन्त्रण कार्यालय, सानोठिमी, भक्तपुर ।

२ शिक्षा ऐन (आठौ संशोधन सहित) तथा शिक्षा नियमावली (२०५९), नेपाल सरकार, कानून किताव व्यवस्था समिति काठमाडौँ ।

३ गोविन्द घिमिरे : अभिलेख संरक्षण: केही विधिहरू अभिलेख, वर्ष २४ अङ्क २४, २०६४ राष्ट्रिय अभिलेखालय, काठमाडौँ

४ वलरामदास डंगोल : अभिलेख वन्दोवस्तको सिद्धान्त र राष्ट्रिय अभिलेखालय राष्ट्रिय अभिलेखालय, काठमाडौँ

५ गृहमान सिंह श्रेष्ठ : अभिलेखीय वस्तुहरूको सुरक्षा र सम्भार अभिलेख, वर्ष २५, अङ्क २५, २०६५ राष्ट्रिय अभिलेखालय काठमाडौँ

एस.इ.इ. परीक्षामा अङ्क छुट हुनाका कारण र समाधानको उपाय

होमनाथ न्यौपाने
उप नियन्त्रक, पनिका

शैक्षिक प्रकियाको मूल्याङ्कनको लेखाजोखा विद्यार्थी मूल्याङ्कनवाट नै लिने गरिन्छ । विद्यार्थी मूल्याङ्कन बाट वास्तविक, यथार्थ र विश्वसनीयरूपमा उपलब्धि पत्ता लाग्दछ । विद्यार्थी मूल्याङ्कन लिखित परीक्षा, प्रयोगात्मक परीक्षा, परियोजना कार्य, विद्यार्थी अभिलेख तथा विभिन्न कियाकलापको अवलोकनबाट गरिन्छ । पाठ्यक्रममा लिखित परीक्षालाई मुख्य आधार बनाइएको छ । विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि मूल्याङ्कनमा वार्षिक परीक्षा, तहगत परीक्षा, जिल्ला स्तरीय परीक्षा तथा राष्ट्रिय स्तरका स्तरिकृत परीक्षाका नतिजालाई विशेष महत्त्व दिइने र सोही परीक्षाबाट प्राप्त सूचनाका आधारमा समग्र शैक्षिक प्रणालीको प्रारम्भिक उपलब्धि मूल्याङ्कन गरिने भएकाले यस्ता परीक्षार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धीको स्तर निर्धारण गर्नु आवश्यक हुन आउछ ।

विद्यालय शिक्षाको कक्षा १० को अन्त्यमा लिइने माध्यमिक शिक्षा परीक्षा (एस.इ.इ) अर्थात २०७२ साल सम्म लिइएको एस. एल. सी. परीक्षाले विश्वसनिय र वैध कायम गरेको छ । उक्त परीक्षालाई देश भरी नै एकरूपताका साथ परीक्षा लिने गरिएको छ । यसरी देश भरी नै एउटै प्रश्नपत्रवाट विद्यार्थी मूल्याङ्कन गरिन्छ । मूल्याङ्कनलाई अझ वढी विश्वसनीय वनाउनको लागि प्रश्नपत्र निर्माणका साथै उत्तरकुञ्जिकाको निर्माणसमेत गरिने गरेको छ । उत्तरपुस्तिका परीक्षण मा एकरूपता ल्याउनको लागि परीक्षण केन्द्रको एउटै हलमा वसी परीक्षण गर्ने व्यवस्था मिलाइएको छ ।

परीक्षण कार्यलाई व्यवस्थित, मर्यादित र निश्पक्ष वनाउनको लागि धेरै चरण पार गरी विद्यार्थी मूल्याङ्कन गर्ने गरिएको छ । प्रकिया लामो भएकाले सही मूल्याङ्कनका लागि सक्दो प्रयास भएको निर्विवाद छ । तर प्रकिया लामो भएको कारणले पनि कति विद्यार्थीहरूको परीक्षा दिएको विषयमा अङ्क छुट भई परीक्षाफल स्थगित हुन जाने गरेको छ । धेरै विद्यार्थीमा नगन्य विद्यार्थीको अङ्क छुट हुने गरेता पनि यसो हुनाका कारणहरू पत्ता लगाई समाधान गर्नु वा समस्यालाई न्यूनिकरण गर्नु आवश्यक देखिन्छ ।

एस. ई. ई. परीक्षामा अङ्क छुट हुनाका कारण

१ विद्यार्थीले सिम्बोल नम्बर गल्ती लेख्नु : एस.इ.इ. दिने विद्यार्थी चाहे त्यो तेज होस चाहे मध्यम वा कमजोर होस, उ परीक्षाको समयमा तनावमा हुन्छ । छाप लगाइ कायम गरिएको सिम्बोल नम्बरमा छापको मसी कमी वा वढीको आधारमा सिम्बोल नम्बर एउटा देखिनु पर्नेमा अर्को देखिई गल्ती सिम्बोल नम्बर लेख्ने गरेको पाइन्छ । यसरी गल्ती सिम्बोल नम्बर लेखेको विद्यार्थीको उत्तरपुस्तिका परीक्षामा खटिएका शिक्षक कर्मचारीले कम्प्यूटर लिष्टमा राम्ररी नभिडाई, रुजु नगरी पठाउदा त्यस्ता विद्यार्थीहरूको अङ्क छुट हुन जान्छ ।

२ परीक्षामा खटीएका केन्द्राध्यक्ष, सहायक केन्द्राध्यक्ष र निरीक्षकहरूले सिम्बोल नम्बर गल्ती उल्लेख गरि सच्चाइ दिने : कहिले काही विद्यार्थीले ठिक सिम्बोल नम्बर लेखेको भएता पनि परीक्षामा खटिएका शिक्षक

कर्मचारीहरूले सिम्बोल नम्बर अर्को हो भन्ने ठानेर सच्चाइ दिने गरेकाले पनि अङ्क गल्ती हुन जाने गरेको छ । यसरी सच्चाइएको सिम्बोल नम्बर अयोग्य परीक्षार्थी (आवेदन फारम भरेको तर परीक्षामा सम्मिलित हुन चाहिने मापदण्ड पुरा नगरेको) भएमा उसैको सिम्बोल नम्बरमा अङ्क चढ्छ । जसले गर्दा सही परीक्षार्थीको अङ्क छुट हुन जान्छ ।

३ सिम्बोल नम्बर नवुझिने तथा उस्तै उस्तै हुने : सिम्बोल नम्बर कायम गर्ने मेसिनले छाप हान्दा कहिले काहि ९ र ८, ६ र ३, २ र ३ उस्तै उस्तै देखिई विद्यार्थी लगायत सवै भ्रममा परी गल्ती सिम्बोल नम्बर लेख्दछन । त्यही सिम्बोल नम्बर भएको विद्यार्थी त्यही केन्द्रमा भए त रुजु गर्ने क्रममा भेटिन सक्छ तर अर्को केन्द्रमा भएमा गल्ती गल्ती नै कायम भई विद्यार्थीको अङ्क छुट हुन जान्छ ।

४ सिम्बोल नम्बर नम्बरिङ गर्दा गल्ति हुने : सिम्बोल नम्बर नम्बरीङ गर्दा कहिले काही दुई जना विद्यार्थीको एउटै नम्बर कायम हुन जान्छ भने कहिलेकाहि बिचमा नम्बर खाली रहन पनि सक्छ । दुई जना विद्यार्थीको एउटै नम्बर भएमा एउटाको मात्र इन्ट्री भई अर्कोको आवेदन नै छुट हुन जान्छ जसले गर्दा उक्त विद्यार्थीको ८ वटै विषयमा अङ्क छुट हुन जान्छ ।

५ उत्तरपुस्तिका परीक्षण गर्ने परीक्षकले गल्ती सिम्बोल नम्बरमा अङ्क चढाउनु : उत्तरपुस्तिका परीक्षण गर्ने परीक्षकले कहिलेकाहि उत्तरपुस्तिका परीक्षण पश्चात अङ्क उतार्दा गल्तीवस विद्यार्थीको सिम्बोल नम्बर गल्ती लेखिदिदाँ सम्परीक्षण, इन्ट्री, रुजु आदि शुद्धताको लागि जे जती प्रक्रिया अपनाइए पनि गल्ती नम्बर नै कायम हुदै जान्छ जस्ले गर्दा विद्यार्थीको अङ्क छुट हुन जान्छ ।

६ संपरीक्षकले सिम्बोल नम्बर गल्ती उल्लेख गरी अङ्क चढाइ दिने : विद्यार्थीले सही सिम्बोल नम्बर लेखेको छ, परीक्षकले पनि सही सिम्बोल नम्बर नै उतारे को छ तर सम्परीक्षकले कहीलेकाही गल्ती नम्बर लेखी दिदाँ उक्त गल्ती नम्बर अनुपस्थित विद्यार्थीको हुन गएमा अनुपस्थितको सिम्बोल नम्बरमा अङ्क चढ्छ भने उपस्थित विद्यार्थीको अङ्क छुट हुन जान्छ ।

७ परीक्षा केन्द्रमा उत्तरपुस्तिका प्याकिङ गर्दा सिलसिलेवार नमिलाउनु : विद्यार्थीको अङ्क छुट हुनाको कारण परीक्षा केन्द्रवाट नै सुरूवात हुन्छ । परीक्षा केन्द्रले उत्तरपुस्तिका प्याकिङ गर्दा सिलसिलेवार नमिलाई राख्दा पनि अङ्क छुट हुन जान्छ । उत्तरपुस्तिकाको पोका २०० वा सो भन्दा वढी को पनि हुन सक्छ । उत्तरपुस्तिका परीक्षण गर्नेले सिलसिलेवार मिलाउने कुरा असम्भव हुन्छ । उत्तरपुस्तिका परीक्षण अङ्क चढाउदा सिलसिलेवार नमिल्नाको कारणले मार्क स्लिपमा अङ्क चढ्न छुट हुन जान्छ ।

८ उत्तरपुस्तिका परीक्षण पश्चात उत्तरपुस्तिका सिलसिलेवार नमिलाउनु र सिलसिलेवार अङ्क नचढाउनु : परीक्षण केन्द्रवाट मिलेर आएको उत्तरपुस्तिका परीक्षकले वेवास्ता गर्दै कहिले अन्तिमवाट, कहिले बिचबाट कहिले सुरूबाट छ्यासमिस गर्दै परीक्षण गर्नाले परीक्षण पश्चात अङ्क चढाउदै जादाँ कुनै उत्तरपुस्तिका खापिएर वा एकै पटकमा २ वटा पल्टीन जाँदा पनि अङ्क छुट हुन जान्छ ।

९ उत्तरपुस्तिका एउटा पोकामा राख्नु पर्नेमा अर्को पोकामा राख्नु : कुनै कुनै ठूला केन्द्रहरूको २ वा २ भन्दा वढी पोका हुन्छन तर एउटा पोकामा हुने उत्तरपुस्तिका अर्को पोकामा परेमा पनि परीक्षण, इन्ट्री, रुजु आदि कार्य गर्दा पनि अङ्क छुट हुन्छ । त्यस्तै एच्छिक विषयहरूको परीक्षा एकै दिन हुने भएकाले एउटा विषयको कपी अर्को विषयको उत्तरपुस्तिकासँग मिसिन जादाँ पनि अङ्क छुट हुन्छ ।

१० विद्यार्थीले उत्तरपुस्तिका आफै लिएर जानु : कुनै कुनै विद्यार्थीले आफूले दिएको परीक्षा राम्रो भएन भन्ने महशुस गरेर परीक्षामा वेसेको निरीक्षकको आखा छलेर उत्तरपुस्तिका आफै लिएर जाने गरेको पनि

भेट्ने गरिएको छ । उत्तरपुस्तिका नभेटीए पछि पास अङ्क पाइन्छ भन्ने अवधारणा उक्त विद्यार्थीले सोच्दछ तर उत्तरपुस्तिका नभइ कुनै हालतमा पनि अङ्क चढन सक्दैन भन्ने कुरा वुझाउन आवश्यक देखिन्छ ।

११ नियमित र एक्जाम्टेड विद्यार्थीको उत्तरपुस्तिका साटफेर हुनु : नियमित समूह र एक्जाम्टेड समूह एउटै परीक्षा केन्द्रमा भएको केद्रका परीक्षा सँग सम्बन्धित कर्मचारीहरूले पछाडीको सिम्बोल नम्बर मिलेको वा उस्तै उस्तै लाग्ने भएको कारणले कहीलेकाही नियमित समूहको विद्यार्थीको एक्जाम्टेड समूहमा र एक्जाम्टेड समूहको नियमित समूह कपी राखी दिदाँ पनि अङ्क छुट हुन जान्छ ।

१२ सिम्बोल नम्बर अग्रेजी र नेपालीमा छ्यासमिस गरेर लेख्नु : कहिले काही विद्यार्थी, परीक्षक र संपरीक्षक मध्ये कुनै एकले सिम्बोल नम्बर अग्रेजी र नेपालीमा छयासमिस गरेर लेखि दिन्छन जस्ले गर्दा एउटा विद्यार्थीको अङ्क अर्को विद्यार्थीकोमा चढ्न गै अङ्क छुट हुन जान्छ ।

१३ रजिष्टेसन भर्दा एच्छिक विषय एउटा भर्ने र परीक्षा अर्को विषयमा दिने : कक्षा ९ मा रजिष्टेशन फर्म भर्दा एउटा विषयमा भर्ने तर परीक्षा दिदाँ अर्को विषयमा दिने गर्दा पनि अङ्क छुट हुन जान्छ । विषय परिवर्तन गर्ने धेरै विद्यार्थीहरूको अङ्क छुट भई अङ्क कायम गर्ने झनझटमा परेको पाइन्छ ।

अङ्क छुट न्यूनीकरण गर्ने उपायहरू

एस.इ.इ. परीक्षामा अङ्क छुट हुने क्रम घट्दै गई रहेको भएता पनि अझै यसलाई न्यूनिकरण गर्नु जरूरी छ । अङ्क छुट हुदाँ एकातिर विद्यार्थीलाई मानसिक तनाव हुनाका साथै विद्यालय र अभिभावकलाई अङ्क प्राप्त गर्ने प्रक्रियामा जाने झन्झट रहन्छ भने परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयलाई उक्त विद्यार्थीको उत्तरपुस्तिका खोज्ने, उहि विद्यार्थी हो की होइन पहिचान गर्ने, हाजिरी भिडाउने लगायतका विभिन्न प्रक्रिया पुराएर निर्णयमा पुग्नु पर्ने हुन्छ, जसले गर्दा कार्यालयका अन्य काम समेत प्रभावित हुन गईरहेको छ । तसर्थ तपसिल अनुसारका कुराहरूमा ध्यान दिदा अङ्क छुट न्यूनीकरणका लागि मद्धत पुग्ने देखिन्छ ।

१ परीक्षार्थीको सिम्बोल नम्बर एकिन गर्ने : परीक्षार्थीले सिम्बोल नम्बर गल्ती नलेखोस् भनेर सम्बन्धित विद्यालयले विद्यार्थीहरूलाई अभिमूखीकरण गर्नु पर्दछ, जस्ले गर्दा विद्यार्थी अभ्यस्त भएर गल्ती नगरोस । विद्यार्थीले लेखेको उत्तरपुस्तिकामा सिम्बोल नम्बर गल्ती लेखेको छ की भनी परीक्षामा खटिएका शिक्षक कर्मचारीले कम्प्यूटर लिष्टमा राम्ररी भिडाई, रुजु गरी गल्ती सिम्बोल नम्बर लेखेको भए सच्चाइ दिने र परीक्षार्थी परीक्षा दिएर गई सकेको अवस्थामा आर्को दिन पुन विद्यार्थीलाई सम्झाएर फेरी गल्ती नगर्ने व्यवस्था परीक्षामा खटिएका केन्द्रध्याक्ष, सहायक केन्द्रध्याक्ष र निरीक्षकहरूले गर्दा सिम्बोल नम्बर गल्ती लेख्ने क्तम समाप्त हुन गई अङ्क छुट वा गल्ती न्यूनिकरण हुन्छ ।

२ सिम्बोल नम्बर कायम गर्दा ध्यान दिने: जिल्ला शिक्षा कार्यालयवाट सिम्बोल नम्बर कायम गर्दा प्रष्ट वुझिने गरी गर्नु पर्दछ । यदि कायम गरिएको सिम्बोल नम्बर नवुझिने भएमा पुनः वुझिने गरी लेखि दिनु पर्दछ ताकी सिम्बोल नम्बर नवुझिएको कारणले विद्यार्थीले गल्ती नगरोस ।

३ परीक्षण संपरीक्षणमा सिम्बोल नम्बर ख्याल गर्ने : परीक्षण संपरीक्षकले उत्तरपुस्तिका परीक्षण र संपरीक्षण गर्दा सिम्बोल नम्बरलाई ख्याल गर्नु पर्दछ । मार्कस्लिपमा सिम्बोल नम्बर नभएको उत्तरपुस्तिका परीक्षण हुन गएमा के कारणले नीज विद्यार्थीको मार्कस्लिपमा सिम्बोल नम्बर नभएको हो एकिन गरी कैफियत जनाएर मात्र सादा स्लिपमा अङ्क चढाउने गर्नु पर्दछ ।

४ उत्तरपुस्तिका प्याकिङमा ध्यान दिने : परीक्षा केन्द्रवाट उत्तरपुस्तिका प्याकिङ गर्दा सावधानी अपनाई सिलसिलेवार मिलाएर गर्नु पर्दछ । यदि कुनै विद्यार्थीको विद्यालयको क्रम भन्दा फरक सिम्बोल नम्बर भएमा

के कारणले त्यस्तो भएको हो, उत्तरपुस्तिकासगै टिपोट समेत गरि दिएमा गल्ती हुदैन । उत्तरपुस्तिका प्राप्त भए पछि कोडिङ डिकोडिङ गर्दा पनि सावधानी अपनाउनु पर्दछ । उत्तरपुस्तिका परीक्षणमा दिदा वा फिर्ता लिदा समेत सिलसिला मिलेको नमिलेको ख्याल गर्नु पर्दछ । उत्तरपुस्तिका परीक्षक र संपरीक्षकले पनि कम मिलाएर परीक्षण सम्परीक्षण गर्नु पर्दछ । परीक्षण सम्परीक्षण गर्दा अन्य विषय र समूहको उत्तरपुस्तिका प्राप्त भएमा जिम्मेवार व्यक्तिलाई जानकारी गराइ उत्तरपुस्तिका फिर्ता गर्नु पर्दछ ।

५ कक्षा ९ मा रजिष्टेशन फर्म भरेको विषयमा वाहेक परीक्षा दिन नपाउने व्यवस्थालाई कडाइका साथ लागु गर्ने : कक्षा ९ मा रजिष्टेशन फर्म भर्दा एउटा विषयमा भर्ने तर परीक्षा दिदाँ अर्को विषयमा दिने कार्य रोक्नु अनिवार्य छ । कतिपय समयमा विद्यार्थीले ९ कक्षामा पढेको विषयमा राम्रो गर्न सक्दिन जस्तो लाग्यो भने कक्षा १० मा आवेदन फर्म भर्ने वेलामा विषय परिवर्तन गर्ने गरेको पाइएको छ । रजिष्ट्रेशन फर्ममा भरेको विषय भन्दा अर्को विषयमा परीक्षा दिन नपाइने भएता पनि विद्यार्थीको भविश्यसँग जोडीएको विषय भएकाले कतिपय विषयमा हामी व्यवहारिक वन्ने गरेका छौ । कक्षा ९ मा रजिष्टेशन भरेकै विषयमा परीक्षा दिन अनिवार्य गर्ने तथा कक्षा १० मा विषय परिवर्तन गर्ने भए मनासिव मफिको कारण सहित निवेदन दिएमा विषय परिवर्तन गर्न सक्ने प्रवन्ध समेत गर्ने व्यवस्था गर्दा यो समस्या हल हुन्छ । आवेदन फर्म भर्ने वेलामा विषय परिवर्तन गरेका विद्यार्थीहरूको एकमुष्ट विवरण परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयमा पठाई विवरण जिल्ला र विद्यालयले सच्चाएमा विषय परिवर्तनवाट अङ्क छुट हुने कारणको अन्त्य हुन्छ ।

६ नतिजा प्रकाशन पूर्व अङ्क छुट भएका विद्यार्थीहरूको लिस्ट तयार गरेर कपी सघनरूपमा खोजी गर्ने : नतिजा प्रकाशनको समयमा नतिजा प्रकाशन गर्नु नै ठुलो कुरा हुन आउछ । विद्यार्थी, अभिभावक तथा संचार माध्यमले समेत नतिजालाई मुख्य प्राथमिकता राख्ने गर्दछन जस्ले गर्दा नतिजा छिटो प्रकाशन गर्न वाध्य वनाइन्छ । तर त्यस समयमा केही समय लिएर अङ्क छुट भएका विद्यार्थीहरूको लिस्ट तयार गरी कपी सघनरूपमा खोजी गरेर नतिजा प्रकाशन गरे अङ्क छुट हुने कम कम हुन जान्छ ।

निष्कर्ष

अङ्क छुट हुनुमा विद्यार्थी स्वयम्, परीक्षा केन्द्र, उत्तरपुस्तिका परीक्षण केन्द्र, जिल्ला शिक्षा कार्यालय, विवरण इन्ट्री गर्ने तथा रुजु गर्ने व्यक्ति तथा परीक्षा नियन्त्रण कार्यालय जो सुकैको गल्ती कमजोरी भए पनि विद्यार्थीलाई अपूरणीय क्षति पुग्न सक्छ । तसर्थ अङ्क छुट हुने क्तमलाई न्यूनिकरण गर्नु अपरिहार्य छ ।

एसएलसी परीक्षाको अभिलेखमा पाईएका केही तथ्यहरू

हेमराज खतिवडा
प्राविधिक अधिकृत, पनिका

नेपालमा एस.एल.सी.वोर्डको स्थापना वि.सं १९९० साल कार्तिक १६ गते भएको थियो । एस.एल.सी. वोर्डको स्थापना पछि विद्यालय तहको अन्तिम परीक्षा लिने व्यवस्था यसै वोर्डले गर्न थालेको थियो । यो वोर्ड स्थापना हुनु अगाडि भारतका विभिन्न वोर्डहरूले यस तहमा परीक्षा लिने व्यवस्था गरेका थिए । यस वोर्डका पहिलो परीक्षा नियन्त्रक नन्दराम उप्रेती थिए तर पनिकाको अभिलेखमा हरमणी आचार्य दिक्षितलाई पहिलो परीक्षा नियन्त्रकको रुपमा मानिएको पाइन्छ । वि.सं. १९९० को एस.एल.सी. परीक्षामा समावेश भएका विषयहरू तपशिलमा उल्लेख भए बमोजिम छन् ।

पठनपाठन हुने विषयहरु

क्र.सं.	विषय	पूर्णाङ्क	उत्तीर्णाङ्क
१	अंग्रेजी (प्रथम र दोस्रो पत्र)	२००	७५
२	भर्नाकुलर	१००	३६
३	अनिवार्य संस्कृत	१००	३०
४	गणित	१००	३०
५	इतिहास + भूगोल	२००	६०
६	इच्छाधिन विषय (संस्कृत, मेकानिक्स,नेपाली, गणित, कृषि आदि)	१००	२५
	जम्मा	८००	२५६

पहिलोचोटी एस.एल.सी. बोर्डमा ८०० पूर्णाङ्क र २५६ उत्तीर्णांकको व्यवस्था गरिएको थियो भने ३४ जना परीक्षार्थीले परीक्षा फाराम भरेकामा ३३ जना मात्र परीक्षामा सहभागी भएका र जसमध्ये १९ जना उत्तीर्ण भएका थिए । एकजना परीक्षार्थी सविनाकुमारी देवीले फर्म भरेर पनि परीक्षामा सहभागी नभएको पाइन्छ । शुरुका वर्ष दरवार हाइस्कुल र पाटन हाइस्कुल दुईओटा विद्यालयले परीक्षामा सहभागीता जनाएता पनि वि.सं. १९९९ बाट जुद्ध पब्लिक स्कुल, क्षेत्रपाटीले पनि परीक्षामा सहभागीता जनाएको थियो । १९९० सालको एस.एल.सी. १९९० माघ २ गते गएको भूकम्पको कारण १९९१ जेष्ठ सम्म स्थगित भएको थियो । १९९० सालको एस.एल.सी.मा २ वटा मात्र इच्छाधिन विषयहरू राखिएकामा संस्कृतमा २३ जना र मेकानिक्समा १० जनाले परीक्षा दिएका थिए । इच्छाधिन विषयमा २५ भन्दा कम अङ्क प्राप्त भएमा सो अङ्कलाई Aggregate मा समावेश नगरिने प्रावधान रहेको थियो । यो प्रावधान पछि सम्म पनि कायम रहेको देखिन्छ । लामो समयसम्म दुइवटा विद्यालयमात्र परीक्षामा सम्मिलित भैरहँदा उत्तीर्ण प्रतिशत र उत्तीर्ण संख्याको हिसाबले दरबार हाइस्कुल अगाडि देखिन्छ भने, पाटन हाइस्कुलको उत्तीर्ण प्रतिशत दरवार हाइस्कुलको तुलनामा कमजोर देखिन्छ । वि.सं १९९० देखि ५ वर्ष सम्मको उत्तीर्ण प्रतिशतको अनुपातलाई तलको चार्टमा स्पष्ट पार्न खोजिएको छ ।

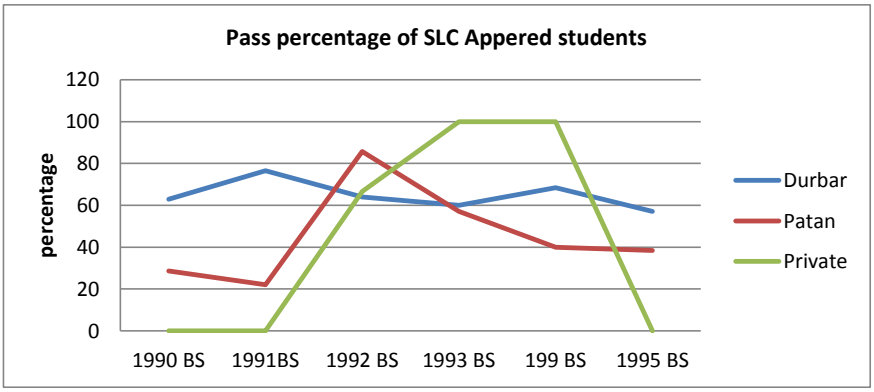

एस.एल.सी. परीक्षा वि.सं. १९९० देखि वि.सं. २००० सम्मका केहि तथ्यमूलक जानकारीलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

साल	विद्यालयको नाम	परीक्षामा सम्मिलित परीक्षार्थी	उत्तीर्ण परीक्षार्थी	उत्तीर्ण प्रतिशत	वोर्ड फस्ट	कैफियत
वि.सं. १९९०	दरवार हाइस्कुल	२७	१६	६२.९	पुष्प वहादुर मल्ल (४६४ अङ्क प्राप्त गरेको)	प्रथम श्रेणी ० द्वितीय श्रेणी १० र तृतीय श्रेणी ९ जना उत्तीर्ण
	पाटन हाइस्कुल	७	३	२८.६		
	जम्मा	३४	१९	५५.८		
वि.सं. १९९१	दरवार हाइस्कुल	१७	१३	७६.५	यदुनाथ खनाल (५१५अङ्क प्राप्त गरेको)	प्रथम श्रेणी २ द्वितीय श्रेणी ११ र तृतीय श्रेणी २ जना उत्तीर्ण
	पाटन हाइस्कुल	९	२	२२		
	जम्मा	२६	१५	५७.७		
वि.सं १९९२	दरवार हाइस्कुल	२५	१६	६४	गोपाल प्रसाद रिमाल (४८६ अङ्क प्राप्त गरेको)	प्रथम श्रेणी १ द्वितीय श्रेणी १९ र तृतीय श्रेणी ४ जना उत्तीर्ण
	पाटन हाइस्कुल	७	६	८५.७		
	प्राइभेट	३	२	६६.६		
	जम्मा	३५	२४	६८		
वि.सं.१९९३	दरवार हाइस्कुल	२८	१७	६०	श्यामकृष्ण गौतम(४८६ अङ्क प्राप्त गरेको)	प्रथम श्रेणी ० द्वितीय श्रेणी १३ र तृतीय श्रेणी ९ जना उत्तीर्ण
	पाटन हाइस्कुल	७	४	५७.१		
	प्राइभेट	१	१	१००		
	जम्मा	३६	२२	६१.१		
वि.सं. १९९४	दरवार हाइस्कुल	३५	२७	६८.५	चन्द्रदेव ओझा (५०० अङ्क प्राप्त गरेको)	प्रथम श्रेणी २ द्वितीय श्रेणी २८ र तृतीय श्रेणी ६ जना उत्तीर्ण
	पाटन हाइस्कुल	१०	४	४०		
	प्राइभेट	६	६	१००		
	जम्मा	**५१**	**३६**	**६९**		
वि.सं.१९९५	दरवार हाइस्कुल	४२	२४	५७.१४	तिर्थ प्रसाद प्रधान (५१६अङ्क प्राप्त गरेको)	प्रथम श्रेणी १ द्वितीय श्रेणी १५ र तृतीय श्रेणी १३ जना उत्तीर्ण
	पाटन हाइस्कुल	१३	५	३८.४६		
	जम्मा	**५५**	**२९**	**५२**		
	दरवार हाइस्कुल	**४६**	**३१**	**६७**	भरत वहादुर प्रधान(	५ अङ्क सम्म

वि.सं.१९९६	पाटन हाइस्कुल	६	३	५०	४८७ अङ्क प्राप्त गरेको)	ग्रेसमार्क दिने व्यवस्था भएको
	प्राइभेट	४	१	२५		
	जम्मा	५६	३५	६२		
वि.सं.१९९७	दरवार हाइस्कुल	३१	२४	७७.४	भुवनलाल प्रधान (५१६ अङ्क प्राप्त गरेको)	प्रथम श्रेणी २ द्वितीय श्रेणी २० र तृतीय श्रेणी ७ जना उत्तीर्ण
	पाटन हाइस्कुल	६	२	३३.३		
	प्राइभेट	५	३	६०		
	जम्मा	४२	२९	६९		
वि.सं.१९९८	दरवार हाइस्कुल	३३	२६	७८.७	रेणुलाल सिंह (४८२ अङ्क प्राप्त गरेको)	प्रथम श्रेणी १ द्वितीय श्रेणी २९ र तृतीय श्रेणी १२ जना उत्तीर्ण
	पाटन हाइस्कुल	१५	११	७३.३		
	प्राइभेट	६	५	८३.३		
	जम्मा	५४	४२	७७.७		
वि.सं.१९९९	दरवार हाइस्कुल	४९	२९	५९	तिर्थ वहादुर प्रधान(५३१ अङ्क प्राप्त गरेको)	प्रथम श्रेणी ३ द्वितीय श्रेणी ४२ र तृतीय श्रेणी १० जना उत्तीर्ण
	पाटन हाइस्कुल	१८	१५	८४		
	जुद्ध पब्लिक स्कुल	१०	६	६०		
	प्राइभेट	८	५	६२		
	जम्मा	८७	५५	६४		
वि.सं.२०००	दरवार हाइस्कुल	७९	५२	६५.८	ज्ञानमणी ए.डि.(५५९ अङ्क प्राप्त गरेको)	७ अङ्कसम्म ग्रेसमार्क दिने व्यवस्था
	पाटन हाइस्कुल	२१	१०	४८		
	जुद्ध पब्लिक स्कुल	१८	९	५०		
	प्राइभेट	१५	७	४६.६		
	जम्मा	१३३	७८	५८.६		

माथिका तालिका हेर्दा एस.एल.सी. परीक्षाको शुरुका वर्षहरूमा पूर्णाङ्क र उत्तीर्णाङ्क क्रमशः ८०० र २५६ भएता पनि वि.सं २००० सालको परीक्षामा भर्नाकुलर १०० पूर्णाङ्कको सट्टामा २०० पूर्णाङ्कको नेपाली विषय थप भई जम्मा ९०० पूर्णाङ्क र उत्तीर्णाङ्क ३२४ रहने व्यवस्था भएको देखिन्छ । त्यस्तै ५४० अङ्क (६० प्रतिशत) ल्याएमा प्रथम श्रेणी, ४०५ अङ्क(४५ प्रतिशत) ल्याए दितिय श्रेणी र ३२४(३६ प्रतिशत) अङ्क ल्याए तृतीय श्रेणी रहने प्रावधान यस परीक्षामा राखिएको देखिन्छ । पछि पछि हुँदै गएपछि General science (वि.सं.२००५) र भाषाअन्तर्गत छानेर पढ्नुपर्ने विषयमा हिन्दी (वि.सं २००६) विषय पनि कोर्षमा समावेश गरिएको थियो ।

वि.सं. १९९० देखि २००७ सम्मको नतिजा विश्लेषण गर्दा अधिकांश विद्यार्थीहरू द्वितीय श्रेणीमा उत्तीर्ण भएका देखिन्छन् । प्रथम श्रेणीमा निकै कम मात्र विद्यार्थी उत्तीर्ण हुने गरेको तथ्य सो वेलाका एस.एल.सींको नतिजाले देखाउँदछन् । द्वितीय श्रेणीपछि सवैभन्दा धेरै विद्यार्थी तृतीय श्रेणीमा उत्तीर्ण हुने गरेका थिए । त्यसवेला प्रथम श्रेणीमा उत्तीर्ण हुन धेरै मेहनत र विद्यार्थी एकदम मेधावी हुनुपर्ने हुन्थ्यो भन्ने तथ्य त्यसवेलाका विद्यार्थीमा कमैले ८० प्रतिशत अङ्क प्राप्त गरेकाबाट अवगत हुन्छ ।

ग्रेसमार्कको व्यवस्था

ग्रेसमार्कको व्यवस्था वि.सं १९९६ सालको एस.एल.सी.को नतिजा प्रकाशनबाट शुरुवात भएको हो । पहिलो वर्ष ५ अङ्कसम्म ग्रेस मार्क दिने व्यवस्था भएकामा वि.सं.२००० को एस.एल.सी.मा ७ अङ्क सम्म ग्रेसमार्क दिइएको देखिन्छ । त्यस्तै Syllabus बाहिरबाट प्रश्न सोधेको भन्दै वि.सं. २००१ र २००४

सालको एस.एल.सी को अंग्रेजी विषयमा सबै परीक्षार्थीलाई क्रमशः ३ अङ्क र ५ अङ्क ग्रेसमार्क अवार्ड गर्ने निर्णय भएको देखिन्छ ।.

विद्यालय र परीक्षार्थी संख्या र उत्तीर्ण प्रतिशत

पहिलो वर्षको एस.एल.सी. परीक्षामा पाटन हाइस्कुल र दरवार हाइस्कुल दुई विद्यालयका ३३ जना परीक्षार्थीले परीक्षा दिएकोमा वि.सं १९९२ मा प्राइभेट परीक्षार्थीको रूपमा ३ जना सहभागी भै २ जना उत्तीर्ण समेत भएका थिए । ९ वर्ष सम्म २ वटा विद्यालय र प्राइभेट परीक्षार्थी समेत परीक्षामा सम्मिलित हुदै आएकामा वि.सं. १९९९ को एस.एल.सी.मा जुद्ध पब्लिक मा.वि. क्षेत्रपाटी समेत परीक्षामा समावेश भएको देखिन्छ । सो वर्ष त्यस विद्यालयबाट १० जनाले परीक्षा दिएकोमा ६ जना उत्तीर्ण हुन सफल भएका थिए । त्यस्तै उपत्यका बाहिरबाट पहिलो पटक एस.एल.सी. परीक्षामा सम्मिलित हुने विद्यालयमा विराटनगरको जे.पि.स्कुल हो जुन विद्यालयबाट २००१ सालको एस.एल.सी. परीक्षामा ८ जना विद्यार्थी सहभागी भई २ जना विद्यार्थी उत्तीर्ण समेत भएका थिए । यसरी वि.सं २००७ सम्म आइपुग्दा उपत्यका भित्रबाट दरबार हाइस्कुल, पाटन, पद्मोदय रामशाहपथ, पद्म कन्या,जुद्ध पब्लिक गरी ५ र उपत्यका बाहिराबाट गोकुण्डेश्वर धनकुटा, धरान विद्यालय, पद्मोदय विद्यालय राजविराज, जनकपुर स्कुल, जुद्ध मा.वि. गौर र त्रिजुद्ध मा.वि.विरगंज गरी ६ वटा विद्यालयमात्र परीक्षामा सम्मिलित भएको देखिन्छ । सात सालको क्रान्तिको कारण पद्म स्कुल भक्तपुर, श्री जुद्ध हाइस्कुल विराटनगर र शान्ति निकुञ्ज मा.वि. र पाल्पाबाट फाराम भरेर पनि १ जना विद्यार्थी पनि परीक्षामा सम्मिलित भएको देखिँदैन । सात साल आन्दोलनले धेरै विद्यार्थीहरू परीक्षा दिनबाट वञ्चित रहेका देखिन्छन् । नियमित परीक्षामा सहभागीका लागि २७७ जनाले फर्म भरे पनि ८० जना मात्र परीक्षामा सहभागी हुनुले आन्दोलनको प्रभाव एस.एल.सी. परीक्षामा समेत परेको देखिन्छ । शुरुमा ३४ जना परीक्षार्थी सहभागी रहेको एस.एल.सी. परीक्षामा १२ हाइस्कुल, प्राइभेट समेत गर्दा ३०० जना भन्दा वढी विद्यार्थी सङ्ख्या पुग्न नसकेको स्थितिमा २००७ सालको क्रान्ति पश्चात विद्यार्थी सङ्ख्यामा उल्लेख्य वृद्धि भएको पुष्टि वि.सं २००८ मा ४५३ जना परीक्षार्थीको एस.एल.सी. परीक्षामा सहभागिताले गर्दछ ।

वि.सं १९९०को परीक्षामा उत्तीर्ण प्रतिशत ५५.८ रहेकामा वि.सं २००७ साल सम्म आइपुग्दा उत्तीर्ण प्रतिशतमा थपघट हुँदै आएको देखिन्छ । यस बिचको सबैभन्दा न्युन र उच्च उत्तीर्ण प्रतिशत वि.सं २००५ (४३.६२%) र वि.सं १९९८ (७७.७ %) को एस.एल.सी.को नतिजामा पाउन सकिन्छ । औषत उत्तीर्ण प्रतिशत ५५ देखि ६०को बिचमा रहेको पाइन्छ ।

पूरक परीक्षा र नतिजा प्रकाशनमा फरक अभ्यास

एस.एल.सी. पुरक परीक्षा पहिलो पटक वि.सं. २००३ बाट शुरुवात भएको थियो । त्यस वर्ष पूरक परीक्षामा ६१ जना सम्मिलित भएकामा २२ जना मात्र उत्तीर्ण भएका थिए । त्यस पछि क्रमशः २००४ मा १०५ जना, २००५ मा ५८, २००६ मा ५२ र २००७ मा ३ जना परीक्षार्थी सहभागी भएका थिए । नतिजा प्रकाशनमा फरक फरक अभ्यासहरू वि.सं १९९० देखि २००७ सालको नतिजा हेर्दा स्पष्ट हुन्छ । कुने साल कुनै कृपाङ्क विना नै नतिजा प्रकाशन भएको छ भने कुनै साल शुरुमा नतिजा प्रकाशन गर्दा नतिजा

प्रतिशत सन्तोषजनक हुन नसकेको कारण फेरी दोस्रो सुची प्रकाशन गरी नतिजा सार्वजनिक गरिएको अवस्था समेत विद्यमान देखिन्छ । वि.सं २००५ को नतिजा प्रकाशनमा यहि प्रक्रिया अवलम्वन गरिएको थियो । त्यस्तै प्रश्नपत्रको लम्बाइ र कठिनाईले गर्दा कम अङ्क आएको कारण सो प्रश्नमा सबैलाई कृपाङ्क दिने र सो गर्दा पनि उत्तीर्ण नहुने सबैलाई Supplymentary exam को व्यवस्था मिलाउने सन्दर्भ पनि एस.एल.सी. परीक्षाको इतिहासमा रोचक सन्दर्भ हुन् । त्यस्तै नतिजा प्रकाशन गर्दा परीक्षार्थीले प्राप्त गरेको अङ्कको यति प्रतिशत वा १/६ भाग अङ्क प्रदान गरी कृपाङ्क दिने र सो को आधारमा प्राप्त अङ्कलाई आधार मानी नतिजा प्रकाशन गर्ने प्रचलन पनि देखिन्छन् ।

वोर्ड प्रथम हुने व्यक्तित्व र निजहरूको राष्ट्रिय जीवनमा योगदान

वि.सं.१९९० देखिका वोर्ड प्रथम हुने अधिकांश व्यक्तिहरू राष्टिय जीवनमा चर्चित रहेका थिए । वि.सं १९९० सालका वोर्ड फस्ट भएका पुष्पवहादुर मल्ल नेपालका पहिलो इञ्जिनियर हुन भने वि.सं१९९१ सालका वोर्डफस्ट यदुनाथ खनालले मुलुकको उच्च कुटनीतिज्ञ र प्रशासकको रुपमा चर्चा कमाएका थिए । त्यस्तै १९९२ मा वोर्ड फस्ट हुने गोपालप्रसाद रिमाल सफल साहित्यकारको कोटीमा दर्ज भएका व्यक्ति हुन भने अन्य सालमा वोर्ड प्रथम हुनेहरू पनि कुनै न कुनै रुपमा राष्ट्रिय जीवनमा चर्चा कमाएका व्यक्तित्व भित्र पर्ने गरेका थिए ।

निष्कर्ष : यसरी नेपालको शुरुआति दिनमा अभ्यासमा रहेका धेरै परीक्षाका स्थापित मान्यताहरूले आजसम्म पनि परीक्षा पद्धतिलाई व्यवस्थित, मर्यादित र विश्वसनिय वनाउन आधारहरू प्रदान गरेको छ । त्यसवेला प्रचलनमा रहेका वोर्ड प्रथम उल्लेख गर्ने प्रावधान धेरै पछि सम्म पनि अभ्यासमा थियो । कृपांक दिने सो समयको अभ्यास अहिले पनि प्रचलनमा रहिरहेको नै छ । त्यस्तै आफ्नो इच्छाका विषयमा परीक्षा दिने प्रावधान त्यो वेला देखि अहिले सम्म पनि निरन्तरताको रुपमा रहेको छ भलै शुरुआति दिनमा छान्ने विषय सिमित थिए भने अहिले धेरै छन् । यसरी हाम्रा इतिहासका धेरै मान्यता, अभ्यास र प्रचलनहरू आज पनि हाम्रा मार्ग निर्देशक हुन, असल र सफल अभ्यासका जीवन्त आधार हुन् भन्ने कुरामा कसैको दुईमत नहोला ।

सन्दर्भ सामग्री

गोपीनाथ शर्मा, नेपालको शैक्षिक इतिहास भाग १

एस.एल.सी. उत्तीर्ण नतिजासम्वन्धी विभिन्न सालका अभिलेखहरू

एउटा कठिन परीक्षामा उत्तीर्ण गरेको सम्झना

डा. तोयानाथ खनाल
उपनियन्त्रक, पनिका

यो सानो लेख मैले वि. सं. २०४६ सालदेखि २०५० सालसम्म श्री विद्योदय माध्यमिक विद्यालय दोर्पा चिउरीडाँडा खोटाङमा प्रधानाध्यापक भई काम गरेका समयको विद्यालयको भौतिक पूर्वाधार निर्माण गर्दाको अनुभवसँग सम्बन्धित छ । यस अनुभवले सफा मन लिएर काम गर्दा जस्तासुकै बाधा र चुनौती आए पनि तिनीहरूसँग जुझ्दै चिताएको काम समयमै सम्पन्न गर्नसकिन्छ भन्ने सन्देश प्रवाह गर्दछ भन्ने मैले आशा गरेको छु ।

वि सं. २०४५ सालमा पूर्वाञ्चल विकास क्षेत्रको उदयपुर केन्द्रविन्दु भएर ६.८ रेक्टरस्केलको भूइँचालो जाँदा म धनकुटा क्याम्पसमा बि एड अध्ययन गर्दैथिएँ । केन्द्रविन्दुको नजिकको जिल्ला भएका कारणले पनि होला उक्त भूइँचालोले खोटाङ जिल्लालाई पनि निकै प्रभावित पाऱ्यो । क्याम्पसको पढाइ सकिएपछि म घरमा आएँ र २०४६ सालको अन्तिमतिर तत्कालीन विद्यालय व्यवस्थापन समितिले मलाई विद्योदय माध्यमिक विद्यालयको प्रधानाध्यापकका रूपमा नियुक्ति गऱ्यो । मैले यसै विद्यालयमा कक्षा तीनसम्म अध्ययन गरेको हुँदा सोही विद्यालय माध्यमिक विद्यालयका रूपमा स्तरवृद्धि भई आफू प्रधानाध्यापक हुन पाएकामा गर्व पनि थियो । त्यसबेला विद्यालयका दुईओटा मात्र भवन थिए । एउटा भवन जो दुईतल्ले थियो भुइँचालोका कारणले जीर्ण बनेको थियो भने अर्को पाँचकोठे भवन नयाँ नै थियो । त्यस समयमा भुकम्पबाट प्रभावित विद्यालय पुन निर्माणका लागि सरकारका तर्फबाट कुनै पहलकदमी भएको मलाई थाह छैन । केवल बढी क्षति भएका भनिएका परिवारलाई तत्काल राहत र घर बनाउन सहुलियत ऋण उपलब्ध गराइएको थियो । त्यस समयमा विद्यालयमा विद्यार्थीहरूको सङ्ख्या ४०० भन्दा बढी नै थियो तर जीर्ण भवनका कारणले अब विद्यार्थी सङ्ख्या निकै घट्छ भन्ने हामी शिक्षक स्टाफले अनुमान गरेका थियौं । त्यस समयमा शैक्षिक वर्ष पुस महिनादेखि सुरू हुन्थ्यो । २०४७ सालको मंसिर महिनामा शिक्षक स्टाफ बैठकले दुईतल्ले भवन भत्काएर एकतल्ले सातकोठे भवन बनाउने योजना बनायो । विद्यालयको खातामा जम्माजम्मी रू ५०,०००। (पचास हजार) रूपैयाँमात्र थियो । देशमा भर्खर बहुदलीय व्यवस्था आएकाले विद्यालय भवन बनाउन समुदायबाट चन्दा उठाउन सकिने अवस्था पनि थिएन । हिउँदमा जम्मा ४५ दिन विद्यालय विदा हुन्थ्यो । दुईतल्ले भवनमा जम्मा ६ ओटा कोठा थिए । पहाडको ग्रामीण इलाका भएकाले भाडामा प्रयोग गर्न पाइने कुनै घर पनि थिएनन् । त्यसैले विद्यालयको सो भवन भत्काएपछि विद्यालयका कक्षाकोठा सञ्चालन गर्ने कुनै विकल्प थिएन ।

२०४७ सालको हिउँदे विदाभरमा सातकोठे विद्यालय भवन बनाउन सकिन्छ भन्ने आँट र हिम्मतका साथ विद्यालय भवनको पुन निर्माण गर्ने आँट गरियो । भर्खर बहुदलीय व्यवस्था आएको समय भएकाले विद्यालय व्यवस्थापन समिति पनि थिएन र स्थानीय निकाय पनि हुने कुरै भएन । गाउँका अधिकांश मानिसहरू एककिसिमले अराजकजस्ता पनि थिए । सायद मसँग जन्मजात रूपमै प्राविधिक जानकारी भएर हो अथवा विद्यालयमा काम गर्दाको अनुभवले हो, विद्यालय भवन कस्तो र कक्षाकोठाहरू कस्ता अनि कत्रा बनाउनुपर्छ भन्ने सामान्य जानकारीका आधारमा भवनको सामान्य नक्शा बनाइयो । शिक्षक स्टाफसँगको परामर्शमा उक्त नक्शाले अन्तिम रूप पायो । भवन बनाउनका लागि विज्ञापनका रूपमा सूचना प्रकाशन गर्नुपर्छ भन्ने

सामान्य जानकारीसम्म मलाई थियो तर यस बारेमा शिक्षा नियमावलीमा कुनै कुरा नभएकाले भौतिक निर्माणसम्बन्धी ऐन नियमावली हेर्नतिर पनि लागिएन । सायद २०४७ सालको मंसिर महिनाको अन्तिमतिर विद्यालय भवनको नक्सासहितको सूचना विद्यालयको सूचनापाटी अनि आसपासका एकदुई सार्वजनिक स्थानमा टाँस गरी भवन निर्माणको विज्ञापन गरियो । सूचनामा तोकिएको मितिभित्र जम्मा दुईजना महानुभावले मात्र विद्यालयको सम्पर्कमा आएर भवन बनाउन ठेकेदारका रूपमा काम गर्ने जानकारी गराउनुभयो ।

विद्यालय भवन बनाउने सम्भाव्य ठेकेदारका रूपमा एकजना वडा नं १ कर्कले भन्ने ठाउँका पर्शुराम राई हुनुहुन्थ्यो भने अर्कोजना बडानं ७ विद्यालयको नजिकका नौराज राई हुनुहुन्थ्यो । पर्शुराम राई गाउँको जिम्दार र लामो समयसम्म गाउँ पञ्चायतको प्रधानपञ्चसमेत भई काम गरेको प्रतिष्ठित व्यक्ति हुनुहुन्थ्यो भने नौराज राई एक कार्यकाल उपप्रधान पञ्च भएका र विद्यालय नजिकै बसोबास भएको व्यक्ति र बहुदल आएपछि नेपाली काँग्रेस हुँ भन्ने दावी गर्नुहुथ्यो । दुवैजना गाउँको जिम्मेवार पदमा बसिसक्नुभएको व्यक्ति भएकाले विद्यालय भवन बनाउन सकिन्छ भन्ने त थियो तर दुईमध्ये कसलाई ठेकेदार बनाउन भने द्विविधा भयो । पर्शुराम राईले विद्यालय परिवारले स्वीकृत गरेको नक्शाबमोजिमको भवन जम्मा रू ४२,०००। (बयालीस हजार) मा बनाउने योजना सुनाउनुभयो भने नौराज राईले रू ४५,०००। (पैंतालीस हजार) मा भवन बनाउने भन्नुभयो । भवन बनाउन कबोल गरिएको रकम र कानुनी प्रचलनका आधारमा मैले पर्शुराम राईलाई ठेक्का दिनुपर्ने थियो तर उहाँको घर विद्यालयबाट निकै टाढा भएको साथै दुवैजना पञ्च भए पनि एकापसमा विरोधी स्वभाव थियो । त्यसैले पर्शुराम राईले भवन बनाएको कुरालाई नकारात्मक रूपमा लिएर नौराज राईबाट काममा अवरोध हुन्छ र समयमा काम सम्पन्न हुँदैन भन्ने पनि अनुमान विद्यालय परिवारले गरेको हुँदा नौराज राईलाई नै ठेकेदार बनाउने निर्णय भयो ।

विद्यालयको प्रधानाध्यापक भए पनि गाउँका अभिभावकहरूले मलाई पञ्चायती व्यवस्था विरोधी व्यक्तिका रूपमा चिन्नुहुन्थ्यो । विद्यालय भवन बनाउन नौराज राईलाई ठेक्का दिएको खबर गाउँभरि एककिसिमले सन्सनी फैलियो जसका प्रतिक्रियाका रूपमा दुई खालका कुरा आए । एउटा त अब तोयानाथ खनाल नाम गरेको युवा प्रधानाध्यापकको कार्यकालमा गाउँलेहरूको उत्साहमा खुलेको विद्योदय माध्यमिक विद्यालयको नयाँ भवन बनिएर विद्यालयको काँचुली फेरिने भयो, गाउँका बालबालिकाले नयाँ भवनमा सुरक्षित वातावरणमा पढ्न पाउने भए भन्ने सकारात्मक टिप्पणी आएको थियो भने अर्कातर्फ त्यो खरबारी भन्ने ठाउँको खनाल केटाको कार्यकालमा पहिले विद्यालय भवन भत्किने भयो अनि खातामा भएको रकम सकिने भयो साथै बल्लबल्ल गाउँमा खुलेको माध्यमिक विद्यालय ढल्ने भयो र गाउँको शिक्षाको विकास भताभुङ् हुनेभयो भन्ने हल्ला फैलियो । यी दुवैखाले प्रतिक्रियाका बिचमा मचाहिँ कसरी काम सम्पन्न गर्ने भन्ने चिन्तन गरेर अगाडि बढिरहेको थिएँ । पर्शुराम राईका तर्फबाट भने कुनै पनि किसिमको प्रतिक्रिया सुनिएन किनभने मैले उहाँभन्दा तीन हज्जार बढी रकममा भवन बनाउँछु भन्ने नौराज राईलाई ठेक्का दिएको थिएँ । मैले त्यस समयसम्म जानेबुझेसम्म नौराज राई इमान्दार हुन् भन्ने कुरा बुझेर ठेकेदार बनाएको थिइन तर "टाढाको देउता नजिकको भूत" भन्ने नेपाली उखानको आसय बमोजिम गाउँमा उपप्रधानपञ्चसम्म भएर काम गरेको मान्छेलाई छाडेर कुनचाहिँ इमान्दार मान्छे खोज्न कहाँ जाउँ भन्ने सोचेर कामको जिम्मेवारी उहाँलाई दिइएको थियो । साथै मैले नौराज राईजस्तो मान्छेलाई ठेकेदार बनाई विद्यालय भवन बनाएर गाउँका मेरा विरोधी महानुभावहरूलाई उदाहरण देखाउनु पनि थियो ।

भवन बनाउन ठेक्का त दिइयो तर जग्गा पनि साँघुरो भएकाले नक्शाअनुसारको भवन साविकको जग्गामा

बन्न सक्ने अवस्था थिएन । त्यसैले विद्यालयको सबभन्दा नजिकको अभिभावक गंगानारायण प्रधानका बाबुसँग कुराकानी गरियो । विगत समयमा विद्यालय भवन बनाउँदा पनि उहाँको जग्गा परेको तर जग्गाको मोल नपाएको गुनासो सुनियो । भवन बनाउनका लागि चाहिने जग्गाको मूल्य रू ४०००। दिएर जग्गा किनियो । हातमा पैसा परेपछि जग्गावाल पनि खुसी हुनुभयो । हाम्रो गाउँमा त्यस समयसम्म पैसा कमाउन खाडी मुलुकतिर जाने चलन त्यत्ति थिएन साथै गाउँमा रोजगारीको अवसार पनि थिएन । साथै हिउँदमा गाउँका अभिभावकहरू पनि अलिक फुर्सदिला नै हुनुहुन्थ्यो । त्यसैले गाउँमा काम गर्ने मानिसहरू अलिक पाइन्थे । विद्यालय भवन बनिने खवरले कामदार जनहरूमा एक किसिमको उत्साह थियो भने नौराज राईको छवि पैसा र अन्य व्यवहारका दृष्टिले इमान्दार नभएकाले काम गर्ने मानिसहरूलाई ढुक्क भएर काम गर्न द्विविधा पनि थियो । कामदारहरूसँग एककिसिमको सल्लाह गरेपछि उनीहरू पनि काम गर्न राजी भए । नौराज राई पनि गाउँको राजनीति गर्ने मान्छे भएकाले जनताको मन जितेर चुनाव जित्नु थियो भने दैनिक खर्च चलाउनु पनि थियो । त्यसैले उहाँले पनि मैले दिएका सल्लाहहरूलाई सकारात्मक रूपमा लिएर समयमा काम गर्नु गराउनु भयो । विद्यार्थीहरूले समयमै ढुक्कसँग नयाँ भवनमा बसेर पढ्ने अवसर पाए ।

नौराज राईलाई ठेक्का दिएपछि म ढुक्क भएर बसेको भए सायद गाउँलेको नकारात्मक टिप्पणीले साकार रूप पाउँथ्यो होला अनि म अहिलेसम्म सहज रूपमा गाउँमा आउनजान सक्ने अवस्था हुने थिएन । गाउँलेहरूले मलाई स्कुल ढाल्ने मान्छे भनेर चिन्नुहुन्थ्यो तर २०४७ सालको हिउँदे विदाभरि मैले विद्यालय कुनै दिन जान छाडिन र नौराज राईसँगै सधैंजसो विद्यालय भवन बनाउन सक्तिय रहें । कहिले ढुङ्गा त कहिले काठ बोकें साथै आवश्यकताअनुसार विद्यार्थीहरू पनि काठ र ढुङ्गा बोक्ने काममा परिचालन गरें । यसले नौराज राईलाई काम गर्ने सकारात्मक वातावरण पनि दियो । त्यसैले विद्यालय भवन भत्काउन थालेको झण्डै २ महिनाभित्रमा सातकोठे भवन बनाइसकेर विद्यार्थीहरूको पठनपाठन सुचारू गरिएको हो ।

पुरानो भवनको छानोका जस्ता पाताले तीनकोठे भवनको छानो जेनतेन छाइयो । बाँकी चारकोठे नयाँ भवनका लागि जस्तापाता जिल्ला विकास समितिबाट निकासा गराउनका लागि मैले झण्डै कुस्ती नै खेल्नुपर्‍यो । जिल्ला विकास समितिमा स्थानीय विकास अधिकारीसँग भएको संवाद सुन्दा सायद कुनै पनि पाठकले पत्याउनेजस्तो नलाग्न सक्छ । उक्त समयमा भएको संवादको केही अंश यहाँ राख्न चाहन्छु

प्रधानाध्यापक (म): एलडियो साहेव ! मेरो विद्यालयको नयाँ भवनका लागि जस्ता पाता दिनुपर्‍यो । अहिले हामी छानाविनाको भवनमा विद्यार्थीहरू पढाउँदै छौं । अब त वर्षा याम पनि आउन लाग्यो । हावाहुरी र पानीले गर्दा सहज रूपले पढाउन सकिन्न ।

एलडियो: जिल्ला विकास समितिले त यसपालि ढल्न लागेका विद्यालय भवनका लागि मात्र जस्तापाता दिने निर्णय गरेको छ । तपाईंको विद्यालयको भवन त नयाँ रहेछ । पर्खनुस अर्को वर्ष विचार गरौंला ।

प्रधानाध्यापक: लड्न लागेका भवनलाई त पक्का पनि जस्ता दिनुहुन्छ नि एलडिओ साहेव?

एलडियो: हो । हामी लड्न लागेका भवनका लागि चाहिँ यसपालि नै जस्तापाता दिन्छौं ।

प्रधानाध्यापक: त्यसो हो भने म कुनै एक दिन गाउँका १५/२० जना भुसतिघ्रे भाइहरूलाई झम्फलसहित विद्यालयमा बोलाउँछु । सो दिन म हजुरलाई विद्यालयमा उपस्थितिका लागि निम्ता गर्छु निरीक्षण गर्न आइदिनुहोस् । विद्यालयमा हजुरको रोहवरमा म ती भाइहरूलाई विद्यालय भवन लडाउन आदेश दिन्छु अनि हजुरबाट हाम्रो लड्न लागेको विद्यालय भवनालाई जस्ता पाउने आदेश होस ।

एलडियो: तपाईंले मलाई एकदम अप्ठेरोमा पार्नुभयो । ल निवेदन दिनुस म तपाईंको विद्यालयका लागि आवश्यक जस्ता पाता निकाशा दिन्छु ।

मैले विद्यालय भवनको लम्बाइ चौडाइका आधारमा प्राविधिकबाट इस्टमेट गराएर निवेदन दिएँ । जम्मा १२ बण्डल जस्ता पाता निकासा भयो । विद्यालयको छाना समयमै छाइयो । विद्यार्थीहरूले घामपानीको डरले कक्षाकोठामा बस्नुपरेन । यति गरेर विद्यालय भवन बनाउने काम सम्पन्न गरियो । दुई महिनाका बिचमा विद्यालय परिसरमा नयाँ भवन देख्दा अभिभावकहरू पनि खुसी हुनुभयो । विद्यालय भवन बनेको झण्डै एक वर्षपछि खेमराज खनालको नेतृत्वमा विद्यालय व्यवस्थापन समिति बन्यो । खेमराज खनाल नाताले मेरो दाजु पर्ने र रसामा छात्रवृत्तिमा एम ए पढेको मान्छे । एकदिन विद्यालय व्यवस्थापन समितिको बैठकमा खेमराज दाइले भवन बनाउँदा भ्रस्टाचार भयो भन्नुभयो । यस्तो कुरा जिम्मेवार व्यक्तिबाट सुन्दा मलाई नरमाइलो पनि लाग्यो तर म विचलित भइन । म पनि अलिक छुचो मान्छे । भवन बन्दा भ्रस्टाचार भएको भए त्यही भवनमा बसेर बैठक नगरौं भनें । यसपछि यस बारेमा उहाँले कहिले पनि कुरा उठाउनुभएन । पछि विद्यालय व्यवस्थापन समितिले मलाई जागिरबाट निकालिदियो यसलाई पनि मैले अवसरका रूपमा लिएर नेपाल सरकारको अधिकृतमा लोकसेवा पास गरें । मलाई विद्यालयको जागिरबाट निकाल्दाका समयमा छानाको फरफारक गर्न बाँकी थियो । यसैलाई निहुँ बनाएर अनियमितता गरेको भनी मरो प्रगति नचाहने व्यक्तिहरूबाट जिल्ला विकास समिति र जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा उजुरी पनि भएछ जसको सामना मैले गर्नुपर्‍यो । कतिपय कुरा सम्झँदा त दिक्क पनि लाग्छ । तर आफू जन्मिएको ठाउँ पढेलेखेको मान्छे कतिपय कुरा सहनुपर्ने र सुनेको नसुनै पनि गर्नुपर्ने रहेछ । विद्यालय भवन बनाएको उक्त समयको स्मरण गर्दा त मैले विद्यालय भवन बनाएको मात्र होइन कि गाउँलेहरूलाई जादु पो देखाएको रहेछु जस्तो लाग्यो किनभने हामी अहिले सरकारी अनुदानमा बनेका भवन पनि कम्तीमा एक वर्षभन्दा घटी समयमा बनिसकेका उदाहरण एकदम कम मात्रामा देख्छौं ।

यस लेखमा मैले कसैले गर्न नसकेको काम मैलेचाहिँ गरें भन्न खोजेको होइन तर के चाहिँ भन्न खोजिएको हो भने समस्यालाई समस्याका रूपमा वुझेर समयमा समाधान गर्नु पर्छ, व्यक्तिगत स्वार्थभन्दा माथि उठेर आफूसँग भएको स्रोतसाधनलाई उपयोग गर्नुपर्दछ भन्ने कुरालाई उजागर गर्न खोजेको हुँ । यदि सो समयमा भवन नबनेको भए सायद कुन समयमा बन्थ्यो भन्न सकिने कुराको कल्पना गर्न सकिन्न ।

विद्योदय माध्यमिक विद्यालयमा मैले २०४६ सालको माघ महिनादेखि २०५० सालको माघ महिनासम्म प्रधानाध्यापकका रूपमा काम गरें । मैले दुःखको अनुभव गरेका घटनाहरू धेरै छन् । अहिले मैले ती सब घटनाहरूलाई सिकाइको अवसरका रूपमा लिएको छु । हाम्रो एउटा गलत बुझाइ के रहेछ भने मैले धेरै दुःख गरेर धेरै पढें पदमा पुगेको छु सबैले मलाई नमस्कार गर्नुपर्छ, मान्नुपर्छ भन्ने गलत मान्यता बोक्दा रहेछौं । यसलाई नेतृत्वको दृष्टिले हेर्ने हो भने कुनै पद वा जिम्मेवारीमा बसेको मान्छे भनेको नेतृत्वमा बसेको मान्छे हो जसले जस्तोसुकै चुनौतीको पनि सामना सहज रूपमा गर्नुपर्ने रहेछ । पदमा बसेपछि अरू मान्छेले सुख भोग गरेको देखेर इर्ष्या पनि गर्ने मानिसको मन हुन्छ तर हरेक अवस्थालाई आत्मसात गरेर आफ्नो काममा लगातार क्तियाशील भएका खण्डमा धेरै कुराहरू सिक्न र आफ्नो छुट्टै पहिचान देखाउन सकिन्छ । मैले त्यस समयमा धेरै चुनौतीहरूको सामना गर्दै विद्यालयमा रचनात्मक काम गरेका कारणले समकालीन अभिभावकहरूले अहिले पनि मलाई चिन्नुहुन्छ र सोही पहिचानका आधारमा गाउँको नयाँ पुस्ताले पनि मलाई चिन्दोरहेछ ।

खण्ड ३

दस्तावेज

Study on Student Performance in SLC, Main Report, 2006 का मुख्य निश्कर्ष र सुझावहरू

(तत्कालीन शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालयले सन् २००४ मा शिक्षा क्षेत्र सल्लाहकार समूह (ESAT) को वित्तीय सहयोगमा एसएलसी अध्ययन समूह गठन गरी विद्यालयको असफलताका वृहत र बहुआयामिक पक्षहरू तथा एसएलसी नतिजामा न्युनताका कारक पक्षहरूको अनुसन्धान गरी सुझावहरू पेश गर्न यो वृहत अध्ययन गराएको थियो । प्रा.केदारभक्त माथेमा प्रमुख र डा.मीनबहादुर विष्ट उपप्रमुख अनुसन्धानकर्ता रहनु भएको यस अनुसन्धान कार्यको निर्देशक समितिको संयोजक पूर्व मुख्य सचिव डा. ईश्वरप्रसाद उपाध्याय रहनु भएको थियो । अप्रिल २००४ देखि जुलाइ २००५ सम्म करीव १५ महिना लगाएर सम्पन्न गरिएको यस अध्ययन प्रतिवेदनलाई नेपालको शिक्षा क्षेत्रमा महत्त्वपूर्ण उपलब्धि मानिन्छ । यस अध्ययनबाट प्राप्त सुझावहरू केही तत्कालै र केही क्रमशः कार्यान्वयनमा आएका छन् । अझै कतिपय महत्त्वपूर्ण सुझावहरू कार्यान्वयन गर्न बाँकी नै छन् । मूलतः कक्षा १० को एसएलसी परीक्षालाई मुख्य विषय कायम गरी गरिएको यस अध्ययनका उपलब्धिहरू आगामी दिनमा पनि उत्तिकै मार्गदर्शक रहेका छन् । तसर्थ Study on Student Performance in SLC, Main Report, 2006 को परिच्छेद १४ का मुख्य निश्कर्ष र सुझावहरू साभार गरी प्रकाशन गरिएको छ । सं.)

CHAPTER XIV: KEY CONCLUSIONS AND RECOMMENDATIONS

A number of the studies done by us, mainly the study on the determinants of studentperformance in SLC and the case study of effective and ineffective schools, have demonstratedconvincingly that continued poor performance of Nepali children in the SLC examinations isnot due to inadequate teaching and poor learning ability of children alone. Evidently, schoolperformance is closely associated with the structural aspects of the Nepalese economy andsociety such as extreme poverty; lack of basic services; illiteracy; unequal distribution ofresources across the different development and ecological regions; monolithic language policy;and age-old discrimination against women, ethnic, and linguistic minorities. Our studies havealso demonstrated that poor student performance is the function of the weak academicfoundations of students; poor assessment and promotion practices; poor teacher management;lack of teacher and school accountability; weak institutional leadership; obsolete and heavilycontents-

driven curriculum; serious shortage of well-qualified teachers, especially inMathematics, English and Science; lack of even the most basic physical and instructionalfacilities needed to run schools; untimely and inadequate supply of textbooks; huge class size;near absence of monitoring and supervision; limited opportunity to learn (OTL) in classroomsfor girls, ethnic, and linguistic minorities; the inability of students to unders|and the language ofinstruction; absence of educational environment in schools; lack of remedial teaching;

inadequate study habits of students, and a host of other factors. These studies have alsoproduced sufficient evidence to conclude that at least some failure and/or poor performance ofchildren results from a number of examination-related factors, such as heavy biases in test items,use of non-standardized test papers, poor administration of examinations, unfair and unscientificmarking practices, etc. For these reasons, in considering the improvement of studentperformance in SLC, it should be recognized that the Government should adopt strategies thatare directed towards (a) addressing the structural causes of under-performance; (b) improvingconditions in schools essential for improved student performance; and (c) changing examinationpractices. Only a multi-pronged strategy can address the chronic problem of poor studentperformance. It should also be recognized that the complexity of the problem calls for bothimmediate and long-term actions. In a similar fashion, reform should take place both on thepolicy and operational levels. Given the fact that under-achievement of children results from anumber of structural problems outside the education sector, actions of the Ministry ofEducation and Sports (MOES) alone are not enough in the war against poor schoolperformance. With all these considerations, we have made an attempt to provide a set ofrecommendations in this chapter.

Before we submit our recommendations, it should be pointed out that there seems to be agrowing disenchantment lately not only with the SLC examinations but also with the entirepublic schooling system as a result of continued poor performance of children. A newviewpoint seems to be emerging gradually against the SLC examinations. Although this view hasnot been expressed in an organized way, many people both within and outside the educationsector do not seem to be in favor of giving continuity to the SLC examinations. Many feel thatthe examination system has done disservice to the education system rather than served it. Weobserved this view throughout our nationwide process of consultation. The same view persiststhroughout the educational policy literature. In the main, there are two contradictory viewsconcerning the public examinations: some in favor and others against. Advocates of terminalexaminations say

that examinations motivate students to work harder and hold teachersaccountable for performance. Critics, however, contend that tests lead to higher dropout rates,place too much weight on a single imperfect measure, and do nothing to ensure that studentshave an opportunity to learn the material being tested.

The study team feels very strongly that there is no substitute for SLC or any other form ofterminal examination at the end of a level of education. We are not in favor of abolishing SLC atthis stage. While we have noted a number of deficiencies and problems in the SLCexaminations, we could notice some positive elements. Throughout the world, students arebeing tested more than ever before. This is being done in the hope that only a competitivesystem of education can contribute to national development. While countries with adecentralized system of assessment and examinations are shifting towards a national, centralizedsystem of public examinations, a fairly strong, highly institutionalized public examination systemis in place in the country. The SLC provides both a yardstick for measuring student performanceand an instrument for holding schools and teachers accountable for higher performance. Itencourages schools to do better, forces teachers to cover course contents, ensures alignmentbetween instruction and curriculum, motivates students to learn more, creates competitiveenvironment between and/or among schools, helps to ensure that all schools teach and maintainthe same standards, provides a means for measuring the impact of school reform initiatives,selects students for further education, and provides a basis for certification. In a nutshell, theSLC can potentially be used as a driver of improving the quality of education. In a

heterogeneous society, where educational conditions and standards are not uniform across theregions, an external examination plays a major role in ensuring comparability among schools. Anational system of public examination becomes essential in a country with a decentralized systemof education and in a situation where education is being provided by multiple providers. Whilewe maintain the position that the SLC should continue to exist and function, we also believe thatits features and elements should not remain static or permanent. It requires continuous attentionand refinement to fit the shifting dynamics of the society. In many ways, Nepal is locked into amodel of examination that was suitable in its early stage of educational development, but whichno longer can cater to the needs of educational reform. Therefore, serious reforms are necessary.More than that, we should also stress that implementing reform measures calls for ideologicalcommitment at all levels.The conclusions and recommendations are grouped into nine broad areas.

1. DEVELOPING INSTITUTIONAL CAPACITY OF OCE

Create a Secondary Education Board (SEB) by merging OCE and HSEB with mandate to conduct Grade 12 examinations.

The institutional analysis of OCE has shown a number ofdeficiencies: severe resource constraints, lack of expertise in testing and measurement, verylimited or no capacity for undertaking research and development works, lack of autonomy,heavy work pressure, inadequate communication with the institutions within and outside theeducation sector, etc. OCE is good at logistics management. However, it does not have thetenets of a professional testing institution. It seriously lacks expertise and professional capacityin test development and test analysis and reporting. It also lacks institutional and financialautonomy required enable it to function as a professional testing institution. It generatesenormous amount of resources, but it must perform its functions under severe financialconstraints. It is highly unlikely that OCE will ever be able to function as a professionally competent institution should it continue to function as a Government entity. Hence, it isessential to develop OCE into a semi-autonomous Secondary Education Board (SEB). Thisnew institution should have the mandate, authority, standing, and competence to manage anddeliver terminal public examinations at the secondary level. Grade 12 will eventually be theterminal Grade of school education as envisaged in the Tenth Plan. Therefore, the newlycreated SEB should have the mandate to conduct Grade 12 examinations. The establishment ofthe new institution will take place following the merger of HSEB (without the curriculumcomponent) and OCE. This restructuring will call for amendment in the current HSEB Act of2046 and promulgation of a new act. The organogram and other details of the proposedinstitutional restructuring are provided in the Institutional Analysis Chapter of this report. AsSEB becomes autonomous and fully institutionalized, it should establish its own institutionalinfrastructure at the regional and district levels. It will not, however, diminish the roles that theRegional Education Directorates and District Education Offices are playing. Their role(s) wouldbe essential in monitoring and administering the terminal examinations.

Transfer authority to conduct Grade 10 examinations to regional authorities.

Although theGovernment intends to make Grade 12 the terminal Grade of school level education, for severalyears to come many students will choose not to go for higher education after Grade 10. Grade12 could be officially terminal, but for several students Grade 10 will continue to be the terminalGrade. Those who choose to join the world of work or do something else after Grade 10 willrequire certification of their formal education. Therefore, Grade 10 examinations should beconducted through five regional

authorities which will operate within and report to theSecondary Education Board. It will mean that they will not function as separate independentexamination boards. Even after the transfer of authority to conduct Grade 10 examinations toregional authorities, SEB will continue to set question papers in the core subjects for reason ofuniformity. As regards other subjects, the concerned regional authorities will set questions.Regardless of the Board, students throughout the country will be issued a national certificatefrom SEB upon completion of their Grade 10. The workload of SEB will be reducedsubstantially if regional authorities share the burden of conducting Grade 10 examinations. SEBneeds to focus on aspects related to research and development.

Develop national expertise in testing, assessment, and examinations.

Our data suggest thatnational expertise on testing, assessment, and examinations is limited. Assessment and testinggo beyond question setting and moderation of test papers. MOES officials are generalists in thefield of education. These officials are nationally transferable which makes it difficult to developand sustain the level of professional expertise required. Those who work in testing institutionswithin the country are largely unfamiliar with the modern theories, principles, and methods oftesting and assessment. Courses in FOE on measurement and assessment are also obsolete.Testing and measurement is a highly developed discipline within education. Most FOEprofessors have little exposure to the new practices of testing. There has been very little or nouse of whatever limited capacity that exists within the FOE. Therefore, two actions aresuggested. Firs|, MOES should use whatever national expertise exists within the country todevelop a national system of assessment and testing. In the long run, existing knowledge withinMOES and FOE will not be enough to build the national capacity in testing, assessment, andexaminations. Therefore, external assistance should be mobilized to develop national expertisein the field.

Increase OCE Access to Financial Resources.

Our financial analysis revealed serious financialconstraints within the OCE. As a Government entity, OCE receives regular budget from theGovernment. OCE raises some 116 million rupees annually in fees from students. These fundsgenerated by the OCE go into the Government's treasury. Our study shows that the fundsOCE receives annually are not enough to meet examination-related costs. These allocations arebarely enough to meet the costs required to conduct examinations, let alone carrying outtraining, research, and development functions. The testing personnel engaged in different taskssuch as test construction, moderation, marking of answerbooks, etc. are underpaid. Theregional, district, and school authorities who take much of the burden of conducting SLCexaminations say that they receive inadequate funding from the OCE. The study has also notedinefficiencies and irregularities in its financial management.

There were instances where studentsdidn't even have drinking water during the examinations. The consequences of funding shortageare severe. Examiners are not serious in their work if they are not sufficiently paid. It is difficultto find good examiners because the scale of remuneration is too low. The quality of publicexaminations cannot be improved without increasing the access of OCE to financial resources.

Feasibility analysis shows that there is sufficient prospect for developing OCE as an independent and financially self-supporting institution. The semi-autonomous status proposed earlier willenable SEB to retain all the funds generated from examination-related fees. The study teammakes the following suggestions for increasing OCE's resource base:Until OCE is transformed into a new institution, a Development Fund can be established inOCE in accordance with the provisions of the Office Operation Fund Act of 2043 and theRegulations of 2050. Creating such a Fund would increase the access of OCE to moreresources. The notion of Development Fund allows OCE to raise funds and retain someportion of its incomes for its own utilization, while still getting annual budgetary allocation fromthe Government. This option requires initiation by OCE, convincing MOES and the Ministryof Finance, and then obtaining final approval of the Cabinet. This option may increase someaccess to resources, but it does not ensure financial autonomy.

There are enormous possibilities for increasing revenue from the sale of examination-relatedproducts and services, possibilities not yet tapped properly. So long as OCE remains aGovernment entity, no new possibilities will be looked into.

The second option for achieving institutional and financial autonomy is to gain a semiautonomous status. It should be noted that institutional autonomy and financial autonomy gotogether. Therefore, OCE will gain full access to financial resources only if it obtains a semiautonomousstatus. Professionalism and innovation cannot thrive in a bureaucratic setting.Therefore, the establishment of an autonomous institution should be the final goal. Thisrecommendation is consistent with our institutional restructuring proposal.

Strengthen the Research Capacity.

Test development requires continuous research. The OCE'sresearch function should be enhanced and extended to keep it up to date on assessment andmarking approaches, concepts, and trends etc. When tests are improperly used for high stakesdecisions, they can reinforce racial/ethnic inequalities instead of reducing them. Educational policymakers need to constantly monitor the negative consequences of public examinations.

2. MAKING ADJUSTMENTS IN THE EXISTING SECONDARY CURRICULUM

Limit test papers in SLC on Grade 10 curriculum materials only.

The SLC examinations aremeant for testing the learning achievement of children. Historically, SLC examinations werelimited to Grade 10 syllabus. Question papers were set from the texts taught in Grade 10. Inrecent years, however, SLC examines students' unders|anding of Grades 9 and 10 curriculummaterials. The rationale for combined testing of Grades 9 and 10 materials has been that theSLC, as a level-end terminal examination, should test the students' cumulative unders|anding ofsubjects taught at the secondary level (Grades 9 and 10). The scope and coverage of the tests,therefore, depend on the intent. It is essentially a political rather than a pedagogical decision.There is no particular pedagogical position as to what should be tested through a level-endpublic examination such as the SLC. But, many would agree that if the intent is to test students'acquisition of general competencies or abilities, then the tests should be designed to measurestudents' overall unders|anding of the materials taught at a particular level (say Grades 9 and 10).But, if the intent is to measure students' learning achievement or mastery of the subject matter,then the tests should be designed to measure the materials taught in the last Grade of a level ofeducation (Grades 10). When students' mastery of the subject matter or learning achievement istested through cumulative approach, it can add extra burden on the part of students, leading topoor student performance. When contents taught over a period of the several years are taught,it raises the problem of recall and memorization. Most teachers and students interviewed as apart of school survey were firm in their view that SLC should only be confined to the testing ofmaterials taught in Grades 10. Analysis of answerbooks also revealed that students haveparticular problems with the questions directly drawn from Grade 9 materials. The Study Team,therefore, recommends that the curriculum policy that requires the testing of both Grades 9 and10 materials should be changed immediately and that SLC test papers should be based on thematerials taught in Grades 10 only. This is laready being practiced in several countries includingPakistan and India and is being considered in Bangladesh and Sri Lanka.

Limit the number of subjects to be tested in SLC.

Students are tested in too many subjects.Currently, the number of subjects is eight. The greater the number of subjects, the greater theburden on the part of schools, teachers, parents, and above all – the students. It also addsburden on the OCE that must manage the testing of large number of students. In Bhutan,India, Pakistan, and Sri Lanka, the number of subjects the students must pass is 6, 5, 7, and 6respectively. Most other

countries in the world that have centralized examination systems teststudents in core subjects like languages, mathematics, and science. The parents, teachers, andstudents interviewed as a part of our survey were firm in their opinion that the number ofsubjects to pass SLC could be reduced to six compulsory subjects only. What is important iswhether the student has acquired the ability to learn throughout his or her life, not the numberof subjects the student has passed. Therefore, the study team recommends that the number ofsubjects required to pass SLC be limited to the five core subjects only: Nepali, English, SocialStudies, Science, and Mathematics. Schools should, however, continue to teach the eightsubjects as prescribed in the curriculum. But, in terms of passing SLC, the requirement shouldbe limited to five subjects only. There are at least two strong reasons for limiting the number ofsubjects to be examined for purpose of certification. Firs|, the performance of students in thefive core subjects listed above determine their chances of success in higher education andemployment. This will allow students to gain greater mastery in these core subjects. Second,this will substantially reduce the burden of work on OCE, allowing it more time to concentrateon key professional functions such as development of standardized test items, analysis of testanalysis, research on examination-related issues, and feedback to the different components of

the system.

Explore the possibility of testing and certification in additional subjects.

There will be studentsdesiring to be tested and certified in other non-core and/or optional subjects to satisfy theirfurther academic pursuits. In such cases, provision can be made to examine and certify studentsin more than six subjects. In a number of other subjects like computer science, physicaleducation, music, and creative arts, the possibility of examinations by professional bodies outsidethe Government sector should be explored.

Develop basic courses in Mathematics and Science.

The contents analysis of curriculummaterials reveal that Mathematics and Science curricula are heavily content-loaded. Our expertswho analyzed the curriculum materials believe that these two curricula are relevant to those whopursue studies in the related fields after completion of SLC. Results of the tracer study showthat less than 10% of the total students who pass SLC study subjects requiring heavy contents ofScience and Mathematics. It should be mentioned that most schools in Nepal do not have thebasic physical, human, and instructional resources that are necessary to implement these twocurricula. Much failure in SLC is due to the poor performance of students in these two subjects.Therefore, it is recommended that Basic Science and Basic Mathematics

curricula be developedby removing certain portions of the existing curricula that are directly relevant to those whopursue further studies in these subjects. CDC should immediately appoint a committeeconsisting of relevant experts, teachers, teacher educators, and testing officials to revisit theexisting Science and Mathematics curricula and propose suitable contents for Basic Mathematicsand Basic Science. This should not be interpreted as the lowering of standards. It is to be notedthat the CBSE in India has recently made a decision to remove several lessons from the Scienceand Mathematics textbooks after a thorough analysis of student performance and schoolconditions.

Teach Nepali as a second language in early Grades.

A close analysis of answerbooks has shownus that language proficiency is closely associated with student performance. Those speakingNepali as a mother tongue or those who are proficient in Nepali give better performancecompared to others. Proficiency in Nepali language is found to determine students' overallperformance in SLC and performance in other subjects of the curriculum. Since SLC uses essaytypeitems, students require strong proficiency in Nepali or English – two mediums allowed inSLC. The extent of expression difficulty was severe among non-Nepali speaking population.

Even after 10 years of schooling in Nepali most linguistic and ethnic minorities do havedifficulties with the language. It could be that the way Nepali textbooks are written and the wayNepali is taught in classrooms do not help students acquire language arts or skills. The emphasison the literary aspect of the Nepali language both in curriculum materials and teaching may posedifficulty among the non-Nepali speaking population. Therefore, we recommend that Nepali betaught as a second language in early grades where Nepali is not spoken by a large number ofstudent population.

Streamline the number of subjects included in school curriculum.

In recent years, there has beena significant expansion of the curriculum both in terms of the number of subjects and theamount of contents prescribed in each subject. Often, curriculum expansion has taken placewithout actually assessing the impact on schools, teachers, and learners. New subjects are addedultimately, adding burden on the students. CDC should lead a process to streamline the numberof subjects offered in school curriculum.

3. IMPROVING TEACHING-LEARNING CONDITIONS INSCHOOLS

Strengthen the role of the head teacher in school management.

The findings of our case studiesof effective and ineffective schools have shown consistently that the head teacher is the keyfactor influencing school effectiveness, measured in terms of pass rates in SLC. Effectiveschools are found to have stable and firm leadership as opposed to ineffective schools whereleadership is found to be weak

or unstable. The head teachers in effective schools arecharacterized as being 'bold,' 'decisive,' 'under control,' 'task or goal-oriented,' 'fully committed,''always prepared to make a difference,' and 'committed.' These traits are largely missing amongthe head teachers in ineffective schools. The heads in schools are able to support, monitor, andsupervise the instructional staff. Given the crucial role of leadership, it is to be recommendedthat actions must be taken to strengthen the role of the head teacher in school management.

Firs|, the selection of head teachers, which currently takes the form of nomination based onpolitical or other non-transparent considerations, should be replaced by a system where theheads are selected through a competitive and transparent system. Second, amendment isnecessary in the criteria and procedure specified in the Education Regulations that give highvalue to service years, formal qualifications, and training in the recruitment of head teachers,rather than demonstrated ability to manage and lead school. Third, the Educational Regulationgives the DEO unlimited power in the appointment and dismissal of the head teacher. Thereshould be a larger role of the primary stakeholders rather than the DEO. Fourth, the headteacher should be given all essential authority and responsibility to lead and manage school,including the authority to select teachers, remove or take disciplinary action against nonperformingteachers, and take all executive decisions. Fifth, the head should initially beappointed for a term of 4 years, with possible extension based on the evaluation of his or herwork by all stakeholders. Sixth, the SMC, PTA, and the DEO should review the performance ofthe head teacher annually. If the annual reviews suggest that the condition of school has notimproved, then these bodies should have the authority to remove the head teacher prior to thefull term of four years. Seventh, the amount of allowance paid to the head teacher (a sum of Rs.500) does not attract highly qualified and competent people. Therefore, it should be reviewed.Finally, present head teacher training courses are not enough both in terms of contents andduration to develop head teachers' capacity to manage and lead the school. School managementis a specialized profession. It is too simplistic to assume that anyone with a bachelor degree ineducation and a few years of teaching can manage a school effectively. Therefore, a team ofexperts should be appointed to revisit the existing provision of training and propose necessaryrevisions.

Introduce a suitable homework policy.

The extent to which students are asked to do homeworkhas a positive association with school performance implying that the higher the amount ofhomework, the greater the achievement in SLC. Our survey shows that only 46% of the totalstudents are exposed to homework in their schools, and this percentage is much lower for publicschool

students. Our case studies reveal that homework is a regular feature in secondary schoolswith effective performance, while homework is a rare event in ineffective schools. Our studyhas also revealed that students in private schools have a better higher opportunity for doinghomework than their counterparts in public schools. This could possibly be one of the severlareasons why private school students show better performance compared with the public schoolstudents. Homework has several learning benefits. It increases students' time-on-task, givesstudents sufficient practice, keeps students focused on learning, increases interaction betweenstudents and teachers, creates pressure on the part of students to learn the material taught, andoffers an opportunity to the students to receive feedback and remedial support. Because there islittle or no homework in public schools, students are deprived of opportunities that are likely toenhance their performance. We should also note that in private schools the student exposure tohomework may exceed the desired level. Both over exposure to homework or no homework atall should be addressed properly by a national policy on homework. This policy should delineatethe amount of homework each student is entitled to. It should be made mandatory to the publicschool teachers who do not see assigning homework as a part of instruction.

Introduce school-based examinations.

There is ample amount of international research evidencesuggesting that frequent monitoring of student learning through a variety of school-basedexaminations can add to increased student performance. Frequent testing of students is foundto determine student performance significantly. Likewise, findings of our study of effective andineffective schools also confirm that when students' work is continuously assessed andmonitored, their chance of achieving higher marks in SLC increases. Frequent testing is aregular feature of most private schools, while students in public schools are under-tested or nottested at all. Even if they are tested, these test results are rarely used to further motivate them orgive them pressure to learn more. Historically, attempts to introduce internal assessment and/orformative assessment have failed in Nepal for different reasons. Teachers fear that internalassessment will increase their workload. In fact, the weight of external examinations causesadditional stress and workload. We therefore recommend making a mandatory provision forfrequent testing of students in public schools. It will require amendments in the currentEducation Regulations. Assessment policy should move from the existing provision ofassessment of learning to assessment for learning, which focuses more strongly on the needs ofthe learner than the needs of the system. Public schools should immediately seek departurefrom the assessment of learning view to that of assessment for learning

Build reading habits on the part of students.

One significant finding of our study is that studentswith proper and regular reading habits have higher chances of achieving success in schooleducation. One other interesting finding is that the number of books available at home also hasa positive association with student performance. That means that the higher the exposure ofstudents to different types of reading materials, the greater the school performance. The successof a school lies in its ability to develop study habits on the part of students rather than theamount of information it can pass on to them. Most public schools are found to lack readingmaterials other than the prescribed textbooks, which often do not arrive in time in schools. Theconcept of school library is virtually non-existent. Students are rarely exposed to different kindsof supplementary resources in schools. In view of the above findings, two actions arerecommended. Firs|, the Government should make a plan to set up a school library in eachsecondary school of Nepal. The availability of textbooks and other supplementary readers ispoor in schools. Therefore, school libraries should be set up in rural schools with top priorityand gradually extended to cover the entire school system in a phased manner. Second, the wayboth Nepali and English subjects are taught, they do not help develop reading habits on the partof students. It will be appropriate to give more emphasis to reading in Nepali and Englishteaching along with other language skills. Both pre-service and in-service training coursesshould re-emphasize the value of reading skills. In many countries, reading is taught as aseparate subject.

Review the distribution of secondary schools.

Our survey data tend to suggest that students in large secondary schools, measured in terms of student population, have a better chance ofachieving success in SLC in comparison to students who attend small secondary schools. Ours|udy found a strong association between school size and learning achievement. Case studyresearch also confirms the above finding. Most ineffective schools happen to be the so-calledproposed schools with a few students. Over the years, the Government has permitted manyprimary or lower secondary schools to run secondary Grades without ensuring adequate physicalinfrastructure and the availability of qualified and committed teachers. These schools do notreceive any support from the Government, although most recently, the Government has decidedto provide some support to them. In recent years, due to the growing popularity of privateschools, many public schools have lost their students, leading to a sharp decline in their size.

Schools are often upgraded without due consideration of potential enrollment, communityfeatures, and the availability of public and private schools in the vicinity.

Since having asecondary school is a symbol of community prosperity, communities work hard to establish asecondary school. Increased enrollment at the primary level also has increased the demand formore secondary schools. As a result of all these developments, the current pattern of schoolingprovision is somewhat inefficient, leading to too thinly populated secondary schools withoutadequate resources and conditions for learning. In such a context, it will be essential to reviewand assess the distribution of schools. Although it might be less desirable in political terms,from the view point of pedagogical and economic reasons, it is desirable to initiate a process ofschool merger and/or consolidation where inefficient or non-viable schools are closed down infavor of options that are more efficient and cost effective. As we are very close to achievingUPE, the demand for more can secondary schools can be expected to rise. The opening of newsecondary schools or upgrading of primary or lower secondary schools should not be left topopular community demands alone. As the system expands further, we need to make choicesabout the new location and consolidation of the existing inefficient and non-viable schools. Atleast three actions can be suggested in that context.

Firs|, in the more densely populated areas, such as the Tarai and urban areas, the possibility ofschool merger should be explored to bring schools up to an optimum level in relation to theirenrollment.

Second, in the mountains and remote districts where the population is characterized by very thindistribution and seasonal migration, the possibility of residential schools should be explored.Third, the current practice of automatic upgrading of primary or lower secondary schools intosecondary schools must be replaced by a system of school establishment based on propermapping.

Align teacher professional development with assessments and examinations.

Recurrent teachertraining has been adopted as a major strategy for enhancing the quality of student achievement.It is assumed that increased opportunity for professional development through recurrenttraining would lead to improved teacher professionalism, dedication, and motivation, which willpositively contribute to student learning. Obviously, this assumption does not hold. The studyshows negative an association between short-term training, and student performance. This is

certainly not a good news for many of us – planners, educators, and donors – who always havehad a faith in the ability of teacher training to promote student learning. Several factors mayexplain the negative impact of teacher training on student performance. Firs|, teacher trainingcourses in Nepal, whether pre-service or in-service, intend to promote the so-called childcentered,participatory, and interactive teaching

methods, which are not properly aligned withthe public examinations that measure the amount of the contents knowledge of students.

Second, too many teacher training courses involving hundreds of thousands of teachers havedisrupted teaching in schools seriously removing teachers from classrooms. Third, there is noperfect match between teacher's training and their assignment in schools. Often, we notedhundreds of instances of English teachers participating in the Social Studies training and theMathematics teachers attending Nepali training. Fourth, the incidence of teachers attendingtraining courses is high in ineffective schools where student learning does not get a very highpriority. There could be many more factors causing a negative relationship between training andstudent performance. It will not be wise to advise the Government to suspend short-termtraining courses based on the finding of this study alone. However, the Government shoulddefinitely reevaluate the overall recurrent teacher training provision currently underway underEFA 2004-2009, SESP, and TEP. Perhaps teacher management is more important than teacherdevelopment that is not properly linked to curriculum, learners' needs, and teachers' overallprofessional development needs. Private schools are often found doing a much better job interms of teacher management than the public systems that give a high priority to teacherdevelopment rather than management.

Make efficient use of teachers.

Interestingly, teacher load is found to be a statistically significantvariable. The larger the teaching load, the higher the performance of students. It is notimmediately clear why increased workload may have contributed to student performance.However, careful analysis may suggest that teachers who are utilized to the optimal level producebetter results than those who are not utilized or partially utilized. The pattern of teacherdistribution has not been very efficient, with a surplus in some schools and shortage in others.Past efforts to redistribute teachers have not yielded fruitful results. Therefore, it is important toensure that teachers are equitably distributed across the different regions, districts, and schoolsand that the teachers available in schools are utilized to the fullest.

Increase allocations in secondary education.

Consistent with many school effectiveness studiescarried out in developing countries, our study also found a strong association between spendingper student and school performance, implying that schools with high per-child expenditure do abetter job in terms of their students achieving success in SLC than other types of schools. Pers|udentspending in Nepal is not uniform across different types of schools. There are seriousgaps between public schools and private schools, the latter spending 11 times

higher than theformer. Our case studies also showed large gaps in per-pupil expenditure between effectiveschools and ineffective schools, the former spending more money per child. Likewise, per-childspending varies in terms of school location (rural versus urban) and financing type(Government-financed versus community-financed). Unlike primary education, the Governmenthas not assured full funding for secondary education. The policy of the Government, as statedin the Seventh Amendment of the Education Act and the Tenth Plan, has remained to financesecondary education based on cost sharing with local communities and parents. Apparently,some schools operate under desperate poverty and lack even the most basic facilities, especiallyin areas where communities and parents are too poor to raise funds. Often, inequitabledistribution of Government resources coupled with low resource base of local communitiesmakes some schools poorer than others. In this context, equalizing resources among the poorand affluent schools should, therefore, be one key element of school financing policy. It isadvisable to increase the funding level for secondary education. However, it should be notedthat the overall increase in the funding level can only bring unequal outcomes unless these fundsare equitably distributed and targeted to the most needy areas and families. The most recentdecision of the Government to provide free education up to secondary level is a right steptowards ensuring equity. Where Government allocations alone will not be adequate to finance

secondary education, therefore, concrete steps need to be taken to increase parental and/or localcontribution. In particular, well-off communities and families might be willing to pay for theirchildren's education, provided they are assured that schools do provide education of goodquality. For this, schools should be permitted to raise funds locally.

Ensure sufficient remediation for struggling students.

Our observations of hundreds of schoolsand classes reveal that there is a serious lack of sufficient remediation for struggling students. Inpublic schools, as reported earlier, there is very little testing. Even if testing is done, test resultsare rarely used to support learning. Thus, weak students rarely get support from their teachers.And, this practice of negligence of weak students starts at the primary level, and runs throughthe secondary stage.

Ensure that public schools are adequately monitored and supervised.

Both our school surveyand case study of effective and ineffective schools show that there is hardly any teaching learningin may rural secondary schools. It is not just about the lack of physical, instructional, andhuman resources. Even when resources were available, there was no teaching learning. Courseswere not completed in time. Teacher

absenteeism was high. Even if teachers were present inschools, teachers did not teach. It seemed that there was no one to take responsibility forchildren's education. Students did not receive time and attention from their teachers. In someschools, we also observed hard-working teachers, often with inadequate formal qualifications.

These teachers were struggling to make a difference, but they were not receiving the professionalsupport and supervision they need to be able to perform effectively. It should be recorded thatwe observed total absence of monitoring and supervision in schools. The MOES employs anarmy of school supervisors, resource persons, and trainers. Unfortunately, public schools havenot been supervised at all. Government supervision and monitoring is essential in communitieswhere local community members and parents are not in a position to monitor teacher and/orschool performance, especially in the poor communities. These happen to be schools wherestrong leadership is not in place. The near collapse of the supervision and monitoring system isthus one major problem the public schools are currently facing. This is no longer the case inprivate schools where principals or head teachers provide close supervision and monitoring toschool staff. As the supervision and monitoring system falls apart, other systems begin to fallapart. The Government should assess the monitoring and assessment system in its entirety. Asa part of the survey, we noted schools and teachers being monitored by SMC members, PTAmembers, and parents in schools transferred to local communities. The transfer initiativeappears to have some potential to bring schools back into the business of teaching and learning.

Take actions to minimize the negative consequences or backwash effects of SLC.

The SLC hasremained the almost exclusive goal for parents, students, teachers, and schools alike. There goesa mad race to achieve high pass rates in SLC in schools, especially schools operating in theprivate sector. Since student enrollment in private schools depends on student performance,these schools must work hard to appease their customers – the parents. When very high stakesare involved in the examination, it fails to do its job. Under the pressure of SLC, schools spendtoo much valuable curriculum time in directly preparing for, and conducting externalexaminations. Examination overload threatens to turn education from an intellectual andspiritual adventure into a treadmill. Public examinations, if not designed and monitoredproperly, can cause 'narrowing of the curriculum' and associated neglect of what is notexamined. Often, schools and children devote a large portion of their time on test preparationactivities. Case studies of private schools reveal that much of what happens in these schoolsduring the last two Grades of schooling is 'teaching to the test.' Students are subjected to toomany internal tests. Often, internal tests assume too much importance and they

become themaster of the entire school learning, not servant. Schools do not engage their students in cocurricularand extra-curricula activities. Activities related to arts, literature, creative work receiveless attention. Thus, the SLC has a damaging effect on the quality of education. This needs tobe further explored. And, these backwash effects must be mitigated through reduced emphasison external examinations, continuous monitoring and follow-up of teaching, use of improvedtest papers, and increased value for creative and original work, etc. The domination ofexamination has never been challenged, and it has driven the education system more comprehensively than ever. Educational planners must have a clear knowledge of the downstream effects of examinations.

Review the academic and professional profile of Science, Mathematics, and English Teachers.

Much failure in SLC is due to the difficulty the students face in passing Science, Mathematics,and English. This has gone far too long, and Government has not taken any serious action tocorrect this situation. Teacher's qualification is the key to student performance. Little is knownabout the academic and professional profile of teachers who teach these subjects. A nationwidedrive must be launched to gather information on the academic and professional characteristicsof these teachers. And, their profile needs to be reviewed.

Re-introduce National Development Service (NDS) to meet the immediate shortage of qualifiedmale and female teachers in the rural and remote districts.

During the 1970s, Nepal launched avery successful educational strategy as a part of the National Education System Plan (NESP)under which university students were required to participate in a one-year mandatory NationalDevelopment Service (NDS). The primary task of the students was to teach in a secondaryschool during their one year of stay in the remote and rural villages. Besides from the teaching,they initiated a number of community development initiatives mobilizing local resources.Students were paid a small sum of money just enough for their survival. Students' work wasevaluated and they were assigned Grades based on their quality of work in schools and villages.

The program gave students an opportunity to gain firs|-hand knowledge of rural Nepal andproblems facing people in different parts of the country. It was an excellent example of highereducation being useful to the poor people. The program was suspended for political reasons.Our discussions with the university students during our study revealed that there is plenty ofenthusiasm and willingness on their part to join such schemes. The study team recommendsthat the Government must consider re-introducing the National Development Service (NDS) asa way of meeting the shortage of qualified teachers in subjects like English, Science, andMathematics.

Introduce the open education system to provide increased access to and improve the quality ofsecondary education.

Under the existing regulations, students can appear as a private candidatein the SLC examinations. The number of such students is very small compared to those whoappear as regular candidates (4,231 versus 216,303 in 2005). But, the number of private studentsappears to be on the rise in recent years. For instance, in 2001 only 722 students sat for SLC asprivate candidates, which increased to 4,231 in 2005. The pass rate for these students isalarmingly low (20%). This compares unfavorably as compared with the pass rate for the regulars|udents (38%). We do not have much information about the privately appearing students.Available evidence, however, suggests these are students (a) displaced by ongoing conflict, (b) removed by schools for failing the send-up examinations, and (c) those who cannot attend fulltimesecondary schools for a number of reasons. Those who take SLC privately are largely unsupported. While the number of displaced families and children continues to grow, the number of such students is certain to rise in future. The costs of private tutoring are so high that many of them will find these costs unaffordable. Therefore, we recommend that the Government should introduce the open education system to provide secondary education to those who cannot benefit from the formal provision of schooling. Many displaced students who cannot return to their schools but would like to prepare for SLC would benefit from such a program. Most of all, many working children who must combine work and education due to poverty and a host of other reasons would be better served through the open education system.The market is full of SLC preparation materials published through commercial publishers. But,these materials do not serve the students who must 'teach' themselves. They can be served withcarefully and professionally prepared self-study materials and radio and/or television-basedlessons. Such materials and lessons would also be useful to the thousands of other students inthe rural and remote areas where the quality of teaching is very poor.

Prepare for post-conflict reconstruction of the education system.

Armed conflict has resulted inmassive levels of destruction in the country: physical, institutional, human, moral, and cultural.It has devastated the social, economic, and political life of Nepal, including education. Schoolslocated in conflict-affected districts appear to be disconnected from the larger national system ofeducation. Teaching-learning in schools has largely remained dysfunctional. A number of criticaleducational activities such as distribution of educational materials including textbooks, teachertraining, teaching supervision and monitoring of teachers, construction of new classrooms,holding SLC examinations, etc. have been seriously disrupted. A large

number of families andchildren have been displaced. Fear of armed violence, abduction, rape or being caught incrossfire has often prompted families to move to safer locations, affecting schooling of childrenadversely. There has been loss of instructional hours due to frequent call of national and localstrikes. Younger children, especially girls, are less likely to be regular in schools in high-riskenvironments. In some cases, there are reports of teachers fleeing their villages resulting in longperiods of disruption in teaching and learning. Teachers operate under a immense pressure.They are forced to pay donations. There are reports that teachers are often tortured, humiliated,and killed. This has certainly lowered teacher morale. Often Government authorities andsecurity forces put teachers under suspicion because they are historically opposed to theestablishment. On the other hand, teachers' affiliation to political parties is sometimes notacceptable to the Maoists. A number of school buildings, DEO buildings, and other educationalfacilities have been damaged costing millions of dollars. The proposal to convert schools into'zones of peace' has not been honored by either side. A secure and stable environment is neededfor physical, cognitive and emotional development of children. Armed conflict affects all aspectsof child development – physical, mental, and emotional. Children throughout the nation areliving in a state of fear and uncertainty. Those who witness terrible atrocities are traumatized.The physical, sexual, and emotional violence to which they are exposed can shatter their world.As a result, children suffer from development delays, learning difficulties, and seriousdepression. While the nation must find political solutions to the ongoing conflict, a pro-activeeducational response is also needed to address the current educational crisis as well asreconstruct the education system that has laready considerable damage.

MOES must review all aspects and elements of the education system – education policy,curriculum, medium of instruction, teacher training, examinations, textbooks, financing, role ofthe private sector, pattern of resource distribution, teacher management, etc. to ensure thateducation does not create or aggravate the conflict, whether intentionally or unintentionally.In times of conflict and emergencies, educational policy should recognize and promote the roleof teachers. School curricula, materials, equipment, supplies, and buildings may not be available,but if well-motivated, committed, and qualified teachers are present, education can be provided.

Therefore, the Government must work continuously to keep the morale of teachers high.Educational personnel and teachers must be fully equipped with the knowledge and skillsrequired to function in difficult circumstances. Educational personnel are not sufficientlyprepared to conflict resolution, crisis prevention, and peace building issues. They would benefitfrom training courses in conflict analysis and conflict transformation techniques. Teachers needto know how to work with children in difficult

circumstances.Where existing means of educational delivery does not function or cannot reach localcommunities, families, and schools, alternative means of delivery must be found. One effectiveapproach is to mobilize NGOs or other grassroots organizations.MOES should start proper assessment and documentation of the loss or damage to theeducation sector due to the conflict and prepare appropriate reconstruction strategies.Education reform strategies should be designed in such a way that all interventions target theroot causes of conflict. Education has the potential to reduce differences and inequalities in thesociety and build peace and harmony among the social groups. The peace-building role ofeducation must be promoted.

4. IMPROVING THE QUALITY OF TEST PAPERS AND ENSURING CONSISTENCY IN MARKING

Use chartered examiners for test development, moderation, and marking.

Testing is a pecializedfield requiring high level of professional expertise and integrity. It should be recognized thatsetting test items that test higher skills calls for special expertise on the part of test setters as wellas markers. Currently, the selection of test developers, moderators, and examiners in OCE isdone rather indiscriminately. No surprise, test papers have multiple flaws and marks given arenot consistent. Often guidelines for selecting and using the testing personnel are not sincerelyfollowed due to the massive amount of job to be done within a short period of time. It is wrongto assume that any schoolteacher can function as a test expert. Therefore, the OCE shouldadopt a system of accreditation or licensing where only those who have received the requiredtraining course in test and measurement and have demonstrated the right aptitude to serve as theexaminers should be used in test development, moderation, and examination of answerbooks.The OCE should give the status of chartered or licensed examiner only after the candidate hasdemonstrated sufficient ability to do the core jobs of testing. Those demonstrating a highstandard of consistency in this work should be accredited as chartered examiners. Teachersapplying for accreditation as chartered examiners should have completed two to three weeks oftraining on testing and measurement. These training courses can be provided either by the OCEitself, or the National Center for Educational Development (NCED) may be requested toconduct such courses. Such courses should also be made available through the Education andTraining Centers (ETCs). The status should be renewable every three years or so. This proposalto create chartered examiners will raise the status of this work. This provision will also improvethe quality of school-based assessment. In the immediate term, it might not be feasible tomanage the task of giving training and licensing the examiners. Therefore, as a firs| step, headexaminers and question setters should be

required to obtain training and accreditation.

Gradually, this should be applied to the markers/examiners of the core subjects such as English,Mathematics, and Science. At the same time, it is imperative to include a range of assessmentmethods and tools for teachers, both in initial training and in-service training courses. It willrequire that CDC and OCE work closely with FOE, HSEB, and NCED that are responsible forteacher training.

Organize item-writing workshops.

Our studies have revealed that the test papers are notrepresentative of the country's diverse educational and socio-cultural, ethnic, and linguisticsettings. The test items are found to have urban bias, and favor children proficient in Nepali.Test developers are drawn mostly from school teachers or university professors from theKathmandu Valley. A rapid analysis shows that the test papers used in different years do notdiffer much mainly because the same sets of test developers are used year in year out. Goodtests can be developed through a participatory process, where senior and experienced teachersmeet in designated places to participate in the item-writing workshops. The widespreadinvolvement of teachers from various parts of the country in item-writing can be an importantsource of test items. These test items can later be examined or moderated by panels of teachersand experts in Kathmandu prior to their use. It is our recommendation that at least five itemwritingworkshops be conducted annually prior to the development of test items. This hasmultiple benefits. Firs|, it can develop a sense of ownership and involvement on the part ofteachers working in different parts of the country. Second, the OCE would be able to acquire alarge pool of test items from which it can choose the best. Third, questions thus prepared canbe representative of different settings.

Use panels of specialists rather than individuals to develop test items.

The introduction of thespecification grid has gone a long way in improving the quality of test items in recent years.While there have been significant improvements in the ways tests are constructed, according toour technical analysis of the test papers, there are still serious problems with the test items.Contents analysis of the test papers revealed a number of defects in the items: vagueness,repetition, poor formulation, ambiguity, lack of clarity, etc. What is most disturbing is theexcessive use of tests that only measure rote memorization and the mastery of subject matter.Analysis of test papers used in SLC in six core subjects suggests that the test items, for the mostpart, are designed to test the acquisition of lower-order abilities at the cost of higher-orderabilities. The use of tests emphasizing lower-order abilities promotes learning strategies that aresuperficial or short-term (memorizing, rehearsing, and rote learning). A system of education thatonly

aims to develop such abilities on the part of learners has little to offer towards therealization of the individual and social goals of education – economic growth, nation-building,social transformation, and development of creative and independent citizens. Demand forhigher level skills will grow further as more and more youths are seeking employment outsidethe country. Therefore, the quality of test items needs to be improved that will call for changesin the ways tests are prepared.

Undertake gender and/or equity analysis of test materials.

Gender and/or equity analysis of testmaterials has shown that test items favor certain groups of students, while others are notfavored. Use of too formal words, urban bias, use of masculine nouns and pronouns,predominant use of masculine characters, heavy representation of high-caste groups, etc. havebeen frequently reported. It is, therefore, recommended that test materials be examined throughgender and/or equity perspectives to avoid any potential biases and deficiencies.Collect tests prepared and used by teachers. Curriculum and textbooks writers, experts, and testdevelopers need to know how students in schools are tested. They need to know the kind of testitems that are in use in schools. The District Education Offices should collect test items prepared and used by teachers. These items can be further developed and improved and broughtto use in SLC.

Establish a national item bank.

National item banks of well-developed test items should bedeveloped for current and future use. The establishment of such a bank will enhance access towell-tested and standardized test items. In India (CBSE) and Sri Lanka (NETS), test items arepre-tested, calibrated, improved, and deposited in the item bank.

Strengthen the conference marking system laready in use.

Conference marking was a major stepadopted by OCE towards ensuring consistency in marking. Our data suggest that conferencemarking is no more than a physical gathering of examiners where examiners work in isolationrather than in group. There is little evidence of the head examiners providing necessarysupervision and monitoring to the examiners. There is a need to strengthen the existingconference marking system. One way is to allow the conference system to work is to take eachsubject at a time so that examiners marking a particular subject would sit and work together.Add to those problems the difficulty of standardizing grading procedures among many differentindividuals who neither meet each other, nor share special training for the marking process, nor Grade against standardized responses.

Adopt a system of double or panel marking for ensuring consistency in marking. Inconsistencyin marking is something which can be difficult to do away with so long as

essay-type test itemsare used in examinations. Our prospects for using objective, multiple-choice test items in SLCare virtually non-existent. Therefore, there is a need for continuous reform in the markingsystem. The OCE thus might consider adopting a system of double marking where eachanswerbook is examined by two examiners. Such a system can be costly. But, one should becertain that parents would be willing to bear the costs given the very high stakes of the SLCexaminations.

Test and adjust the marking scheme annually.

Marking schemes have served well in ensuringconsistency in marking. At times, markers are found not to use the marking schemes. There areinstances these schemes could not provide much help to the examiners. There areinconsistencies in the schemes themselves. Some schemes suggest desired responses, whileothers only indicate the number of marks to be allocated to each question or sub-question. Inthis case, no desired response is indicated. Therefore, we suggest that continued improvementsare necessary in the schemes. It may be suggested that prior to their use the schemes should betested marking the answerbooks of a sample of students. If necessary, the scheme should beadjusted to cater for responses not covered by the marking scheme but which demonstrateoutcomes of the achievement.

Develop prototype tests and make them available to schools.

There are all kinds of commerciallyproduced and compiled tests. These products do more harm than good. The OCE shoulddevelop prototypes of tests and make them available to schools. Schools can administer theseprototype tests to get instant feedback. The results should point out the problem areas whereboth teachers and students need to focus to enhance their chances. Through these prototypetests students would be able to know the standards and expectations of the SLC examinations.They would be able to test themselves and find out how much they have learnt and whatdifficulties and weaknesses they have. To begin with, such tests should be developed in coresubjects such as Nepali, English, Mathematics, and Science. It is probably not too early to recommend that the OCE should consider establishing a system of online assessment whereSLC-takers could test their ability through online.

5. IMPROVING THE ADMINISTRATION OF PUBLICEXAMINATIONS

Strengthen the administration of Grade 8 examinations.

The Government is consideringextending the scope and duration of primary education from Grades 1 to 5 to 1 to 8. Thatmeans that Grade 8 will be the terminal Grade of primary education. Grades 8 terminalexamination conducted by the District Education Office is very informal in nature and thisexamination does not operate like level-end examination. The District Education Office shouldcontinue to take the responsibility of

organizing and administering this examination. It shouldbe made mandatory that all students take this examination. Admission to Grades 9, the firs|Grade of secondary level education, should be based on the performance of students in Grade 8.It is essential to provide learning guarantee for all students as they progress through keytransition points from a lower level of education to a higher one.

Abolish send-up examinations immediately.

Although the Government is not involved in the

planning and conduct of send-up examinations, these examinations are widely used to pre-selectstudents for SLC. Both the public and the Government have a tendency to measure schoolsuccess in terms of pass rate in SLC. Schools with high pass rates command respect andprestige in the society and vice versa. Pass rates are important measures to both public andprivate schools. Public schools need high pass rates to maintain the minimum pass rate to beable to avoid penalty. On the other hand, private schools need high pass rates to maintain orfurther increase their enrollment by impressing parents who often choose schools on the basisof pass rates. Both categories of schools are thus under pressure to improve their pass rates.These schools are tempted to encourage low-performing students to drop out or transfer toimprove their schools, average test scores. Thus, send-up examinations serve as instruments toweed-out students perceived to be weak and performing poorly in the big test. Both types ofschools abuse send-up to improve their reported results. The send-up examinations are notuseful in many ways although schools use them as important political instruments.

Firs|, it is notfair to prevent a student from participating in the national examinations after having spent ten ormore years of his or her life in a school**.**

Second, any kind of screening before SLC can give awrong signal to the public further mystifying the SLC examinations. Those who view it as theIron Gate will continue to do so, portraying SLC as the 'impossible task.'

Third, send-upexaminations distort the reporting of results by causing passes to be reported as a proportion ofSLC candidates, not Grades 10 students, thus hiding the true level of achievement of individualschools and also nationally. Variations in the send-up rate make it impossible to compare passrates as a proportion of the Grades 10 group from year to year. Some argue that there is nological reason to retain SLC in the current form. If send-up results correlate with SLC marks,then there is no point conducting either one of them. If they do not correlate with each other,then pre-selecting students would mean unfair exclusion of students who would otherwise havepassed the SLC examinations.

In fact, several students removed by private schools after send-upwho later chose to

appear in SLC from other schools are found to be passing SLC in goodstanding. For these reasons, the study team is firm to recommend that schools, whether privateor public, must be prevented from using the send-up examinations to pre-select students.

Establish examination centers based on proper mapping.

Although there have been a fewattempts to undertake school mapping in the past, most schools in Nepal are established basedonpolitical considerations rather than any hard evidence generated through any mapping. This isparticularly true for secondary schools. Having a secondary school in the community is oftenperceived as a symbol of power and prosperity. Data from the field suggest that examinationcenters are not conveniently located for a large majority of students. It is therefore suggestedthat MOES should consider undertaking a school mapping survey so as to identify potential sites(schools) which could be developed as examination centers. In recent years, exam centers aredetermined from the point of view of security. While the importance of security cannot bedisputed, other pedagogical and practical matters should also be seriously considered (e.g.,provision of accommodation, availability of furniture, exam hall, drinking water, toilet, distancefrom home to the center, etc.).

Standardize the administration of public examinations.

One pre-condition of a large scale,centrally administered public examination is that they should be administered under uniformconditions. The OCE has made every effort to standardize the conditions and procedures ofadministration. But, our observations reveal that the actual administration has been less thanuniform. We found that the SLC examines a large number of students in many scatteredexamination centers with test instruments that are not standardized, invigilators with varyingdegree of experience and qualifications, procedures lacking uniformity and quality control, andexaminers with different expectations and levels of expertise. In some places, we were able toobserve massive cheating taking place without any interference, while in other places cheatingdid not exist at all. Some examination centers were fully equipped with the required physicalfacilities, while in others there was a serious shortage of such facilities. Conditions under whichexaminations are conducted do influence student outcomes. Therefore, the study teamrecommends that actions be taken to standardize the administration of the SLC examinations.

Make SLC a student-friendly public examination system.

Numerous attempts have been made inrecent years to make SLC a student-friendly examination. However, many existing examinationrules and regulations are not in favor of students. Many of the OCE operations are yet to betransparent. Firs|, the students below 14 years of age are not eligible to appear in SLC. Second,those who pass SLC

through the supplementary examinations students are not awarded the'division' based on their performance. Even those who have secured distinction or firs| divisionmarks are given a 'pass' division, while those who score third division marks also obtain thesame division. This is not fair to the high performing students. Third, students are tested inunfamiliar environments and supervised by unknown people. Fourth heavy security presence inthe examination halls is intimidating to students. Fifth, those who would like to re-takeexaminations in order to further improve their Grades or marks are not allowed to do so. Sixth,students can appeal for re-totaling of their marks, not re-evaluation of the answerbooks. Theseand many other examination-related rules and regulations make SLC a mystery rather than atransparent public activity. This reduces seriousness and objectivity on the part of testdevelopers and examiners. Such unfriendly practices must end. Therefore, the study team makesthe following recommendations:

Firs|, the age requirement of 14 years to be eligible for SLC has little or no sense. Student's age

should not necessarily be the eligibility criterion. The age requirement should be amended toallow even younger children to sit for SLC.

Second, those who pass SLC by taking the supplementary examinations should be treated likeregular students. The present practice of giving a 'pass' regardless of the marks obtained mustend.

Third, where possible, students should not be taken away from their homes and families to

Fourth, the presence of security personnel inside halls should be stopped immediately.

Fifth, if students desire to improve their Grades or marks by re-taking SLC examinations, theyshould be allowed to do so. They should be offered an opportunity to improve their Gradesthrough subsequent attempts in different subjects separately. Many students join the world ofhigher education upon completion of their secondary education. While many who manage topass SLC will study in institutions of higher learning in Nepal, some will seek admission abroad.

Higher education is becoming very competitive. Whether or not one is able to get admissioninto overseas institutions and obtain financial support and/or scholarships also depends onperformance in SLC. Higher education institutions within the country are also graduallybecoming competitive, especially with the establishment of private universities. Some studentsmay want to improve their SLC performance by taking the test more than once. Currently,students cannot take SLC more than once after they pass it. Therefore, it is suggested thatstudents be given an opportunity to improve their Grades. This practice is laready in operationin some SAARC countries. India, Pakistan,

and Sri Lanka allow students to sit for improvementexamination.

Finally, if students are not satisfied with their marks and would like their answerbooks to be reevaluated,they should be allowed to do so. Each candidate should be entitled for full appeal(rechecking and remarking of scripts) for a maximum of two subjects.

6. IMPROVING CERTIFICATION PRACTICES

Introduce the letter grading system.

Public examinations around the world use differentmethods of grading and certifying the achievement of students. In Nepal, the OCE uses a verysimple method of grading, where actual raw scores obtained by students in individual subjectsare reported separately. It has a number of limitations. Firs|, in the raw score method ofgrading students' performance is scored using a scale of 101 (0 to 100). One can obtain amaximum possible mark of 100, representing the highest 'standard.' A score of 0 would signifythat the learner has not learned anything. Learning theories tell us that human ability to learn islimitless, and it does not end abruptly at any point. It is artificial to try to reduce humanachievement to a single score. In real situation, it is impossible to prove that the learner has notlearned anything. This system of grading is thus contrary to our commonsense as well as manyproven theories of human learning. Second, the existing grading system provides very littleinformation about the students' achievement. For instance, the pass mark of 32, which is thesame across all subjects, does not really tell us anything about what a student knows or can do.Third, students are awarded 'division' by combining the marks obtained by students in differentpapers. This method does not take into account the element of spread of scores in differentsubjects variations in scores from year to year. For instance, in Mathematics, students' scoresmay vary from 3 to 97, and in Nepali from 33 to 61. For a person who obtains 33 in Nepali and97 in Mathematics, the latter receives three times the weightage of the former. In this case, themark of 61 obtained by a student in Nepali has much more value than a mark of 61 inMathematics. Thus, the aggregation raises the possibility of the marks obtained in one subjectdominating or influencing the others. In sum, there is a weak relationship between theexamination results and the actual achievement of a student.

The study team feels very strongly that the deficiencies of the existing grading system must becorrected so that students' achievement is reported in a more meaningful way. We, therefore,recommend that the levels of achievement of students in different subjects be reported in termsof Grades rather than raw scores. Grades represent a band of scores allowing the possibility ofverifiable difference(s) across the Grades. Attempts are made to demonstrate relationshipbetween Grades and achievement with the help of descriptors that define precisely what astudent with a particular Grade has achieved or

has not. This system treats the learning processas a continuum with no terminal point. It ensures comparability in Grades obtained by studentsfrom subject to subject and from year to year. Switching over to a new system of grading andreporting requires public acceptance. Therefore, we recommend that the MOES prepare a greenpaper highlighting the deficiencies of the existing system and describing how the new system ofgrading and reporting is to work. The green paper should then go for nationwide debate beforea plan of action is prepared for implementing the Grade system.

Introduce single subject certification.

The SLC represents a group certificate in which a studentmust pass all eight subjects to obtain a 'pass' certificate. Group certification does notacknowledge one's success in individual subjects. If a student has obtained 20 in English and 60or more in the remaining seven subjects each, s/he will not be provided with a pass certificateuntil s/he achieves a minimum mark of 32 in English. Let us assume that the student is not ableto achieve the minimum pass mark of 32 in English despite 10 tries. Such a situation, thestudent's achievement in other seven subjects is not acknowledged because of on poorperformance in English. There seems to be no reason why performance which satisfies thecriterion (32 in the case of SLC) in a given subject should not be given a certificate. Thus, thegroup certification system is not in favor of students. If the purpose of examination is torecognize the achievement of learners, it should do that. It should be noted that the newcertification system will substantially increase the numbers of students receiving SLC withoutseriously compromising the standards. There is sufficient evidence in favor of the new system.

In 2060, for instance, the pass rates in individual subjects ranged from 63% to 97%, while theoverall pass rates were much lower (51%). It suggests that using individual subject certificationinstead of the current approach would enable a far larger number of students to advance in theiracademic careers. The notion of single-subject certification was introduced earlier under theSecondary Education Development Project (SEDP). Our survey data suggest public support forthe single-subject certification system. Therefore, as a firs| step in the development of a newsystem of certification, the Government should move to a single subject approach immediately.It is to be noted that India and Sri Lanka are also moving towards the system.

Abolish the practice of declaring students as pass/fail in the long-term.

The proposed gradingand single-subject certification system described above paves the way for abolishing the currentpractice of declaring students as pass or fail in SLC. The grading system reports the level oflearning achievement of students without categorizing them as 'pass' or 'fail.' This practice iseither laready in practice in other

SAARC countries or being considered very seriously. The newsystem will reduce the very high stakes involved in SLC examinations, which have given rise to anumber of undesirable practices such as teaching to the test, cheating, cramming, malpractices inexaminations, the growing phenomenon of shadow schooling, etc. It also reduces the strongcontrol of examinations on teaching and learning. The proposal to abolish the pass/fail systemshould be debated nationwide before its final acceptance as a policy. In particular, this calls forserious adjustments within higher education, employment, and the civil service system. 1

1 Shadow schooling generally refers to supplementary tutoring provided to students outside school hours.Students attend such classes either to compensate for inadequate teaching or promote their chances of success in high-stake examinations such as SLC. In some places, it is known as double schooling. Such classes can be very expensive.

Introduce alternative examination system to clear the backlog of unsuccessful students. There isa huge backlog of students who have made attempts in the past to pass SLC, perhaps severalattempts, but have not managed to do so. There is a need for a second way of managing high

student failure. We will need to develop an alternate SLC for students who do not possessacademic skills to the desired extent but have the potential to do well when they go to the jobmarket or elsewhere. These students would benefit from alternative arrangements that are lessrigorous academically. It may be noted that many countries allow failing students to earn adiploma through waivers and exemptions, alternate and substitute tests, and alternate diplomas.It is commonly used in many states in the United States.

Reevaluate the system of giving grace marks.

Nepal has a system of giving ‘grace’ marks in SLC.It takes place at two stages. Firs|, the OCE instructs examiners to double-check marks obtainedby students who are on the borderline (those who are very close to meeting the pass mark of32). Often, this instruction is taken as a suggestion to be lenient towards those who are veryclose to passing. Second, the Examination Board at times decides to give some marks (can varyfrom year to year) again to the borderline students with the intent of elevating the passpercentage in SLC. Thus, there are chances of some students benefiting twice from this lenientpolicy of the Examination Board. Grace marks work as a means of positive discriminationfavoring children who attend schools operating in poor conditions, who would have fared wellhad these schools been provided with sufficient resources. Many have criticized the currentpractice of giving grace marks because it only favors some

students, not others. Some argue thatit takes the form of a political decision rather than a well-justified one. This practice can beimproved in two ways. Firs|, grace marks can be agreed, based on the differences in the difficultylevel of the test from year to year, making all who take SLC liable for getting these marks.Secondly, it can also be decided based on the consistency analysis of test scores.[2]In any event,the OCE needs to reevaluate the system and formulate a sound policy concerning grace marksthat is more evidence-based rather than political, as many have claimed. In India, Maldives,Pakistan, and Sri Lanka the examiner cannot adjust a mark even if it falls close to the boundaryline.

Take concrete actions to restore public faith in the SLC examinations.

Our focus groupdiscussions with hundreds of thousands of parents, students, teachers, and other localstakeholders reveal low public faith in OCE and SLC examinations. The activities of OCE arenot perceived to be fair, objective, and professional. It is perceived as a bureaucratic, inefficient,and lethargic institution. The media analysis also drew the same conclusion: there is little publicfaith in the OCE and its leadership. It is not healthy for a public examination of nationalimportance to be perceived this way. Restoring public faith will require a number of actions suchas increased transparency, higher level of professionalism, constant communication and dialoguewith the public, publishing standard operating procedure (SOP), etc.

2 Consistency analysis involves marking of the same set of answerbooks by three different examiners. This isdone to find out if a student obtains the same marks if his or her answerbook is marked by different examiners.

7. USING EXAM RESULTS FOR ENHANCING EDUCATIONAL IMPROVEMENT AND ACCOUNTABILITY

Extend the scope of student registration.

Test and measurement experts have long argued for

using the results of public examinations for educational improvement. These results aremeaningful only when they can be unders|ood and interpreted. The SLC results could be betterunders|ood if they could be analyzed in terms of school characteristics, student characteristics,and family characteristics. One way to do this is to establish a link between the nationalEducational Management Information System (EMIS) under the Department of Education(DOE) and SLC results. This is not very easy. One other promising option is to extend thescope of student registration requiring schools and children to submit most importantinformation such as age, sex, caste/ethnicity, parental

literacy or educational attainment, parentaloccupation, school location, etc. It does not add any financial or administrative burden but mayhelp unders|and and analyze SLC results in a more meaningful way.

Make answerbooks of the best performing students available.

In recent years, the practice of

identifying and honoring best performing students seems to be on the rise. Business firms,industries, political parties, non-governmental organizations, associations of ethnic groups, andseveral others are found giving awards and honors to the best performing students. Theanswerbooks of these best performing students can be released to help teachers and others|udents prepare for future tests. These answerbooks can serve as standards or examples to thehundreds of thousands of students who sit for SLC. The ultimate goal is to improve the entireeducation system. Therefore, we recommend that the answerbooks of these students be madeavailable to schools and students. This practice can help the OCE regain its public faith andsupport.

Establish a strong system of analyzing test results and feeding this information back into schoolsystem.

There is ample amount of information within the OCE, which is never analyzed anddisseminated, either to help senior policymakers and managers make decisions or shareinformation and experience amongst and inform the public and schools. Test experts stress theformative use of summative tests such as SLC to improve the quality of teaching and learning inschools. This information can contribute to the quality of teaching and learning in schools byidentifying aspects of curriculum that appear to be misunders|ood or simply ignored by students.If analyzed properly, educational administrators, both central and district, are able to identifydisparities in educational achievement in terms of gender, ethnic/caste group, school type, ecoregion,and a host of other variables of interest.

Improve communication with the education system as a whole.

The OCE is disconnected fromthe hundreds of thousands of schools and teachers. The entire education system must knowwhat is happening inside the OCE and the system must be constantly updated about newdevelopments. Therefore, we recommend that OCE take a systematic approach towardsinforming schools and teachers about how students have performed on examinations. It shouldpublish a *newsletter*, which should be circulated to all schools in the country. The newsletter cancontain item-analysis data for each examination paper. Examples of good, average, and pooranswers to questions can be presented in the newsletter for the benefit of students and teachers.The newsletter can become an excellent medium of establishing communication with schoolsystem as a

whole. Through the newsletter, the OCE can also share expectations with schools,teachers, students, and parents so that they know what they need to do to achieve success inSLC. Further, we have witnessed large increases or decreases in pass rates in SLC. Thesefluctuations are generally acceptable if they can be traced back to identifiable causes and if thesecauses are clearly communicated to the public when SLC results are released. They underminethe education system if they appear to occur for no reason. Such unreasonable changes causethe public to lose faith in the examination system. At times, 'wild swings' in pass rates are oftenunders|ood to be indicative of indiscriminate marking. Therefore, it is essential to be in touchwith school system and the public as a whole through some means of communication.Prepare and publish a report card of each and every school. The District Education Officeshould prepare a performance profile of each secondary school through extensive analysis of theSLC test scores and the profile must be made public to create pressure on schools for higherlevel of performance. Based on the past performance in SLC, the DEO should set performancegoals for each school and measure how well school is meeting the performance goals. Inaddition to the overall pass rate, performance profile can contain: average pass rates for differentcategories of students (e.g., gender, language group, socio-economic status, literacy level ofparents, ethnic group, Dalit); average marks obtained by different groups of students in differentsubjects; overall standing of school compared to other schools in the district, region, and thenation; etc.

Identify low performing schools and require them to prepare a time-bound reform plan.

Addressing the problem requires more than making rules and more rules. It requires identifyingwhich schools could not meet the minimum standards and why. Punishment is never thesolution to improving low performing schools. Low performing schools are most likely to bethose that are operating in difficult circumstances and serve the children coming from poorhouseholds, ethnic minorities, and disadvantaged communities. Such low performing schoolsshould be identified and causes for their poor performance analyzed. Each school shouldprepare a learning achievement improvement plan (LAIP), which should be thoroughlydiscussed with SMC members, parents, community members, students, teachers, and all otherrelevant stakeholders. The plan should be time-bound, and must identify strategies and actionsthat would lead to increased student performance. As for the present nothing is being done tohelp the districts, schools, and students at risk.

Review the existing reward and punishment and incentive system.

Under the current EducationRegulations, schools that perform below 15% level (in

terms of pass rate) for three consecutiveyears are penalized. Most recently, schools with a pass rate of 50% or more in SLC are rewardedwith a sum of Rs. 300,000. These policies may have good intentions: encourage schools forhigher level of performance. The equity impact of these policies is severe. It does reward thoseschools and communities that are laready rewarded, but does injustice to those schools that areoperating in poor communities lacking even the most basic resources required for goodperformance. Our own research suggests that performance in SLC is not the outcome of schoolactions alone. Children coming from poor communities do perform poorly in high stakeexaminations like SLC due to their several disadvantages (e.g., language). It is not fair to punishthe institution and the community based on SLC results. Existing reward and punishmentsystem can further widen the performance gap between schools. Any scheme to reward goodperformance should be combined with the appropriate strategies to support the poorperformers.

Make districts accountable for performance.

In recent years, the use of SLC results foraccountability purpose has grown significantly. While it is important to ensure that schools andteachers are accountable for student performance, SMC members, educational administrators,school supervisors, trainers, and curriculum and textbook developers should also be madeaccountable for performance. A number of actors outside school should also take some of theresponsibility. Above all, the DEO influences school outcomes in many ways because manycritical decisions affecting school performance (e.g., allocation of financial and human resources,teacher development, teacher management) are taken at the district level. Therefore, werecommend that the degree of accountability being applied to the teachers and schools shouldalso be applied to the district officials as well.

Develop a regulatory framework to regulate the ever expanding phenomenon of shadow schooling.

Supplementary tutoring, students receiving instruction in school subjects outsideschool hours, is found to be pervasive throughout school system, regardless of school type orlocation. Educational economists define this phenomenon of supplementary tutoring as 'shadowschooling,' where an informal schooling system runs parallel to the formal schooling system.There are mainly two forms of supplementary tutoring: coaching and private tutoring. Coachinggenerally refers to classes organized outside school hours either by schools or a group ofteachers or some voluntary or commercial firms. Private tutoring, on the other hand, refers toinstruction obtained either on a one-to-one basis or in small groups from school teachers orsomebody else. More than 80% of the total schools in our sample indicated that they organizecoaching classes to enhance student

performance in SLC. Normally, students are charged a feeranging from Rs. 100 per month per subject to Rs. 300 for coaching classes. Private tutoring canbe more expensive than coaching. Of the total students surveyed, some 90% reported havingreceived some form of supplementary tutoring, whether coaching private, prior to sitting for theSLC examinations. Most students took coaching or private tutoring in Mathematics, English,and Science – often known to be the killer subjects. This is common both in the rural and urbanareas. Parents and students of public schools believed that coaching classes reduce the likelihoodof failing. On the other hand, parents and students of private schools were firm to say thatcoaching or private tutoring enhances the likelihood of achieving higher Grades (divisions).

Contrary to popular beliefs and expectations, our survey found a negative association betweensupplementary tutoring and school achievement. The study found a number of reasons such asinadequate teaching, poor academic base, lack of remedial support in schools, overloadedcurriculum, teacher pressure, and high stakes involved in SLC that prompt parents and studentsto go for additional tutoring. It is often impossible to stop this growing phenomenon of shadowschooling for the simple reason that parents will always adopt every possible measure to enhancetheir students' performance in public examinations. Supplementary tutoring can add a heavyburden on the poor parents. It can also have an adverse effect on regular teaching learning inschools. The scale of coaching or private tutoring has increased to the extent that some kind ofpolicy response is in order. Current non-interventionist approach of the Government toward supplementary tutoring can ruin the formal system of schooling. Therefore, it is stronglyrecommended that the Government take a more active role by devising a regulatory frameworkwhere parameters under which supplementary tutoring can operate are identified.

8. ENSURING EQUITY IN SCHOOLING OUTCOMES

Improving the status of girls' education.

A strong positive association was found betweengender and performance in SLC. Boys are found to do much better than girls. This is notsurprising in a society where girls receive discriminatory and differential treatment both at homeand at school. There are two compelling reasons why girls perform so poorly in comparison toboys. Firs|, focus group discussions and informal interviews revealed that most families do notoffer conditions at home necessary for girls to do well in schools. For instance, girls do not getenough time to study at home. Most girls interviewed revealed that they must spend significanthours in household chores (more than 6 hours per day in some cases). Secondly, our case studiesreveal that the amount of support and attention that girls

receive inside and outside classroomsfrom their teachers is minimal compared to the boys. Classroom observations showed that theopportunity to learn in classrooms is much lower for girls than the boys. Elsewhere, it has beenreported that teachers, whether male or female, have low expectations of girls. Teachers perceivethe girl students to be incompetent, lazy, submissive, and less aggressive as compared to theboys (Bista, 2005). There are cultural and social barriers for girls to be effective in their learnerrole in classrooms. Often, girls cannot communicate with the male teachers. Interestingly, girlsthemselves do not have faith in their ability to learn subjects like Mathematics and Science.

Current Government interventions are directed toward increasing girls' access to schoolsthrough scholarships and incentives. While these are necessary, such interventions alone mightnot be enough in improving the learning achievement of girls. A number of actions aresuggested to enhance girls' performance. Firs|, public awareness campaigns are necessary toteach the importance of girls' education in the society as a whole. Such campaigns are necessaryalso to dispel negative impressions and misconceptions about girls' ability to learn from theminds of parents, teachers, and girls themselves. Second, teachers should be made aware ofgirls' needs, learning difficulties, and their learning styles through training courses. Third, girls'pass rates should be the criterion of rewarding schools and teachers.

Design and target appropriate interventions to combat poverty, social exclusion, and illiteracy.

All available data seem to suggest that student performance is linked to poverty, illiteracy or lowlevel of educational attainment, and social exclusion based on caste/ethnicity, eco-region,language group, and gender. Both our disparity analysis and equity analysis have documentedsufficient evidence to suggest that failure and/or under-performance is a phenomenon occurringfrequently in districts or geographical areas with a low HDI. We observed a correlation betweenHDI and SLC pass percentage, districts with low HDI doing poorly than the others. The surveydata also confirmed that the family's socio-economic status, measured in terms of annualexpenditure, number of SLC graduates in the family, and hours spent by children in householdchores, is significantly correlated with SLC performance. Likewise, the children belonging toJanjati groups and Dalits have a significantly much lower level of performance than othergroups. Evidently, school performance is not a school phenomenon alone. It is deeply rooted inthe socio-economic and ethnic composition of the society. Purely educational strategies such ascurriculum reform, teacher training, or better student assessment tools alone will not thus beenough to address the chronic problem of failure

and poor performance. Therefore, the studyteam recommends that interventions that aim at addressing poverty, illiteracy, inequitabledistribution of basic service, social exclusion, and gender discrimination should be implementedwith a high priority. In particular, socio-economic programs and educational incentives targetedto the poor, women, ethnic and linguistic minorities, and Dalits are needed. The most recentdecision of the Government to provide free education up to secondary level to the children inthe Karnali zone is a major step. While the areas-targeted are necessary, such interventions cansometimes serve one group more than the other. The best bet therefore would be to identify thefamily or the child in need. This requires proper identification of the target group.

Mobilize the entire nation against the war on student failure.

Addressing the problem of failureis a shared responsibility. Educators, policymakers, students, parents, teacher unions, politicalparties, members of the civil society all have a role to play.

9. IMPROVING THE RELEVANCE OF SECONDARYEDUCATION

Enhance the relevance of secondary education to higher education.

Some 68% of the totalstudents contacted as a part of the tracer study were found to be pursuing higher education, ofwhich some 45% were involved in full-time studies, while the rest were either employed or self employed. It appears that many choose to go to higher education after their secondary education. Should this be the case, secondary education ought to be relevant to higher education – meaning that the former should provide all the competencies generally required to pursue the latter. Our data reveal that, on an overall basis, students pursuing higher education do not find the subjects they studied at school level to be relevant, suggesting the need to revisit the courses offered at school level. University professors in general are found to have a low rating of school graduates. They see school graduates lacking the following: good study habits, a sound base of English language, basic unders|anding of the subject matter, ability to solve problems, analytical mind, and ability to work independently. These observations of SLC graduates and university teachers call for two things. Firs|, there an urgent need for improving the quality of teaching in schools. And, second, there is a greater need for ensuring greater harmony and integration between school curriculum and the curricula of HSEB and universities. A holistic approach to education is the need of the hour.

Increase the relevance of secondary education to life and employment.

The results of the tracer study suggest that those who join the world of work after SLC also find their school educationto be less relevant to their current work. Many said that schooling did not provide them the kinds of skills and competencies required to

compete in the job market. Several parents, community members, and employers also did not have a high opinion about the relevance of secondary education. It was emphasized over and over again that schooling had failed to prepare children for active participation in adult life and that they did not have the required skills to take part in the outside world of work. During our survey, we observed a significant popular demand for vocational and life skills so that school leavers are able to conduct their life after schooling.

Our past experience with vocational education has not been very encouraging. A bifurcatededucation system where academically weak students are encouraged to join vocational educationand others to continue an education with an academic emphasis is also perhaps not the rightstrategy. A right balance has to be maintained between vocational and general education. Whileit is necessary to provide some vocational skills that are relevant, functional, and timely forspecific jobs at hand, it is also necessary to give our children the general knowledge andcompetencies that enable them to learn new skills and adapt to the new demands of theconstantly changing job market. Children can benefit from an education that gives them a mixedbag of competencies and skills – some of which are immediately useful and can be translatedinto employment and others that are more general, are robust enough to last a lifetime, whichcan provide the basis for new and updated competencies. In the above context, it is essentialthat the sharp divide between general education and vocational education must end. Avocational education that is not backed by strong general education would soon renderyoungsters helpless because skills become outdated as a result of changes in the economy andtechnology. A broad general education enables children to learn new things as per the demandof the changing times. On the other hand, a general education not combined with somevocational education will not prepare children for active participation in adult life. In today'sworld, jobs are becoming increasingly educational and education is becoming increasinglyvocational as a part of the process of life-long learning. We would need an educational strategythat ensures the convergence of general and vocational education.

स्रोतः Study on Student Performance in SLC, Main Report, 2006

दायाँबाट अगाडि क्रमश : गुरूप्रसाद पौडेल, राजेन्द्रप्रसाद घिमिरे, उषा आचार्य, बाल बिनोद पोखरेल, इन्दु खनाल, निमप्रकाश सिंह राठौर, अम्बिका फोजु, सीता मैनाली, रिता वाजिमय,विजया भट्टराई, धर्मप्रसाद तिवारी ।

दायाँबाट पछाडि क्रमश : प्रकाश चन्द्र ढुङ्गेल, गेहनाथ गौतम, भुपराज राई, फणिन्द्रप्रसाद निरौला, सूर्यनाथ कोइराला, नारायणप्रसाद न्यौपाने, होमनाथ न्यौपाने, जगन्नाथ उपाध्याय, विजयप्रसाद आचार्य, मनोज कुमार ढकाल, वेगनाथ पौडेल, अर्जुन खनाल, डिल्लीराम लुइँटेल, गिताप्रसाद नेपाल, अम्बिकाप्रसाद रेग्मी (नियन्त्रक), डा. तोयानाथ खनाल, विदुर लामिछाने,नारायण प्रसाद निरौला, टिकाबहादुर कुँवर, मोहन तण्डुकार, हेमराज खतिवडा, नारायणप्रसाद सुवेदी, सलबहादुर पाण्डे, बलराम खड्का, निर्मला निरौला ।

दायाँबाट अगाडि क्रमश : रामबहादुर खत्री, कदम अधिकारी, बमबहादुर अधिकारी, आशाकाजी महर्जन,

दायाँबाट पछाडि क्रमश : नारायणप्रसाद झा, बालकृष्ण गाइसी, नन्दलाल चौधरी, नारायणी पन्थी, कबिता सुवेदी, लक्ष्मीकुमारी शर्मा, सविता कार्की, मन्जु अधिकारी, केशव पोखरेल, रामहरी कार्की, बुद्धिलाल श्रेष्ठ, हरिप्रसाद दाहाल, सुमन भण्डारी, फुडोमा शेर्पा, गोकुल नगरकोटी ।